

УДК 338.242

JEL Classification: F34; G32; O16; Q14

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103006>

**Ю. О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН
С. В. АНДРОС, докторка економічних наук, доцентка**

Система кредитних гарантій як інструмент збільшення фінансування малих і середніх аграрних підприємств

Мета статті – на основі аналізу успішного міжнародного досвіду сформулювати теоретичні аспекти та запропонувати рекомендації, спрямовані на розвиток ефективної системи кредитних гарантій для збільшення фінансової підтримки малих і середніх аграрних підприємств.

Методика дослідження. У процесі дослідження залежно від його цілей і завдань використано такі методи пізнання й аналізу економічних процесів: теоретичного узагальнення – для обґрунтування теоретичних положень щодо функціонування системи кредитних гарантій; статистичних порівнянь – при ідентифікації й оцінюванні ефективності державного регулювання системи фінансування малого і середнього підприємництва; аналізу ієрархій – для визначення перспективних шляхів фінансової підтримки малих і середніх агропідприємств; системний метод – для оцінки ефективності державного регулювання системи кредитних гарантій як одного з ключових інструментів, що широко використовується при підтримці підприємств аграрного сектору економіки; експертних оцінок – для систематизації основних гарантійних схем і видів гарантійних продуктів та виявлення обмежень щодо їх практичного застосування; аналізу і синтезу, індукції та дедукції, порівняння – при вивченні міжнародного досвіду реалізації програм гарантійного кредитування та розгляду сформованих схем організації цієї діяльності.

Результати дослідження. Визначено основні положення розвитку системи фінансової підтримки малих і середніх агропідприємств та розроблено методологічні підходи щодо її поліпшення в умовах реформування національної економіки. Встановлено доцільність розвитку програм гарантування кредитів, враховуючи їх роль у зменшенні обмежень на кредитування банками малих і середніх агропідприємств. Розроблено концептуальні засади реалізації гарантійних програм, здійснюваних з державною участю. Встановлено, що цільові довгострокові і середньострокові кредити та гарантії дозволяють покривати ризики, пов'язані з сільськогосподарською діяльністю за рахунок надання фінансових ресурсів на розвиток виробництва. Доведено необхідність розвитку системи кредитних гарантій як найбільш результативного інструменту фінансової підтримки підприємств аграрного сектору економіки. З'ясовано, що досягти високої результативності можна за рахунок надання гарантій, що забезпечують частковий обсяг кредитування, коли фермер також несе певну відповідальність із повернення отриманих коштів.

Елементи наукової новизни. Розроблено концептуальні засади розвитку системи гарантування кредитів. Запропоновано впровадження урядових заходів, націлених на збільшення обсягу кредитування малих і середніх агропідприємств. Набула подальшого розвитку система кредитних гарантій як найбільш ефективний інструмент, здатний полегшити труднощі з отриманням банківського кредиту малим і середнім агробізнесом. На основі успішного міжнародного досвіду удосконалена національна система гарантування кредитів з формуванням і функціонуванням специфічних фінансових інститутів (фондів), що спеціалізуються на гарантуванні надання комерційної позики підприємствам агропромислового комплексу.

Практична значущість. Полягає в доведенні теоретичних і методологічних положень до рівня практичних рекомендацій при розробці загальнодержавних заходів із фінансової підтримки та стимулювання розвитку малих і середніх агропідприємств України. Сформульовані положення, висновки і рекомендації становлять інтерес для керівників і працівників підприємств аграрного сектору економіки. Матеріали дослідження можуть бути використані в діяльності гарантійних організацій, фінансово-кредитних установ, органів державної влади. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: гарантійні системи; малі і середні аграрні підприємства; підтримка; фінансування.

Лупенко Юрій Олексійович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10), віце-президент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Постановка проблеми. Кредитування малих і середніх агропідприємств (МСаП) ризикованіше, ніж кредитування великих організацій, що зумовлює наслідком підвищення відсоткових ставок. Підготовка документів, необхідних для прийняття кредитним рішенням про видачу кредиту, документів, зібраних у рамках моніторингу стану МСаП, і звітних документів надзвичайно затратна порівняно з типовим розміром кредиту. Це робить не вигідним кредитування МСаП без спеціальної підтримки. Оскільки програми прямого і цільового кредитування нині втрачають свою популярність, доречним механізмом прямого втручання для активних учасників ринку кредитування МСаП стали кредити, частково гарантовані державою.

Державна участь у кредитних гарантіях обґрунтовується тим, що МСаП не можуть надати достатнє забезпечення по кредиту, як того вимагають банки. Зважаючи, що фінансові ринки не цілком раціональні, рішення держави втрутитися у сферу, яку банки вважають неприбутковою, не завжди пов'язане з виділенням субсидій і бюджетних коштів, хоча, як правило, їх залучають. Жорстка конкуренція за державне фінансування показує, що фінансово обґрунтована аргументація на користь субсидування кредитних гарантій повинна бути чимось більшим, ніж впевненість, що така система посилить доступність кредиту. Держава повинна знати, що ця система підвищить загальне аграрне виробництво настільки, щоб виправдати субсидії. Погляд з позицій економіки вказує на такі причини поліпшення сільськогосподарської діяльності.

1. Проблеми ринку, пов'язані з негативним відбором. Кредитування може бути обмеженим; за таких обставин кредитна субсидія здатна поліпшити загальне аграрне виробництво.

2. Поправка на нерівномірно розподілені фонди. Відсутність забезпечення гостро відчувається незаможними суб'єктами, особливо у сільській місцевості. Однак не зрозуміло, чи буде розподіл кредиту вдалим

інструментом коригування нерівних початкових фондів.

3. Запуск програми кредитування МСаП. Кредитування МСаП не надто розвинене частково через те, що у кредиторів не завжди достатньо необхідної практики і потрібної інформації. Як наслідок, вони стикаються зі значними збитками в початковий період. Оцінка й управління кредитом можуть спиратися на досвід, у тому числі й на базу кредитних історій, а також кредитні рейтинги.

У фінансових умовах (Basel II) актуальність формування ефективної системи гарантій зростає, що передбачає розробку нових гарантійних систем фінансової підтримки МСаП. Це полегшує доступ позичальників згаданої сфери до банківських кредитів у випадках, коли застава недостатня, відсутній досвід роботи або кредитна історія.

Необхідний новий підхід до теоретико-методологічного змісту створення ефективної системи кредитних гарантій (СКГ) для збільшення розміру фінансування МСаП, адекватний вищому рівню розвитку підприємств аграрного сектору економіки, що зумовлює актуальність проведення дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансової підтримки і стимулювання розвитку малих і середніх підприємств висвітлюються в низці зарубіжних робіт. Як стверджують Н. Крамер-Ейс, Ланг Ф., В. Торфс, С. Гветадзе (2015), майже в 100 країнах існує понад 2000 гарантійних схем [1]. Зміни в економічній політиці Пакистану дозволили Р. Зандер, С. Міллер, Н. Мхланга (2013) та М. Нітані (Мівако), А. Л. Рідінг (2005) виявити переконливі докази істотного обтяження (відсутність необхідності участі) при субсидуванні експортних кредитних схем у Пакистані [2, 3]. Проводячи розмежування між досвідом фірм Чилі, головний банк, який періодично використовував систему FOGAPE (Фонду малого підприємництва), Лянь-Вень Ляна та інші вираховували, що при використанні цієї системи вірогідність отримати кредит у мікрофірм на 14% вища [4]. Одночасно А. Рідінг, Дж. Маділл, Г. Хейнс (2007) встановили ознаки

значного зсуву в системі: великий і постійно зростаючий обсяг гарантій неминуче надавався одним і тим же фірмам. Необхідність надання державних субсидій може бути пов'язана з серйозними кредитними втратами чи операційними витратами, що призведе до чистих втрат для економіки в цілому [5]. Навіть при дуже низьких податках економічні витрати неправильно розподілених коштів можуть бути високими. Аналізуючи дані щодо Пакистану, Р. Leone, I. C. Panetta, P. Porretta (2013) підрахували, що надання непотрібного кредиту знизило рівень ВВП на 0,75% [6]. При цьому широкий спектр праць з окремих аспектів вказаної тематики дозволяє стверджувати про недостатнє опрацювання питань, пов'язаних з основними інструментами (механізмами, схемами) фінансової підтримки МСaП, що дозволяють покривати ризики сільськогосподарської діяльності, а також підвищувати конкурентоспроможність за рахунок надання фінансових ресурсів на розвиток аграрного виробництва. Неповний рівень опрацювання сформульованих вище питань визначили вибір теми статті.

Мета статті – на основі аналізу успішного міжнародного досвіду сформулювати теоретичні аспекти та запропонувати рекомендації, спрямовані на розвиток ефективної системи кредитних гарантій для збільшення фінансової підтримки малих і середніх аграрних підприємств.

Методологія дослідження ґрунтується на аналізі діяльності національних, регіональних і галузевих гарантійних фондів, а також фінансово-кредитних установ, що спеціалізуються на видачі гарантій для малих і середніх агропідприємств. При цьому основна увага приділяється державним гарантіям кредитування таких підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. У понад половину всіх країн світу існують гарантійні програми, спрямовані на більшу доступність кредиту для МСaП. При цьому ставляться завдання використання субсидій, інновацій та зростання продуктивності. Однак ці тренди відображають переважно невдалий досвід інших форм втручання, ніж істотні докази того, що системи кредитних гарантій, які фінансуються державою, успішно працюють. Звідси, хоча і пропонуються нові СКГ, розвинуті країни з давно діючими гарантійними системами ніяк кардинально переглядають ці програми.

Звісно, гарантії кредиту існують і на приватних фінансових ринках, де немає явно вираженої державної підтримки. Вони з'являються з таких причин: через диференційовану інформацію, коли висококапіталізований поручитель досить детально ознайомлений з кредитоспроможністю позичальника, ніж кредитор; як засіб розподілу і диверсифікації ризиків; як регулятивний арбітраж, коли фірма надає гарантію, завдяки якій кредитор може привести недостатньо забезпечений кредит у відповідність до нормативних вимог чи інших урядових програм і традицій фінансової індустрії щодо оцінки ризику.

Вивчаючи зазначені правила державних СКГ, варто зауважити на виокремлення таких моментів, як прийняття системи або рівень витрат. Так, до питання вартості звертаються рідше на ранньому етапі реалізації системи. Зрештою приваблива відзнака СКГ полягає у невеликих первинних грошових зобов'язаннях держави порівняно із загальним обсягом кредиту, підтримуваного такими системами. Цільовий капітал може становити невелику частку – 5% гарантованої суми і необов'язково повинен виплачуватися готівкою. Через деякий період неминуче виникають збитки, а відповідність платежів і премій стає очевидною тільки з часом, у міру уточнення умовних зобов'язань, притаманних вказаному малому бюджетному обмеженню.

Підрахунок ймовірних збитків від операцій страхування в майбутньому – складне завдання, особливо на початковому етапі. Якщо цільова група раніше не брала кредити, то практично неможливо передбачити неплатежі й подальші збитки. Більше того, досвід неплатежів значною мірою залежить від стадії бізнес-циклу, тому екстраполяція досвіду минулих років сенсу не має. Кредитні збитки можуть бути зведені до прийнятного рівня за допомогою правильної оцінки кредиту та моніторингу. Втім саме витрати на оцінку і моніторинг навіть одного кредитного випадку негативно позначаються на рентабельності кредитування МСaП. Ефективно організована СКГ необов'язково повинна бути дорогою, проте її може бути недостатньо, щоб залучити банки на ринок кредитів для таких цільових груп, як МСaП.

Операційні витрати та страхування СКГ залежать від її структури, а також від ефек-

тивності застосування. Вони ж впливають і на здатність системи поліпшити доступність кредиту. Перша проблема – це ціноутворення: систематичне заниження цін збільшує податково-бюджетні витрати будь-якої системи. Однак варто відзначити й інші аспекти.

Перший аспект: *чи повинна гарантійна система включати кредитну оцінку кожного позичальника*, який у результаті отримує гарантію? Деякі з відомих систем не передбачають проведення оцінки, покладаючись на оцінку посередника, портфель кредитів якого отримує гарантію.

Другий аспект: *розмір гарантії*, тобто гарантується частина загальної суми кредиту (а також супутні аспекти: чи поділяються кредити пропорційно між кредитором і гарантом чи гарант покриває перші або останні частини). Так, M. Nitani, A. Riding (2005) та K. Saito, D. Tsuruta (2018) стверджують, що кредитору повинна належати значна частка ризику (мінімум 20%, а бажано 30-40%), щоб у нього був стимул проводити кредитну оцінку. На практиці більшість систем пропонують величезні розміри гарантій – 70-80% (вище норми). Відомі навіть 85% – гарантія Управління у справах малих підприємств США, а в деяких випадках і 100% (в Японії) [7, 8]. По суті, розмір гарантії нижче 50% не привертає увагу кредиторів. Диференціація розміру гарантії залежно від алгоритму виплат кожного кредитора може поліпшити мотивацію кредиторів за відсутності негативного ефекту, до якого може привести вимога остаточних гарантій позичальника.

Система FOGAPE в Чилі почала виставляти наявні суми гарантій на аукціон, де кредитори пропонували свої розміри гарантій. Задовольнялися заявки тих банків, які пропонували гарантії нижче максимально дозвolenої норми; інші отримували гарантії за нормою. На практиці у первинного кредитора залишалося від 20 до 30% ризику (Lien-Wen Lianga, Bor-Yi Huangb, Chih-Feng Liaob, Yu-Ting Gaob, а також T. Beck, L. F. Klapper, J. C. Mendoza) [4, 9].

Третій аспект: *природа критеріїв кредиту*, таких як категорія позичальників, що відповідають встановленим вимогам і умовам кредиту. Деяким системам притаманна значна незалежність у визначенні меж допустимості (граничний розмір позичальника, вимірюваний товарообігом, і граничний

розмір кредиту гарантійного фонду) [10]. Чим складніші критерії, тим вища ймовірність непрозорого політичного втручання в питання надання гарантій.

Разом із тим широкий діапазон критеріїв зумовлює зайве навантаження при видачі субсидій тим позичальникам, що їх не потребують. Обмеження умов кредиту, такі як граничний рівень ставок, прагнуть встановити рівень доходу, який кредитори можуть отримати від використання системи за відсутності конкуренції. Однак, якщо ці обмеження далекі від реальності, вони лише відкриють можливість для тіньових доходів. На практиці відзначається тренд переходу до менш складних критеріїв допустимості.

Сільськогосподарські підприємства стикаються з певними перешкодами, які ускладнюють для них доступ до фінансування: інформаційна асиметрія, високі операційні витрати, агропромислові ризики і домінуюче становище банків-монополістів на ринку кредитів. Для роботи над усуненням цих перешкод розроблено рекомендації, які спираються на напрями загальнодержавної політики в питаннях доступу до фінансування, запропоновані уряду України.

Поліпшення доступу до фінансування вимагає конкурентоспроможного, відкритого і децентралізованого ринку кредитів, де чільні позиції за суб'єктами приватного сектору. Потрібна ефективна СКГ для сектору, кредитна кооперація, ефективна система державного кредитування і конкурентоспроможний ринок банківського фінансування, де інтервенції від фінансово-кредитних установ мають прозорий характер і не спотворюють ринкову рівновагу. Це довгострокова мета, для досягнення якої необхідні істотні зміни в існуючій структурі, що потребує чимало часу.

Рекомендується розпочинати із заходів, запланованих на поточний і 2022 р. та орієнтованих на усунення найпомітніших і серйозних бар'єрів на шляху доступу до фінансування МСАП. Цьому необхідно приділити першочергову увагу, що дозволить змінити поточний стан ринку і перейти до стадії «ефективної роботи» (рис. 1):

1. Впровадження реформованої системи кредитних гарантій і поліпшення політики обраних міністерств: розробка СКГ для МСАП АПК, впровадження стандартів бухгал-

терського обліку, розвиток інформаційної інфраструктури.

2. Посилення сільських кредитних кооперативів: реалізація реформованої моделі СКК, розширення членства в СКК, розвиток наданих СКК послуг.

3. Поліпшення корпоративного управління фінансово-кредитних установ і забезпечення їх прозорості: проведення аналізу й оцінки стосовно корпоративного управління, прозорості та реалізації плану дій.

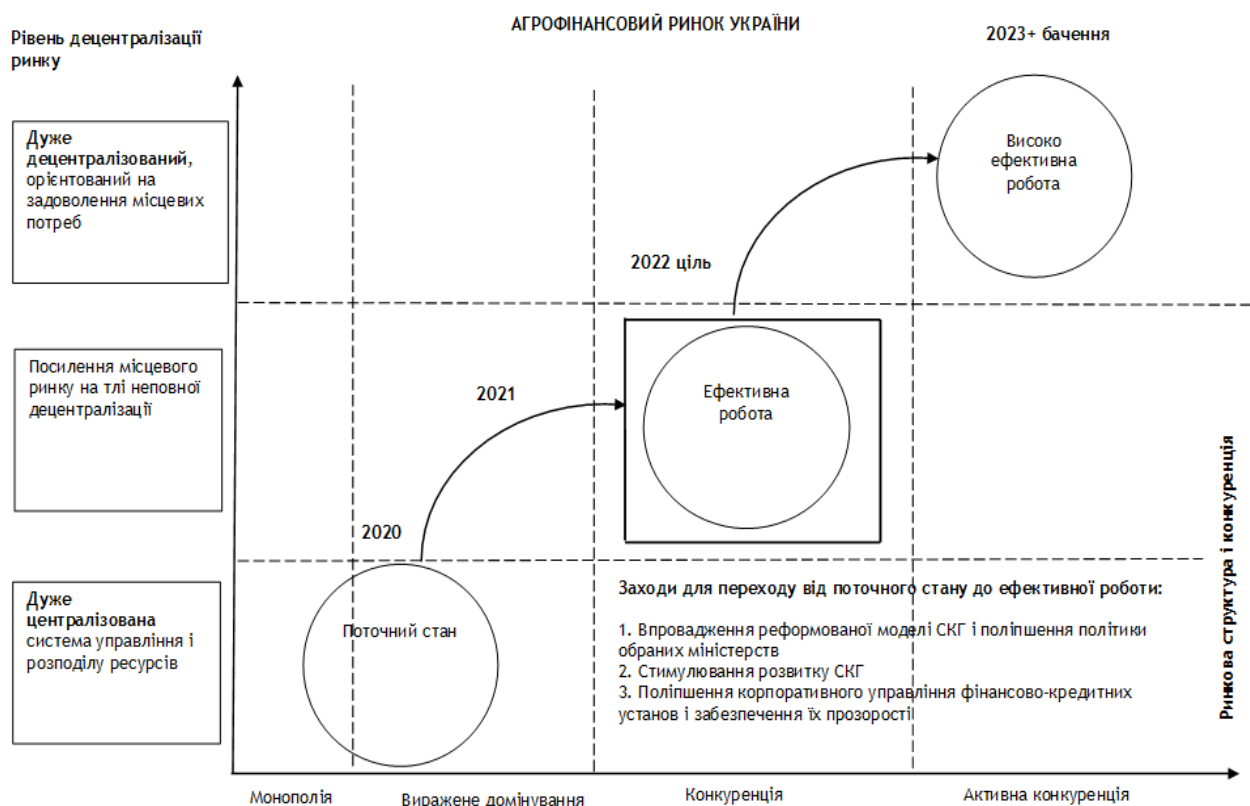

Рис. 1. Рекомендований підхід щодо поліпшення доступу до фінансування МСаП АПК

Джерело: Складено за [11].

Запорука успіху щодо поліпшення доступу до фінансування МСаП – стабільна політика регулювання фінансового сектору, заснована на чітких принципах, яка знижує ризик, пов'язаний з інвестиціями в АПК, і допомагає зменшити інформаційну асиметрію, особливо для банків. СКГ слугує головним інструментом пом'якшення ризиків і підвищення комерційної активності банків.

Такі додаткові інструменти, як надійні стандарти обліку та розвиток систем надання інформації про кредити і застави – теж стануть корисними у вирішенні зазначених проблем, адже збільшують обсяг інформації про кредитоспроможність позичальників і тим самим підвищують прозорість операцій.

Реформування моделі СКГ в Україні дозволить банкам розділити з державою ризик, пов'язаний з наданням кредитів МСаП, у тому числі у випадках нестачі заставного забезпечення. Це допоможе поступово розширити участь комерційних банків та мікрофінансових організацій (МФО) у кредитуванні та підвищити рівень їх знань і умінь, як і довіри до МСаП.

Існує консенсус, що запорукою успіху СКГ виступає «як само» вона розроблена і реально працює. Ключові аспекти, які варто взяти до уваги, щоб СКГ була фінансово стабільною та ефективною визначено такими (рис. 2).

Рис. 2. Запропоновані ключові складові планування та управління СКГ

Джерело: Складено за [12].

1. *Визначення місії.* У межах першої складової необхідно узгодити *місію системи*. Учасники повинні узгодити чіткі *цілі і завдання*. Різні учасники системи – ті, хто фінансує її або бере в ній участь, мають суперечливі цілі. Ось чому потрібно вести переговори й чітко зазначити цілі [13, 14]. Представникам державного і приватного секторів, які беруть участь у системі, необхідно досягти домовленості про її головну стратегічну мету й узгодити чіткі завдання, враховуючи той факт, що СКГ повинна надавати максимальну підтримку МСаП, які відчувають труднощі з отриманням кредиту, і не працювати з компаніями, що здатні отримати позику без гарантії; з часом досягти фінансової незалежності.

Фінансова стабільність з плином часу – пріоритетне завдання, адже без цього система потребуватиме безперервних капіталовкладень від держави. За умови обмежених ресурсів державного бюджету ця складова набирає особливого ваги для України. Необхідно визначити *критерії відбору*. Успішна СКГ повинна керуватися критеріями відбору, орієнтованими на МСаП. До визначення комплексу критеріїв для відбору бажаної цільової

групи доцільно залучити діючих учасників ринку (наприклад, банки, МФО і лізингові компанії). СКГ повинна бути спрямована на кредитоспроможні МСаП, чиї ризики і потенціал зростання банки не можуть оцінити та які не мають активів, придатних для забезпечення. Потенціал зростання полягає в перспективі забезпеченні (інтелектуальної власності). Критерії відбору можуть передбачати мету отримання фінансування, наприклад, *інвестиції або оборотний капітал*.

Система кредитних гарантій для АПК має призначатися насамперед МСаП і приватним фермерським господарствам. СКГ повинна володіти економічною незалежністю в довгостроковій перспективі і забезпечувати зростаючий ступінь залучення приватного сектору. Такий фонд може вважатися некомерційною установою і являти собою національний фонд, що використовується і фінансується державою, але при цьому керується незалежними представниками приватного сектору. Це сприятиме більшій ефективності, активності та довірі банків або МФО. Саме таку модель обрало більшість країн з економікою, що розвивається.

Мінекономіки пропонується при створенні відділень СКГ обрати за основу мережі Укрдержфонду. Тут йдеться про наявність чітко сформульованих і розмежованих внутрішніх завдань. Щоб підвищувати довіру й активність участі банків, МФО і бенефіціарів фонду, управління діяльністю СКГ від гарантів має бути незалежним від міністерства. Діяльність фонду варто розглядати на рівні з комерційними банками, проте не надавати йому ні влади представляти такі банки в процесі прийняття рішень, ні вирішального голосу. Діяльність СКГ може включати в себе навчання персоналу банків, що беруть участь у роботі СКГ. Фермерам допоможуть навчитися заповнювати заявки на надання кредитів і гарантій, розуміти процедури й умови, набути компетентності в питаннях погашення кредиту і ризиків. Вказана діяльність може здійснюватися як у відділеннях банків, так і у відділеннях СКГ.

2. *Визначення об'єктів.* СКГ має бути націленою на МСаП і фермерів. Повинні видаватися гарантії по кредитах на закупівлю основних засобів або збільшення оборотного капіталу, адже підвищення продуктивності в сільському господарстві вимагає розширення парку техніки та сільськогосподарської інфраструктури, а це і є основні засоби. Для бенефіціарів можна встановити обмеження за кількістю найманих працівників (наприклад, до 250 співробітників), правовим статусом (офіційно зареєстровані МСаП і фермерські господарства), обороту і сектору (АПК). Однією з цілей СКГ має стати високий коефіцієнт левереджу. Коефіцієнт левереджу являє собою суму непогашених кредитів, за якими надано гарантію, поділену на розмір гарантійного фонду.

Коефіцієнт левереджу в СКГ повинен перевищувати розмір гарантійного фонду в 5-10 разів і утримуватися на цьому рівні за рахунок жорсткого контролю, щоб уникнути створення надмірно ризикованих ситуацій та для мінімізації числа випадків невиклати по кредитах.

3. *Фінансування.* Фінансування має здійснюватися спільно з комерційними банками й учасниками ринку. Необхідно прийняти рішення про відповідні функції представників державного і приватного секторів, загальний масштаб запланованої програми і максимальний обсяг гарантій, які можна надати на основі наявного капіталу. Однією з цілей системи повинно стати досягнення

фінансової незалежності. Банки-учасники можуть бути як місцевими, так і міжнародними банками, що працюють в Україні. Імовірно, що можливість участі зацікавить не всіх, проте для початку достатньо трьох-п'яти банків, що мають мережу регіональних відділень. Організаційну структуру СКГ, а також розміри й умови гарантій варто обговорити й узгодити з банками-партнерами.

Необхідно розпочати переговори з банками для їх залучення в СКГ і узгодження структури фонду, відповідних проєктів, максимального розміру кредитів і рівня гарантій. При визначенні вимог до фінансування варто враховувати ефект фінансового важеля, який спочатку буде невеликим, проте зростатиме в міру успішної роботи системи. Як показує досвід ОЕСР, рекомендується обмежити розмір кредитів у обсягах 1 млн євро [1]. Необхідно узгодити розподіл повноважень і обов'язків між СКГ і банками. Мінекономіки повинна належати провідна роль у питаннях фінансування і повернення коштів, тоді як оцінку кредитоспроможності варто залишити суб'єктам приватного сектору. Управління фінансами Мінекономіки, МСаП і банкам доцільно розділити між собою. Стосовно внутрішнього функціонування алгоритм передбачається такий: МСаП можуть подавати в банки заявки на видачу кредиту, вказуючи заставне забезпечення (достатнє, мале або відсутнє), а банки встановлюватимуть відсоткові ставки та розглядатимуть заявки відповідно до власних внутрішніх правил. Якщо банк не потребує додаткових гарантій, він надає кредит без звернення до СКГ. У разі ж необхідності додаткового забезпечення заявка на кредит передається співробітникам СКГ на можливість розгляду щодо видачі гарантії. Для розгляду заявки в СКГ можна встановити граничний термін (до прикладу, 5 днів). Коли СКГ надає гарантію і сума кредиту, що видається, завдяки цьому збільшується, позичальник повинен звітувати перед СКГ про ситуацію відносно погашення одержаного кредиту.

4. *Встановлення цін для покриття витрат.* Ціноутворення відображає витрати і ризики, пов'язані з наданням гарантії. Стосовно комісії, що стягується за надання такої, важливо дотримувати баланс між фінансовою автономністю та готовністю позичальників і кредиторів брати участь у системі [15]. При прийнятті рішень щодо ціноутворення варто зважати на основну мету

СКГ, яка полягає у спрощенні доступу до фінансування. Тому не можна допускати, щоб перевага низьких відсоткових ставок зводилася нанівець введенням великих зборів відносно наданих гарантій хоча б тому, що платежі, які стягуються з кредиторів, швидше за все стануть проблемою позичальників. Розмір комісії може визначатися залежно від суми кредиту та суми гарантії, при цьому остання має переважне значення. Для покриття адміністративних витрат СКГ повинна стягувати комісію за надання гарантій. Таку комісію може виплачувати позичальник, хоча спочатку банки самі здатні платити комісійні СКГ на противагу підвищувати ставки для фермерів, які користуються послугами СКГ.

Міжнародний досвід показує, що *оптимальна комісія за видачу гарантії становить від 1% до 3% річних* протягом терміну дії гарантії [16]. Це узгоджується з нашою пропозицією Мінекономіки щодо виплати гаранту комісії в розмірі 3% від суми гарантії, за умови, що він не має права стягувати з фермера більше 3%.

5. *Оцінка ризиків.* Ризики розділяються з банками, гарантуючи лише частину позики і / або зобов'язуючи банки проходити певні юридичні процедури для стягнення заборгованості по кредиту перед тим, як вимагати відшкодування за гарантією. Це дасть банкам стимул дбайливо оцінювати заяви на видачу кредиту, оскільки вони понесуть частину кредитних ризиків або судові витрати в разі невиконання позичальником зобов'язань. Для зменшення ризику недбалої поведінки СКГ не повинна гарантувати 100% позики, а покривати лише 50-70%.

За міжнародного досвіду, оптимальний коефіцієнт покриття гарантії від СКГ – 60% від суми кредиту [1]. Такий коефіцієнт узгоджується з банками, однак він не повинен доходити до повного покриття всієї суми, щоб і банки несли свою частку ризику. Гарантія повинна поширюватися і на кредит, і на виплату відсотків. Щоб не допустити дублювання функцій та зайвих витрат передбачається розподіл обов'язків СКГ і кредиторів у частині початкової оцінки ризиків, а також поточного контролю й обслуговування кредиту.

Якщо оцінку ризиків можна поліпшити за участю СКГ і банку, то обсяг оброблюваних заяв скоротиться через ускладнення процедур. У зв'язку з цим при визначенні правил оцінки кредитних ризиків варто дотримувати

балансу між ефективним управлінням ризиками і сумою кредитів, які можуть бути видані [17]. З огляду на різноманіття і розкид фінансових показників діяльності МСаП, для точної оцінки ризиків потрібне досконале знання аграрного сектору. Брати участь у процесі можуть об'єднання юридичних осіб (Асоціація Українських Банків) або Торгово-промислової палати, компетентна щодо аграрної специфіки. Крім того, СКГ повинні покривати тільки комерційні ризики підприємств і їх не мають стосуватися системні ризики (несприятливі погодні умови, цикл споживання і виробництва продукції в сільгосппідприємствах).

Ефективний ризик-менеджмент вимагає наявності надійних процедур перевірки як у банків, так і у СКГ. Розглядаються, як правило, будь-які види заставного забезпечення. Співробітники СКГ проходять навчання в питаннях повернення коштів, дереструктуризації боргу віддається перевага перед судовим переслідуванням. За рахунок набору до СКГ співробітників із досвідом роботи в банках можна підвищити компетентність персоналу в питаннях перевірки позичальників і повернення коштів. Принципи ризик-менеджменту передбачають утримувати частку не платежів на рівні нижче 3% і переглядати її залежно від успіху чи не успіху роботи фонду.

6. *Управління системою.* Визначається структура управління і контролю за роботою СКГ. Наприклад, СКГ може виступати як фінансова установа або отримати інший статус (некомерційна установа). Нагляд можна покласти або на НБУ, або на інший спеціальний орган. У будь-якому випадку передбачається необхідність ретельного контролю, прозорості та суворості звітності за наданими гарантіями та понесених витрат. Крім іншого, це спрощує оцінку і контроль результатів роботи СКГ, її підсумкового впливу і фінансової автономності. Керівництво СКГ може здійснювати наглядова рада, до якої доцільно включити представників держави та фінансових установ, які мають досвід оцінки МСаП. Щоб уникнути конфлікту інтересів різних груп визначають цілі даного інституту.

Мінекономіки допоможе СКГ завоювати довіру населення, якщо власноруч створить цю систему, гарантує її структуру і візьме на себе правозастосування в договірних питаннях. До складу правління СКГ можуть увійти зацікавлені особи та учасники: співробітники СКГ, Мінекономіки (Міністерство фінансів)

і банки, МФО. Співпраця таких суб'єктів забезпечить СКГ можливість використовувати як досвід і знання банків, так і розуміння проблем щодо МСаП. Повсякденне управління справами СКГ здійснюватиме персонал СКГ, без стороннього втручання в робочому режимі. СКГ може скористатися послугами мережі регіональних відділень існуючої фінансової установи або агентства, що дозволить їй стати територіально доступною для бенефіціарів фондів і банків.

Регіональні відділення повинні мати достатньо повноважень для прийняття рішень щодо надання кредитів місцевим МСаП.

Керуючі СКГ підтримують тісні ділові зв'язки з місцевими менеджерами банків. Координування такої мережі може здійснюватися через центральний офіс, який водночас виступає кредитором останньої інстанції та уповноважений приймати рішення стосовно сум, що перевищують встановлений ліміт. Ретельно вивчається організаційна структура такого агентства, щоб упевнитися в його функціональності та незалежності. І СКГ, і банки можуть поширювати інформацію серед МСаП і фермерів. В інформації, поширюваної СКГ, слід згадувати назви банків-учасників (табл. 1).

1. Рекомендації щодо функціонування СКГ в Україні

Параметр СКГ	Пояснення	Приклад
Місія	Визначити основну мету і довгостроковий фокус, які з плином часу залишаються незмінними	Основні цілі фонду включають: 1) сприяти розвитку підприємств МСаП, які не мають достатньо застави і фінансових ресурсів за рахунок забезпечення сприятливих умов кредитування; 2) мотивувати збільшення кредитування; 3) забезпечити реалізацію державних пріоритетів; 4) здійснювати прибуткову діяльність
Операційні характеристики	Види послуг, конкретні цілі	Кредитні та лізингові гарантії для пріоритетних проєктів
	Критерії відбору позичальників	Підприємства МСаП і приватні підприємці (чисельність працюючих до 250), які працюють не менше 3 років
	Максимальна сума кредиту	1 млн євро
	Максимальний термін	10 років
	Плата за гарантію	В ідеалі плата повинна залежати від ризику; міжнародним стандартом є 0,8-2,3% річних від суми гарантії
	Покриття	На початку – до 50% кредиту, пізніше – до 70%
	Процес видачі гарантії, система управління ризиками	Через ретельно відібрані банки і лізингові компанії, які також є одержувачами фінансування МСаП від міжнародних фінансових організацій або з інших джерел
	Інше	Покриваються кредити як у гривнях, так і в іноземній валюті
Фінансування	Визначити джерела і обсяг фінансування	Фінансування може бути організовано спільно Україною (наприклад, 50%) і міжнародними / двосторонніми фінансовими установами, такими як ЄІБ, ЄБРР та ін. і/або комерційними банками (інші 50%)
		Засоби капіталу можуть бути вкладені в (високоліквідні) активи для збільшення прибутковості фонду
		Статутний капітал фонду може бути встановлений на рівні 5 млн євро, що допоможе згенерувати приблизно 25 млн євро гарантій* (табл. 2)
Управління	Розробити план організації й управління	Фонд створюється у формі акціонерного товариства
		Держава володіє 50% акцій фонду (в особі Міністерства фінансів)
		Загальні збори акціонерів, Наглядова рада і Правління є органами управління фонду
Нормативно-правова база	Дотримуватись законодавчих та нормативних вимог	Будь-які небанківські юридичні особи, що забезпечують надання гарантій третім особам як послуги, повинні бути ліцензовані відповідно до ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»
		Діяльність цих юридичних осіб перебуває під контролем НБУ
* Приблизна фінансова модель фонду представлена в табл. 2.		

Джерело: Складено за [18].

Надані рекомендації сприятимуть створенню та налагодженню функціонування гарантійного механізму для підтримки МСаП з метою якісного підвищення ефективності аграрного виробництва. На стратегічному рівні важливим є вибір стратегічного фокусу, цільових потреб, а також взаємозв'язок з іншими державними і приватними програмами щодо фінансової підтримки МСаП. Організація, що надає гарантії МСаП, повинна бути гнучкою, тобто здійснювати постійний моніторинг ситуації і мати ефективну систему управління. Структура гарантійного механізму повинна бути трирівневою. На першому рівні має перебувати Мінекономіки, завданням якого є визначення довго-

строкових цілей та очікуваного впливу економічної політики у сфері надання гарантій для МСаП і економіки в цілому. Другий рівень – Правління (Наглядова рада), яке діє зі значним ступенем оперативної самостійності. У його завдання входить не виконання заходів із видачі гарантій для МСаП, а управління цим процесом. На третьому рівні знаходиться адміністрація (дирекція Фонду), що де-факто відповідає за реалізацію заходів із видачі гарантій та повернення коштів. Якщо така структура буде створена, вона може стати платформою для співпраці з іноземними донорами, наприклад, міжнародними фінансовими організаціями.

2. Орієнтовна фінансова модель Фонду

Максимальна сума:		Максимальна сума кредиту		1 000 000 євро
		Покриття гарантією		50%
		Максимальна сума гарантії		500 000 євро
Усього портфель:		Усього кредитний портфель		50 000 000 євро
		Усього виданих гарантій		25 000 000 євро
Класифікація кредитів/гарантій	Рівень резерву втрат	Структура портфеля	Усього виданих гарантій у кожному класі	Резерв втрат
Стандартні	2,0%	40,0%	10 000 000 євро	200 000 євро
Під контролем	5,0%	25,0%	6 250 000 євро	312 500 євро
Субстандартні	20,0%	15,0%	3 750 000 євро	1 500 000 євро
Сумнівні	50,0%	10,0%	2 500 000 євро	1 250 000 євро
Безнадійні	100,0%	10,0%	2 500 000 євро	2 500 000 євро
Усього		100,0%	25 000 000 євро	
Необхідний власний капітал:				5 012 500 євро
Лeverидж (загальний кредитний портфель до необхідного власного капіталу)				10,0
Лeverидж (усього виданих гарантій до необхідного власного капіталу)				5,0

Джерело: Складено за [16].

Таким чином, фінансова підтримка МСаП це один із ключових компонентів допомоги, що надається міжнародним донорським співтовариством Україні, через залучення банківського сектору, який, як правило, виграє від цього.

Висновки. Дослідженням встановлено, що державні системи кредитних гарантій значно результативніші там, де кредиторам надано привабливий пакет послуг, щоб поліпшити можливості кредитування аграрного сектору і досягти високого рівня кредитування. При цьому виважена політика ціноутворення дозволить поліпшити результати (точніше оцінити кредитний ризик); навіть

без субсидій попит від кредиторів буде вищим там, де використання гарантій забезпечує додаткові переваги (технічну інформацію про кредитування МСаП).

Обґрунтовано, що можливості прямої участі нашої держави в розширенні доступу до фінансування МСаП менше, ніж прийнято вважати. Впровадження СКГ як прикладу прямого державного втручання, спрямованого на розширення доступу для МСаП, може виявитися витратнішим з точки зору бюджету України, ніж очікується, проте результати поліпшені за рахунок комплексного аналізу й оцінки та ретельного планування. За відсутності детального аналізу більшості СКГ їх

чистий ефект з точки зору співвідношення витрат і вигоди може бути неочевидний.

Узагальнюючи накопичений міжнародний досвід функціонування СКГ, доходимо висновку, що державні гарантії являють собою ефективний інструмент вирішення фінансових проблем аграрних підприємств у сфері поточної і короткострокової ліквідності, проте не здатний вирішити завдання оптимізації управління агробізнесом і збільшення продажів виробленої сільгосппродукції.

Сформульовані ключові положення надання гарантійної підтримки для підвищення ефективності використання позик МСaП: встановлення єдиних підходів для надання гарантій із загальними ознаками (галузь економіки, регіон, ринок), незалежно від об'єкта державної підтримки, відхід від практики надання нестандартних гарантій; вимоги до відбору МСaП, щодо яких застосовується гарантійна підтримка, повинні ґрунтуватися на аналізі ринків збуту продукції,

що виробляється цими підприємствами, а також на конкретизації набувачем вигоди, породжуваної таким збутом фінансових потоків. Обсяг останніх повинен бути достатній для повернення основної суми кредиту, наданого під гарантію, виплати відсотків і отримання середньої по аграрній галузі норми прибутку; якщо не йдеться про забезпечення національних інтересів, надання державної гарантійної підтримки по планово-збиткових проєктах і фінансово-неефективних сільгосппідприємствах неприпустимо, бо дискредитує згаданий інструмент – СКГ; забезпечення розподілу ризиків між учасниками СКГ; дотримання певних обмежень одержувачами гарантійної підтримки на період дії державних гарантій (наприклад, скасування преміальних і бонусних виплат вищому менеджменту), а також встановлення відповідальності принципала за нереалізацію підтримуваних державою проєктів.

Список бібліографічних посилань

1. Kraemer-Eis H., Lang F., Torfs W., Gvetadze S. European Small Business Finance Outlook. Working Paper 2015/32. EIF Research & Market Analysis. Luxembourg, 2015. 97 p. URL : https://www.ggb.gr/sites/default/files/basic-page-files/EIF_2015%20European%20Small%20Business%20Finance%20Outlook_2015_32.pdf.
2. Zander R., Miller C., Mhlanga N. Credit Guarantee Systems for Agriculture and Rural Enterprise Development. Rome, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2013. 109 p. URL : <http://www.fao.org/3/i3123e/i3123e00.pdf>.
3. Nitani M. (Miwako), Riding A. L. Promoting Enterprise Development or Subsidizing Tradition? The Japan Credit Supplementation System. *International Small Business Journal*. 2005. Vol. 23(1). P. 48-71. <https://doi.org/10.1177/0266242605048870>
4. Lien-Wen Lianga, Bor-Yi Huangb, Chih-Feng Liaob, Yu-Ting Gaob. The Impact of SMEs' Lending and Credit Guarantee on Bank Efficiency in South Korea. *Review of Development Finance*. 2017. Vol. 7(2). P. 134-141. <https://doi.org/10.1016/j.rdf.2017.04.003>
5. Riding A., Madill J., Haines G. Incrementality of SME Loan Guarantees. *Small Business Economics*. 2007. Vol. 29. P. 47-61. <https://doi.org/10.1007/s11187-005-4411-4>
6. Leone P., Panetta I. C., Porretta P. Credit Guarantee Institutions, Performance and Risk Analysis: An Experimental Scoring. *Bank Stability, Sovereign Debt and Derivatives*. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions. Ed. by Falzon J. London, Palgrave Macmillan. 2013. P. 115-160. https://doi.org/10.1057/9781137332158_6
7. Nitani M., Riding A.. Promoting Enterprise Development or Subsidizing Tradition? The Japan Credit Supplementation System. *International Small Business Journal*. 2005. № 23. P. 48-71.
8. Saito K., Tsuruta D. Information Asymmetry in Small and Medium Enterprise Credit Guarantee Schemes: Evidence from Japan. *Applied Economics*. 2018. Vol. 50(3). P. 1-17. <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1400651>
9. Beck T., Klapper L. F., Mendoza J. C. The Typology of Partial Credit Guarantee Funds Around the World. *Journal of Financial Stability*, Elsevier. 2010. Vol. 6(1). P. 10-25. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2008.12.003>

References

1. Kraemer-Eis, H., Lang, F., Torfs, W. & Gvetadze, S. (2015). European Small Business Finance Outlook. Working Paper 2015/32. EIF Research & Market Analysis. Luxembourg. Retrieved from: https://www.ggb.gr/sites/default/files/basic-page-files/EIF_2015%20European%20Small%20Business%20Finance%20Outlook_2015_32.pdf [In English].
2. Zander, R., Miller, C. & Mhlanga, N. (2013). Credit Guarantee Systems for Agriculture and Rural Enterprise Development. Rome, Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved from: <http://www.fao.org/3/i3123e/i3123e00.pdf> [In English].
3. Nitani, M. (Miwako) & Riding, A.L. 2005. Promoting Enterprise Development or Subsidizing Tradition? The Japan Credit Supplementation System. *International Small Business Journal*, 23(1), pp. 48-71. doi:10.1177/0266242605048870 [In English].
4. Lien-Wen Lianga, Bor-Yi Huangb, Chih-Feng Liaob, Yu-Ting Gaob. (2017). The Impact of SMEs' Lending and Credit Guarantee on Bank Efficiency in South Korea. *Review of Development Finance*, 7(2), pp. 134-141. <https://doi.org/10.1016/j.rdf.2017.04.003> [In English].
5. Riding, A., Madill, J. & Haines, G. (2007). Incrementality of SME Loan Guarantees. *Small Business Economics*, 29, pp. 47-61. <https://doi.org/10.1007/s11187-005-4411-4> [In English].
6. Leone, P., Panetta, I.C. & Porretta, P. (2013). Credit Guarantee Institutions, Performance and Risk Analysis: An Experimental Scoring. *Bank Stability, Sovereign Debt and Derivatives*. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions. J. Falzon (Ed.). London, Palgrave Macmillan. pp. 115-160. DOI:10.1057/9781137332158_6 [In English].
7. Nitani, M. & Riding, A. (2005). Promoting Enterprise Development or Subsidizing Tradition? The Japan Credit Supplementation System. *International Small Business Journal*, 23, pp. 48-71 [In English].
8. Saito, K. & Tsuruta, D. (2018). Information Asymmetry in Small and Medium Enterprise Credit Guarantee Schemes : Evidence from Japan. *Applied Economics*, 50(3), pp. 1-17. DOI:10.1080/00036846.2017.1400651 [In English].
9. Beck, T., Klapper, L.F. & Mendoza, J.C. (2010). The Typology of Partial Credit Guarantee Funds around the World. *Journal of Financial Stability*, Elsevier, 6(1), pp. 10-25. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2008.12.003> [In English].

10. Gropp R., Gruendl C., Guettler A. The Impact of Public Guarantees on Bank Risk-Taking: Evidence from a Natural Experiment. *Review of Finance*. 2013. Vol. 18(2). P. 457-488. <https://doi.org/10.1093/rof/rft014>
11. Balog A. Analysis of SME Segment Lending Processes in Light of Credit Guarantees in the European Union. *Financial and Economic Review*, Magyar Nemzeti Bank (Central Bank of Hungary). 2018. Vol. 17(1). P. 62-82. <https://doi.org/10.25201/FER.17.1.6282>
12. Riding A. L., Haines G. Jr. Loan Guarantees: Costs of Default and Benefits to Small Firms. *Journal of Business Venturing*. 2001. Vol. 16(6). Pp. 595-612.
13. *The SME Financing Gap: Theory and Evidence*. *Financial Market Trends*. 2006. Vol. 2006(2). P. 89-97. URL : https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/the-sme-financing-gap-theory-and-evidence_fmt-v2006-art11-en (accessed 19 March 2021). <https://doi.org/10.1787/fmt-v2006-art11-en>
14. Зубкова С. В., Дороганова О. Г. Применение гарантийного механизма поддержки малого и среднего бизнеса. *Банковское дело*. 2015. № 3. С. 60-64.
15. Riding A. L., Haines G. Jr. Loan Guarantees: Costs of Default and Benefits to Small Firms. *Journal of Business Venturing*. 2001. Vol. 16(6). P. 595-612.
16. Кирхнер Р., Корякин И. Кредитно-гарантийная схема для МСБ в Беларуси: обзор и рекомендации. Немецкая экономическая группа Беларусь. Исследовательский центр ИПМ. Аналитическая записка [PP/05/2016]. Берлин/Минск, июль 2016. URL : https://www.get-belarus.de/wordpress/wp-content/uploads/2016/07/PP_05_2016_ru.pdf (дата звернення: 13.02.2021).
17. Киселева О. В., Карцев С. В. Использование финансово-кредитного механизма для активизации малого бизнеса и предпринимательства в России. *Интернет-журнал «НАУКОВЕД»*, 2016. Т. 8. № 1. URL : <http://naukovedenie.ru/PDF/70EVN116.pdf>.
18. Caselli S., Corbetta G., Rossolini M., Vecchi V. Public Credit Guarantee Schemes and SMEs' Profitability: Evidence from Italy. *Journal of Small Business Management*. 2019. Vol. 57/ P. 555-578. <http://dx.doi.org/10.1111/jsbm.12509>
19. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / [Лупенко Ю. О., Шпикуняк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуняка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
10. Gropp, R., Gruendl, C. & Guettler, A. (2013). The Impact of Public Guarantees on Bank Risk-Taking : Evidence from a Natural Experiment. *Review of Finance*, 18(2), pp. 457-488. <https://doi.org/10.1093/rof/rft014> [In English].
11. Balog, A. (2018). Analysis of SME Segment Lending Processes in Light of Credit Guarantees in the European Union. *Financial and Economic Review*, Magyar Nemzeti Bank (Central Bank of Hungary), 17(1), pp. 62-82. DOI:10.25201/FER.17.1.6282 [In English].
12. Riding, A.L. & Haines, G.Jr. (2001). Loan Guarantees : Costs of Default and Benefits to Small Firms. *Journal of Business Venturing*, 16(6), pp. 595-612 [In English].
13. OECD (2006). The SME Financing Gap : Theory and Evidence. *Financial Market Trends*, 2006(2), pp. 89-97. Retrieved from : https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/the-sme-financing-gap-theory-and-evidence_fmt-v2006-art11-en. <https://doi.org/10.1787/fmt-v2006-art11-en> [In English].
14. Zubkova, S.V. & Doroganova, O.G. (2015). Primenenie garantiynogo mehanizma podderzhki malogo i srednego biznesa [Application of a Guarantee Mechanism to Support Small and Medium-Sized Businesses]. *Bankovskoe delo*, 3, pp. 60-64 [In Russian].
15. Riding, A.L. & Haines, G.Jr. (2001). Loan Guarantees : Costs of Default and Benefits to Small Firms. *Journal of Business Venturing*, 16(6), pp. 595-612 [In English].
16. Kirhner, R. & Korjakin, I. (2016). Kreditno-garantiynaja shema dlja MSB v Belarusi : obzor i rekomendacii [Credit Guarantee Scheme for SMB in Belarus : Overview and Recommendations]. Nemeckaja jekonomicheskaja gruppa Belarus'. Issledovatel'skij centr IPM. Analiticheskaja zapiska [PP/05/2016]. Berlin/Minsk. Retrieved from : https://www.get-belarus.de/wordpress/wp-content/uploads/2016/07/PP_05_2016_ru.pdf [In Russian].
17. Kiseleva, O.V. & Karcev, S.V. (2016). Ispolzovanie finansovo-kreditnogo mehanizma dlja aktivizacii malogo biznesa i predprinimatel'stva v Rossii [The Use of a Financial and Credit Mechanism for the Activation of Small Business and Entrepreneurship in Russia]. *Internet-zhurnal «NAUKOVED»*, vol. 8 (1). Retrieved from : <http://naukovedenie.ru/PDF/70EVN116.pdf> [In Russian].
18. Caselli, S., Corbetta, G., Rossolini, M. & Vecchi, V. (2019). Public Credit Guarantee Schemes and SMEs' Profitability : Evidence from Italy. *Journal of Small Business Management*, 57, pp. 555-578. <http://dx.doi.org/10.1111/jsbm.12509> [In English].
19. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Yo., et al. (2017). Rozvytok malykh ahrarynykh pidpryemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi : indykatory ta efektyvnist : monohrafiia [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment : indicators and efficiency : monograph]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

Lupenko Yu. O., Andros S. V. The system of credit guarantees as a tool to increase financing for small and medium-sized agricultural enterprises

The purpose of the article is, based on the analysis of the best international experience, to formulate theoretical aspects and offer recommendations aimed at developing an effective system of credit guarantees to increase financial support for small and medium-sized agricultural enterprises.

Research methods. In the process of research, depending on the goals and objectives, the following methods of cognition and analysis of economic processes were used: theoretical generalization - when substantiating theoretical provisions on the functioning of the system of credit guarantees; statistical comparisons - in identifying and assessing the effectiveness of state regulation of the system of financing small and medium-sized businesses; analysis of hierarchies - when determining promising ways of financial support for small and medium-sized agricultural enterprises; systemic method - in assessing the effectiveness of government regulation of the system of credit guarantees as one of the key tools widely used with the support of enterprises in the agricultural sector of the economy; expert assessments - when systematizing the main guarantee schemes and types of guarantee products and restrictions on their practical application; analysis and synthesis, induction and deduction, comparison - in the study of international experience in the implementation of guaranteed lending programs and consideration of the existing schemes for organizing this activity.

Research results. The main provisions of the development of the system of financial support for small and medium-sized agricultural enterprises are formulated and methodological approaches to its improvement in the context of reforming the national economy are developed. The expediency of the development of programs for providing loans was determined, taking into account their role in reducing the restrictions on lending by banks to small and medium-sized agricultural enterprises. Conceptual foundations for the implementation of guarantee programs carried out with state participation have been developed. It has been established that targeted long-term and medium-term loans and guarantees allow covering the risks associated with agricultural activities by providing financial resources for the development of production. The necessity of developing a system of credit guarantees as the most effective instrument of financial support for enterprises in the agricultural sector of the economy has been proved. It was found that a good result can be achieved through the provision of guarantees that provide a partial amount of credit, when the farmer also bears some responsibility for the return of the funds received.

Scientific novelty. Conceptual foundations for the development of a loan guarantee system have been developed. The introduction of government measures aimed at increasing the volume of lending to small and medium-sized agricultural enterprises is proposed. The system of credit guarantees was further developed as the most effective instrument capable of alleviating difficulties in obtaining a bank loan for small and medium-sized agribusiness. On the basis of the best international experience, the national sys-

tem of guaranteeing loans was improved with the formation and functioning of specific financial institutions (funds) specializing in ensuring the provision of commercial loans to enterprises of the agro-industrial complex.

Practical significance of the article lies in bringing the theoretical and methodological provisions to the level of practical recommendations in the development of national measures for financial support and stimulation of the development of small and medium-sized agricultural enterprises in Ukraine. The formulated provisions, conclusions and recommendations are of interest to managers and employees of enterprises in the agricultural sector of the economy. The research materials can be used in the activities of guarantee organizations, financial and credit institutions, government bodies. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 19.

Keywords: guarantee systems; small and medium-sized agricultural enterprises; support; financing.

Lupenko Yurii Oleksiiovych – doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, director of National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127), vice-president of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, Mikhaïla Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Andros Svitlana Viktorivna – doctor of economic sciences, associate professor (docent), leading research fellow of the department of financial, credit and tax policy, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: andros.sv@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5561-901X>

Лупенко Ю. А., Андрос С. В. Система кредитных гарантий как инструмент увеличения финансирования малых и средних аграрных предприятий

Цель статьи – на основе анализа успешного международного опыта сформулировать теоретические аспекты и предложить рекомендации, направленные на развитие эффективной системы кредитных гарантий, для увеличения финансовой поддержки малых и средних аграрных предприятий.

Методика исследования. В процессе исследования в зависимости от целей и задач использованы такие методы познания и анализа экономических процессов: теоретического обобщения – для обоснования теоретических положений по функционированию системы кредитных гарантий; статистических сравнений – при идентификации и оценке эффективности государственного регулирования системы финансирования малого и среднего предпринимательства; анализа иерархий – для определения перспективных путей финансовой поддержки малых и средних агропредприятий; системный метод – для оценки эффективности государственного регулирования системы кредитных гарантий как одного из ключевых инструментов, что широко используется при поддержке предприятий аграрного сектора экономики; экспертных оценок – для систематизации основных гарантийных схем и видов гарантийных продуктов и выявления ограничений по их практическому применению; анализа и синтеза, индукции и дедукции, сравнения – при изучении международного опыта реализации программ гарантийного кредитования и рассмотрении сформированных схем организации этой деятельности.

Результаты исследования. Определены основные положения развития системы финансовой поддержки малых и средних агропредприятий и разработаны методологические подходы к ее улучшению в условиях реформирования национальной экономики. Установлена целесообразность развития программ гарантирования кредитов, учитывая их роль в уменьшении ограничений на кредитование банками малых и средних агропредприятий. Разработаны концептуальные основы реализации гарантийных программ, осуществляемых с государственным участием. Установлено, что целевые долгосрочные и среднесрочные кредиты и гарантии позволяют покрывать риски, связанные с сельскохозяйственной деятельностью за счет предоставления финансовых ресурсов на развитие производства. Доказана необходимость развития системы кредитных гарантий как наиболее результативного инструмента финансовой поддержки предприятий аграрного сектора экономики. Выяснено, что достичь значительной результативности можно за счет предоставления гарантий, что обеспечивают частичный объем кредитования, когда фермер также несет определенную ответственность по возврату полученных денежных средств.

Элементы научной новизны. Разработаны концептуальные основы развития системы гарантирования кредитов. Предложено внедрение правительственных мер, нацеленных на увеличение объема кредитования малых и средних агропредприятий. Получила дальнейшее развитие система кредитных гарантий как наиболее эффективный инструмент, способный обеспечить трудности с получением банковского кредита малым и средним агробизнесом. На основе успешного международного опыта усовершенствована национальная система гарантирования кредитов с формированием и функционированием специфических финансовых институтов (фондов), что специализируются на гарантировании предоставления коммерческой ссуды предприятиям агропромышленного комплекса.

Практическая значимость. Заключается в доведении теоретических и методологических положений до уровня практических рекомендаций при разработке общегосударственных мероприятий по финансовой поддержке и стимулированию развития малых и средних агропредприятий Украины. Сформулированные положения, выводы и рекомендации представляют интерес для руководителей и работников предприятий аграрного сектора экономики. Материалы исследования могут быть использованы в деятельности гарантийных организаций, финансово-кредитных учреждений, органов государственной власти. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: гарантийные системы; малые и средние аграрные предприятия; поддержка; финансирование.

Лупенко Юрий Алексеевич – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, директор Национального научного центра «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10), вице-президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Андрос Светлана Викторовна – доктор экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела финансово-кредитной и налоговой политики, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: andros.sv@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5561-901X>

Статья надійшла до редакції 23.02.2021 р.

Фахове рецензування: 02.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лупенко Ю. О., Андрос С. В. Система кредитних гарантій як інструмент збільшення фінансування малих і середніх аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 6 — 19. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103006>

Lupenko, Yu.O. & Andros, S.V. (2021). Systema kredytnykh harantii yak instrument zbilshennia finansuvannia malykh i serednikh ahrarynykh pidpriemstv [The system of credit guarantees as a tool to increase financing for small and medium-sized agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 6 — 19 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103006>

*

УДК 339.5:631.9:331.105

JEL Classification: O13; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>

**О. М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук, професор
М. І. КОЗАК, кандидат економічних наук**

Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України

Мета статті – визначити соціально-економічні наслідки сировинної орієнтації аграрного сектору вітчизняної економіки та окреслити пріоритетні напрями регуляторного характеру, спрямовані на пом'якшення ризиків у сфері зайнятості населення та ринку праці в сільській місцевості.

Методика дослідження. За основу досліджень слугували загальнонаукові та економічні методи, праці українських і зарубіжних учених з питань зовнішньої торгівлі, нормативно-правові акти, дані Державної служби статистики України, електронні ресурси та інші джерела. Монографічний та системний підходи використано під час аналізу структури зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. Принцип системного мислення сприяв з'ясуванню соціально-економічних наслідків у сфері зайнятості, ринку праці та міграції сільського населення. Низка прийомів абстрактно-логічного інструментарію дозволили сформулювати проміжні й прикінцеві висновки та визначити концептуальні шляхи розв'язання порушених проблем.

Результати дослідження. Розглянуто з критичних позицій товарна структура зовнішньої торгівлі України групами 1–24 УКТ ЗЕД за 2000–2020 рр. З'ясовано, що основними чинниками нарощування експорту сировинних товарів стали: лібералізація зовнішньоторговельних відносин, розірвання коопераційних зв'язків аграрного виробництва з переробними підприємствами та створення протекціоністських умов для інвестицій в сільське господарство. Чим успішно скористалися власники спекулятивного, фінансового, тіньового, у тому числі, закордонного капіталу у формі агрохолдингів з офшорними юрисдикціями. Завдяки сприятливій кон'юктурі на сировинних глобальних ринках, ці організації за два десятиліття суттєво наростили виробництво й експорт зернових культур, насіння і плодів олійних культур та соняшникової олії. За цей же період скорочено експорт готових харчових продуктів. Якщо у 2000 р. негативне торговельне сальдо задоволювало підгрупою товарів становило 65 млн, то за результатами 2020 р. воно зросло до 392,2 млн дол. США, або більше ніж у 6 разів. Структурні перекоси призвели до формування в Україні рентної моделі економіки, яка має обмежений потенціал щодо подальшого нарощування доданої вартості. У кінцевому підсумку, це негативно позначається на добробуті домогосподарств, соціально-трудовах відносинах, які особливо загострилися у сфері зайнятості, ринку праці та міграції населення. У 2020 р. неформально зайнятими в сільській місцевості налічувалося 1783 тис. осіб, що становило 44,7% до загального підсумку в економіці і 36,2% від кількості населення сільської місцевості віком 15–70 років. Це майже в 4 рази більше, порівняно з усіма найнятими працівниками в сільському господарстві. Серед першочергових заходів пропонується: переглянути регуляторну політику у сфері зовнішньої торгівлі сировинною продукцією цієї підгрупи товарів; сприяння експорту продукції кінцевого споживання; стимулювання вертикальної та горизонтальної інтеграції аграрних товаровиробників, переробників сировини й торгівлі на взаємовигідних умовах; створення територіально-виробничих кластерів; реанімація всіх видів кооперації на селі з позиції зниження ризиків збалансованому розвитку аграрного сектору та економіки країни.

Бібліографічний опис для цитування:

Лупенко Ю. О., Андрос С. В. Система кредитних гарантій як інструмент збільшення фінансування малих і середніх аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 6 — 19. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103006>

Lupenko, Yu.O. & Andros, S.V. (2021). Systema kredytnykh harantii yak instrument zbilshennia finansuvannia malykh i serednikh ahrarynykh pidpriemstv [The system of credit guarantees as a tool to increase financing for small and medium-sized agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 6 — 19 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103006>

*

УДК 339.5:631.9:331.105

JEL Classification: O13; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>

**О. М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук, професор
М. І. КОЗАК, кандидат економічних наук**

Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України

Мета статті – визначити соціально-економічні наслідки сировинної орієнтації аграрного сектору вітчизняної економіки та окреслити пріоритетні напрями регуляторного характеру, спрямовані на пом'якшення ризиків у сфері зайнятості населення та ринку праці в сільській місцевості.

Методика дослідження. За основу досліджень слугували загальнонаукові та економічні методи, праці українських і зарубіжних учених з питань зовнішньої торгівлі, нормативно-правові акти, дані Державної служби статистики України, електронні ресурси та інші джерела. Монографічний та системний підходи використано під час аналізу структури зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. Принцип системного мислення сприяв з'ясуванню соціально-економічних наслідків у сфері зайнятості, ринку праці та міграції сільського населення. Низка прийомів абстрактно-логічного інструментарію дозволили сформулювати проміжні й прикінцеві висновки та визначити концептуальні шляхи розв'язання порушених проблем.

Результати дослідження. Розглянуто з критичних позицій товарна структура зовнішньої торгівлі України групами 1–24 УКТ ЗЕД за 2000–2020 рр. З'ясовано, що основними чинниками нарощування експорту сировинних товарів стали: лібералізація зовнішньоторговельних відносин, розірвання коопераційних зв'язків аграрного виробництва з переробними підприємствами та створення протекціоністських умов для інвестицій в сільське господарство. Чим успішно скористалися власники спекулятивного, фінансового, тіньового, у тому числі, закордонного капіталу у формі агрохолдингів з офшорними юрисдикціями. Завдяки сприятливій кон'юктурі на сировинних глобальних ринках, ці організації за два десятиліття суттєво наростили виробництво й експорт зернових культур, насіння і плодів олійних культур та соняшникової олії. За цей же період скорочено експорт готових харчових продуктів. Якщо у 2000 р. негативне торговельне сальдо задоволювало підгрупою товарів становило 65 млн, то за результатами 2020 р. воно зросло до 392,2 млн дол. США, або більше ніж у 6 разів. Структурні перекоси призвели до формування в Україні рентної моделі економіки, яка має обмежений потенціал щодо подальшого нарощування доданої вартості. У кінцевому підсумку, це негативно позначається на добробуті домогосподарств, соціально-трудовах відносинах, які особливо загострилися у сфері зайнятості, ринку праці та міграції населення. У 2020 р. неформально зайнятими в сільській місцевості налічувалося 1783 тис. осіб, що становило 44,7% до загального підсумку в економіці і 36,2% від кількості населення сільської місцевості віком 15–70 років. Це майже в 4 рази більше, порівняно з усіма найнятими працівниками в сільському господарстві. Серед першочергових заходів пропонується: переглянути регуляторну політику у сфері зовнішньої торгівлі сировинною продукцією цієї підгрупи товарів; сприяння експорту продукції кінцевого споживання; стимулювання вертикальної та горизонтальної інтеграції аграрних товаровиробників, переробників сировини й торгівлі на взаємовигідних умовах; створення територіально-виробничих кластерів; реанімація всіх видів кооперації на селі з позиції зниження ризиків збалансованому розвитку аграрного сектору та економіки країни.

Елементи наукової новизни. Набуло подальшого розвитку комплексне бачення негативних соціально-економічних наслідків домінування архаїчної моделі економіки, які в умовах ринкового обігу прав на земельні ділянки можуть загострюватися. На відміну від існуючої сировинної експлуатації аграрного сектору і сільського населення, нарощування експорту товарів кінцевого споживання сприятиме добробуту домогосподарств і збалансованому сільському розвитку.

Практична значущість. Позиціонування аграрно-продовольчого сектору України як світового лідера в експорті товарів кінцевого споживання сприятиме розв'язанню соціально-економічних проблем сільського населення та збалансованому сільському розвитку. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 26.

Ключові слова: зовнішня торгівля; групи 1-24 УКТ ЗЕД; «ресурсне прокляття»; зайнятість; ринок праці; безробіття; міграція сільського населення.

Могильний Олексій Миколайович – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу соціально-трудових відносин, розвитку та аналітики статистичної звітності сільських територій, Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу (03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 2)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Козак Мирослав Іванович – кандидат економічних наук, завідувач відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: kozak.myroslav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8504-5528>

Постановка проблеми. Кабінет Міністрів України постановою від 3 березня 2021 р. № 179 затвердив Національну економічну стратегію на період до 2030 року (Стратегія). Цей документ має стати основою під час розроблення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади планів заходів, проєктів програмних і стратегічних документів, проєктів законів та інших актів законодавства [9]. Головним завданням аграрного сектору та харчової промисловості визначено позиціонування України як одного з глобальних центрів продовольчої безпеки, світового лідера з постачання харчових продуктів із високою доданою вартістю та технологічно інтенсивних сервісів для агропромислового сектору.

За цим напрямом сформульовано й стратегічні цілі: а) сприяння розвитку і повноцінному забезпеченню ринку для функціонування переробки; б) оптимізація екосистеми збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках; в) забезпечення виробництва й експорту безпечної та здорової сільськогосподарської і харчової продукції [9].

За стратегічною ціллю «Оптимізація екосистеми збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках» передбачено: збільшення обсягів експорту аграрної продукції до 40 млрд доларів США до 2030 р. (при тому, що у 2020 р. експорт аграрної продукції становив 22,2 млрд доларів США); досягнення показника експортної виручки, що становить 1500 доларів на один гектар (у 2020 р. реалізовано агропродовольчої продукції на суму 535,4 долара США у розрахунку на один гектар сільгоспугідь); збільшення експорту органічної продукції до 1 млрд

доларів США до 2030 р., що майже у 5 разів більше порівняно з 2020 р.; збільшення експорту технологічно інтенсивних сервісів до 1 млрд доларів США; скорочення часу на логістику в два рази до 2025 р. тощо.

Для досягнення цілей Стратегії необхідно адекватно відповісти на внутрішні ризики і зовнішні виклики та подолати інституційні й технічні бар'єри. Серед них: незавершення циклів переробки сільськогосподарської сировини; тіньовий ринок переробки продукції тваринництва та рослинництва; сировинна орієнтація експорту; обмеження у міжнародній торгівлі, зокрема, продуктів тваринництва; забезпечення просування бренду українських харчів на зовнішніх ринках тощо.

У контексті цього дослідження важливою є розроблена науковцями Національної академії аграрних наук України «Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року». Цим документом до першочергових завдань віднесено: збільшення частки експорту продукції з високою доданою вартістю, насамперед, продовольчих товарів; суттєво зменшення імпортозалежності, забезпечення внутрішнього ринку сільськогосподарською сировиною та харчовими продуктами власного виробництва [20, с. 102-103].

Схожі положення містить й підготовлене науковцями Інституту продовольчих ресурсів НААН дослідження щодо передумов і перспектив розвитку харчової промисловості України до 2030 р. [18]. Тобто позиції уряду і науковців у контексті подолання експортної сировинної пастки сільського господарства в основному збігаються.

Проте незважаючи на розуміння всього комплексу проблем, пов'язаних зі спеціалізацією сільського господарства на сировинному експорті, з кожним роком вони лише загострюються. З давніх часів природно-кліматичні умови, чорноземи і зручні торговельні шляхи сприяли сировинному експорту аграрного виробництва України. У недалекому минулому, не надто вникаючи в підтекст сказаного, чиновники й політики різних рангів називали «Україну житницею Європи». У сучаснішій інтерпретації нерідко можна спостерігати в програмах урядів і політичних партій висловлювання на кшталт: зерно – це українська нафта та газ; національний аграрний сектор претендує на глобальне лідерство; Україна здатна прогодувати не менше 500 млн осіб і сприяти розв'язанню продовольчої проблеми постійно зростаючого населення світу тощо. Водночас навряд чи можна заперечувати, що подальша інтенсивна сировинна експлуатація природних ресурсів і архаїчна рентна модель економіки в умовах зміни клімату та інших деструктивних чинників має відійти в минуле. До того ж вона несумісна із деклараціями України долучитися до Європейського зеленого курсу (*Green Deal*).

Особливо загострилися проблеми сировинної орієнтації аграрного сектору в перехідний період від планової до ринкової економіки. Експерти визнають, що Україна заплатила непомірно високу ціну за міжнародне визнання її країною з ринковою економікою, за членство в СОТ, за поглиблену й всеохоплюючу зону вільної торгівлі з ЄС та інші політичні поступки. Згідно з останньою Україна понизила (або обнулила) ввізні мита на 95% товарної номенклатури, тоді як ЄС – лише на 20%. Унаслідок порушення паритетності частка українського аграрно-сировинного експорту істотно зросла [2, с. 349]. У 2020 р. 53,6% валютної виручки від експорту агропромислових товарів забезпечили продукти рослинного походження і лише 15,1% – готові харчові продукти. Водночас слід визнати, що за останні роки експорт став більш диверсифікованим, розширився його асортимент, у тому числі за рахунок соняшникової олії, молочної продукції, меду, яєць, м'яса птиці, а також круп, пластівців і кондитерських виробів.

Разом із тим, хоча експортний потенціал переробленої продукції кінцевого споживання значно більший, за роки незалежності

зберігається сировинна структура експорту. І тут варто вказати на політику подвійних стандартів у міжнародних організаціях та інтеграційних об'єднаннях. Маємо на увазі значно жорсткіші вимоги до кандидатів на членство від країн – старожилів угруповання, порівняно з умовами, за якими вони раніше приймалися в ці організації. Як наслідок, за останні 30 років відбувся структурний реверс від індустріально-аграрної економіки дореформеного періоду до аграрно-індустріальної із сировинною експлуатацією природних ресурсів місцевими та іноземними компаніями. За вказаний період має місце поглиблення секторальних міжгалузевих балансів. Починаючи з 2010 р. щорічні темпи приросту обсягів сільськогосподарського виробництва перевищують аналогічний показник харчової індустрії. А це зниження її ефективності, зменшення ВВП, мінусове зовнішньоторговельне сальдо, недонадходження до бюджетів усіх рівнів, скорочення кваліфікованих робочих місць з гідною оплатою праці, структурне безробіття, трудова еміграція, погіршення показників продовольчого самозабезпечення держави тощо. За експертними прогнозами, через зміни теперішньої кон'юнктури на світових ринках агротрейдери найближчі 2–3 роки можуть втратити виручку, номіновану в доларах США, навіть при збільшенні фізичних розмірів експорту окремих сировинних товарів.

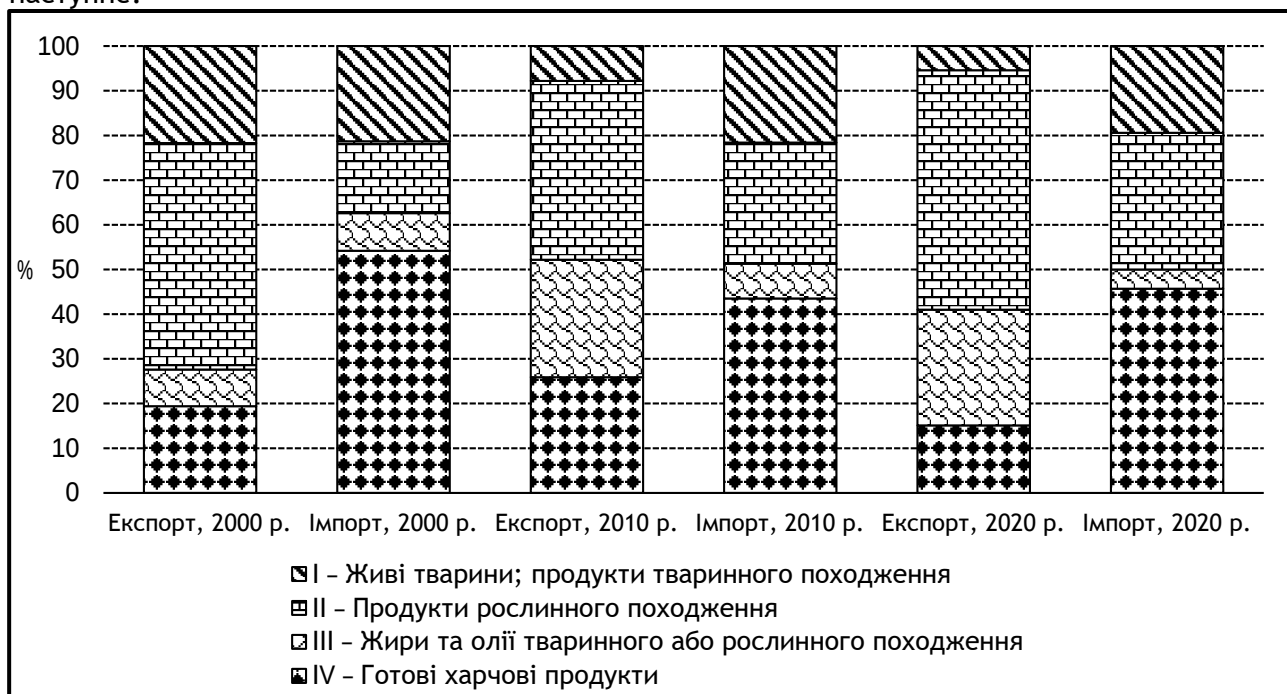
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдяки працям вітчизняних і зарубіжних учених тематика сировинної орієнтації експорту аграрного виробництва України та її соціально-економічні й екологічні наслідки широко висвітлені в науковій літературі. Зокрема це дослідження П. І. Гайдуцького [2]; Ю. О. Лупенка [22]; Н. А. Мацка [6]; П. Ореховського [10]; Н. І. Патики [11]; М. І. Пугачова [26]; Д. М. Серебрянського, А. І. Зубрицького [17]; М. П. Сичевського, А. Е. Юзефовича, О. С. Коваленко [18] та ін. Незважаючи на фахове розкриття зазначеної проблеми, на нашу думку, недостатньо приділяється уваги впливу структурних перекосів виробництва та зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами на соціально-трудові відносини, у тому числі на зайнятість населення, міграцію та ринок праці сільської місцевості.

Мета статті – визначити соціально-економічні наслідки сировинної орієнтації аграрного сектору вітчизняної економіки та

окреслити пріоритетні напрями регуляторного характеру, спрямовані на пом'якшення ризиків у сфері зайнятості населення та ринку праці в сільській місцевості.

Виклад основних результатів дослідження. Товарна структура зовнішньої торгівлі. Аналіз товарної структури експортно-імпортних операцій України групами 1-24 УКТ ЗЕД за останні 20 років демонструє позитивну динаміку. Її частка в загальному експорті країни зросла у 3,2 раза (від 14,2 до 45,1%), коефіцієнт покриття експортом імпорту також підвищився майже удвічі (від 1,78 до 3,42) (рис. 1). А це до третини валютних надходжень, стабілізація національної валюти, входження нашої держави в клуб світових лідерів-експортерів аграрної продукції тощо. Проте, як і будь-який успіх, цей також має свою ціну, про що свідчить наступне.

Так, цифри показують зменшення вивозу I підгрупи товарів «Живі тварини та продукти тваринного походження» на 16,3 в. п. (від 21,7 до 5,4%). Реально спостерігається постійне нарощування обсягів реалізації у вартісному виразі за всіма товарами, крім молока і молочних продуктів. Щодо імпорту, то відбулися незначні коливання відносних показників у діапазоні від 21,6 (2010 р.) до 19,4% (2020 р.). Водночас після спаду, який тривав до 2016 р., відзначено суттєве нарощування імпорту м'яса та їстівних субпродуктів – більше ніж удвічі (від 80,8 до 165 млн дол. США). Вартісне нарощування імпорту риби і ракоподібних – у 8,7 раза (від 77,9 у 2000 р. до 680,3 млн дол. США у 2020 р.), а молока і молокопродуктів – у 25,7 раза (від 11,6 до 308,4 млн дол. США).

1. Товарна структура зовнішньої торгівлі України групами 1-24 УКТ ЗЕД за 2000-2020 рр. (до підсумку, %)

Джерело: [21].

У структурі українського експорту на «Продукти рослинного походження», починаючи з 2000 р., стабільно припадає від 50,7 до 53,6%. В основному це забезпечується зерновими культурами та насінням і плодами олійних рослин. У згаданій товарній підгрупі, за підсумками 2020 р., їхня частка становила 79,0 і 15,5% відповідно. Імпорт також має стійку тенденцію до нарощування майже удвічі, або до 30,6%, проти 16,1% у 2000 р. Перші три місця по низхідній траєк-

торії щодо імпорту в доларах США належать овочам – приріст у 71,7 раза, їстівним плодам і горіхам – 14,4, каві та чаю – у 5,2 раза.

Крім того, у структурі експорту за аналізований період по підгрупі «Жири та олії тваринного або рослинного походження» показники також стрімко зросли від 8,2 до 25,9%, хоча і з незначним зниженням (на 0,4 в.п.), порівняно з 2010 р. Завдяки сприятливій кон'юктурі світових цін на сировинні товари щодо виручки від реалізації

відзначено суттєвий приріст – від 239,9 (2000 р.) до 5759,6 млн дол. США (2020 р.), або в 24 рази. Стосовно частки в структурі імпорту, товари цієї підгрупи мають низхідну тенденцію, а саме – від 8,2 до 4,3%. У 2020 р. стався своєрідний обвал більше ніж на третину – до 280,4 млн дол. США, порівняно із рекордними 451,6 млн дол. США у 2010 році.

Експорт «Готових харчових продуктів» (у 2000 р. – це «Продукція харчової промисловості») у структурі товарної групи 1-24 УКТ ЗЕД зменшився порівняно з 2000 р. – на 4,3 в. п., а з 2010 р. – на 10,8 в. п. Хоча у вартісних значеннях надходження валютної виручки за останні 20 років, навпаки, зросли до 3361,1 із 402,3 млн дол. США, або у 8,4 рази. Імпорт готових харчових продуктів постійно нарощується й охоплює вагомий сегмент внутрішнього ринку України. Незважаючи на деяке зменшення порівняно з 2000 р. його частка становить 45,7%. Якщо коефіцієнт покриття експортом імпорту в 2000 р. знаходився на рівні 0,91, то в 2010-му – 1,03, у 2020 р. – 1,13. Тобто спостерігається незначне збільшення позитивного сальдо номінованого в доларах США за експортно-імпортними операціями підгрупою «Готові харчові продукти». Протилежно інша ситуація за окремими товарами цієї підгрупи. Зокрема, від'ємне сальдо зафіксовано за алкогольними та безалкогольними напоями – 336 млн дол. США; різними харчовими продуктами – 352,2; какао та продуктами з нього – 174,5; продуктами з м'яса, риби – 138; тютюну і промислові заміники тютюну – 116,1 млн дол. США. Сумарно лише за 2020 р. це 1116,8 млн дол. США.

Отже, щодо структури зовнішньої торгівлі України товарною групою 1-24 УКТ ЗЕД можна стверджувати наступне:

По-перше, за даними Державної служби статистики України, упродовж останніх 20 років виручка від експорту зернових культур зросла у 76 разів (від 124 до 9417,3 млн дол. США). У 2019/2020 МР експортовано 56,7 млн тонн зернових і зернобобових культур, у тому числі кукурудзи – 30,3 (53,4%), пшениці і суміші пшениці та жита – 20,5 (36,1%). Стрімкими темпами нарощено вивезення насіння і плодів олійних рослин (масляне насіння та плоди) – у 9,4 раза (від 194,8 до 1842,4 млн дол. США), жирів та олії тваринного або рослинного походження – у 24 рази (із 239,9 до 5759,6 млн

дол. США). Реалізація експортних можливостей України стала реальною завдяки низці чинників. Починаючи з 2000-2004 рр., у середньому за рік сільське господарство зросло на 6%, а переробна і харчова промисловість – на 16,4%. У цей період створюються безпрецедентні протекціоністські умови для інвестицій в сільське господарство. Ними успішно скористалися власники спекулятивного, фінансового, тіньового капіталів, як вітчизняні так і закордонні, створивши агрохолдингові структури з офшорними юрисдикціями. Такі організації з рентоорієнтованою поведінкою змогли наростити виробництво й експорт зернових культур, насіння і плодів олійних культур та соняшникової олії.

По-друге, за цей же період спостерігається значне відставання від експорту сировини «Готових харчових продуктів». Якщо у 2000 р. негативне торговельне сальдо становило 65 млн, то за результатами 2020 р. воно зросло до 392,2 млн дол. США, або більше ніж у 6 разів. Загалом із чотирьох підгруп товарів 1-24 УКТ ЗЕД додатне сальдо досягнуто за двома – «Продукти рослинного походження» і «Жири та олії тваринного або рослинного походження». Очевидно, що товари харчової індустрії здали свої позиції на зовнішніх ринках, більше того, вони недостатньо конкурентоспроможні на внутрішньому ринку. Причини цієї руйнівної тенденції зумовлені внутрішньогалузевими проблемами, макроекономічною нестабільністю і зовнішніми чинниками. Зокрема йдеться про недосконалу митну, митно-тарифну, податкову, кредитно-фінансову та іншу державну політику.

По-третє, за даними експертів, досить часто споживачі здогадуються про країну походження цих товарів, проте не знають конкретних українських виробників. Оскільки ритейлом харчових продуктів, як правило, займаються закордонні компанії-посередники, які просувають українські товари під своїми торговими марками. Тож і значна частка доданої вартості в ціні кінцевої продукції також осідає на їхніх рахунках.

Стан переробки сільськогосподарської сировини. Вхідження України у глобальні агропродовольчі ринки з домінуючою сировинною структурою експорту до певної міри стало наслідком приватизації підприємств харчової промисловості, здійсненої в 90-х роках ХХ ст., через що були розірвані технологічні ланцюги між сільськогосподарсь-

кими підприємствами та підприємствами переробної промисловості. За планової економіки вони забезпечувалися позаекономічними державними адміністративно-командними методами управління. Майже вся сировинна продукція надходила на переробку (табл. 2). За даними Державної служби статистики України, в структурі реалізації сільськогосподарської продукції переробні підприємства у 1990 р. отримували зернових і зернобобових культур 80,4%, а 2010 р. – лише 3,4%, олійних культур – 98,9 і 4,2%, картоплі – 85,1 і 7,4%, овочів – 89,4 і 37,2%, плодів та ягід – 86,8 і 25%.

Подібна ситуація з переробкою худоби та птиці (у живій масі), молока та молочних продуктів. З метою повнішого завантаження потужностей переробних підприємств та підтримання доходів сільськогосподарських товаровиробників, Указом Президента України від 02.12.1998 р. №1328 «Про державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників» [14] було уведено спеціальний режим нарахування і сплати ПДВ за продані молоко та м'ясо в живій масі. Аналогічний механізм задіяно щодо коштів, які використовувалися аграрними підприємствами-платниками ПДВ стосовно операцій з продажу товарів (робіт, послуг) власного

виробництва, включаючи продукцію (крім підакцизних товарів), виготовлену на давальницьких умовах із власної сільськогосподарської сировини.

Пізніше такий порядок було врегульовано Законом України від 03.04.1997 р. № 168 «Про податок на додану вартість» [15] та постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 р. № 246 «Питання нарахування податку на додану вартість, що сплачується до державного бюджету переробними підприємствами за реалізовані ними молоко, молочну сировину та молочні продукти, м'ясо і м'ясопродукти, іншу продукцію переробки тварин, закуплених у живій вазі, а також виплати і використання коштів, що надійшли від його сплати» [12]. Згодом цей порядок зазнав суттєвих змін, після 2016 р. було звужено сферу його застосування, а в 2018 р. взагалі відмінено. Це позначилося зменшенням у 2019 р. порівняно з 2010-м і 2015-м надходження на переробні підприємства сільськогосподарських тварин (у живій масі) та молока (табл. 1). Як наслідок, темпи приросту обсягів виробництва переробної промисловості знизилися, а в 2010-2018 рр. стали втричі нижчими ніж у сільському господарстві. Дещо скоротилася і кількість підприємств [2, с. 377-382].

1. Надходження продукції тваринництва на підприємства, що здійснюють її переробку, тис. тонн

Показник	1990 р.	2000 р.	2000 р. до 1990 р., %	2010 р.	2015 р.	2019 р.	2019 р. до 2010 р., %
Худоба та птиця (у живій масі)				Сільськогосподарські тварини (у живій масі)			
Реалізовано/Куплено	4195,3	209,0	5,0	512,7	395,2	321,3	62,7
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)				Молоко			
Реалізовано/Куплено	17871,2	1779,3	10,0	3539	4090	3461,5	73,1
У тому числі:							
у підприємств	-	-	-	2193 (62%)	2744 (67,1%)	2610,4 (75,5%)	119,0
у господарств населення	-	-	-	1346 (38%)	1346 (32,9%)	851,1 (24,5%)	63,2

Джерело: [19].

Втрати України від сировинної експлуатації аграрного сектору достатньою мірою висвітлено в науковій літературі [8, 24]. За даними вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки», за виробництва й експорту 100 тис. тонн зерна сукупна додана вартість становить 92,7 млн грн. При виробництві молока з такої ж кількості зерна сукупна додана вартість

зростає у 2,2 раза – до 201,2 млн грн, а у разі виробництва м'яса свиней цей показник збільшується у 2,5 раза, або до 231,6 млн грн. І головне – додаткове створення робочих місць при виробництві молока і м'яса свиней може досягти 930 і 440 відповідно.

Ураховуючи щорічні обсяги експорту зернових культур, для України – це втрата

тисяч робочих місць, створених експортерами сировини в інших країнах (нерідко саме на переробних підприємствах працюють українські мігранти), ненадходження податків до бюджетів усіх рівнів і соціальних внесків до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, структурне безробіття, некерована трудова еміграція, поглиблення нерівності в розподілі ресурсів серед населення, і як наслідок – нестабільна суспільно-політична ситуація в країні. Спостерігається своєрідний український парадокс: маючи порівняльні й конкурентні переваги для переробної промисловості у частині наявності кваліфікованої робочої сили і сировини, порівняно з іншими країнами – експортерами продовольства, аграрні компанії продовжують експлуатувати архаїчну «рентну економіку», консервуючи сировинну спеціалізацію в міжнародному поділі праці, а Україна – експортувати дешеву робочу силу.

Підтвердженням цієї тези слугує кілька цифр. Так, за 10 міс. 2020 р. загальна сума податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів від агропромислового виробництва становила близько 42,6 млрд грн. Із них 42,497 млрд грн від сільськогосподарського виробництва та 94,2 млн грн від переробної промисловості. З цих надходжень було повернуто експортного ПДВ на суму 22,7 млрд грн. Тож сума, яка залишилася в зведеному бюджеті країни, становить лише 19,9 млрд грн, або 46,7% [23]. Якщо вказану суму скоригувати на вартість імпорту засобів сільськогосподарського виробництва, то й вона значно зменшиться. За даними митної статистики, у 2020 р. в Україну завезено лише різних добрив на 610,3 млн дол. США, а техніки для збирання і доопрацювання зерна й для роботи з насінням – на 813,3 млн дол. США. Частка імпортової складової у вартості експорту пшениці і кукурудзи хоча і зменшилася на 0,9 в. п. проти 2015 р., але є значною і становить 16,4% [25].

Симптоми «ресурсного прокляття». З огляду на викладене виникає логічне запитання: можливо вже не одне десятиліття Україна животіє через системні наслідки сировинної орієнтації аграрного сектору вітчизняної економіки? Це явище в літературі також відоме як феномен «ресурсного прокляття» [6].

Це словосполучення використовують для опису ситуації, за якої країни, багаті природними ресурсами, як правило, не в змозі використати цю перевагу для збалансованого (сталого) розвитку економіки і, всупереч очікуванням, мають нижчі темпи економічного зростання, порівняно із значно біднішими на природні ресурси країнами. Рентна економіка передусім негативно позначається на добробуті населення, все більшій нерівності в доходах і майні, якості життя та інших критично важливих соціально-економічних показниках людського розвитку. Перекошена динаміка експортно-імпортних операцій групами 1–24 УКТ ЗЕД, крім іншого, прямо чи опосередковано сприяє генеруванню негативних екстерналій, які не можливо оцінити повною мірою через брак прогностичної інформації, та вже наявних деструктивних процесів у сфері соціально-трудових відносин.

За останні 20 років відбулося радикальне зменшення осіб, зайнятих у сільському господарстві та безпрецедентне скорочення робочих місць у реформованих аграрних підприємствах (табл. 2). Основна маса селян, отримавши земельні паї, втратили багато більше – робочі місця, стабільні доходи й гарантований Конституцією України соціальний захист від роботодавців і держави. Як свідчить динаміка показників, за темпами звуження можливостей докладання праці галузь значно випереджає економіку в цілому. У 2019 р. кількість зайнятих у сільському господарстві та пов'язаних із ним послугах зменшилася на 1357 тис. осіб і становила 68,9% проти 2000 року. Ще критичніша ситуація серед найманих працівників, адже було вивільнено понад 2 млн осіб. За останніми даними, їхня кількість становить 461,5 тис. осіб, або 15,3% до всіх зайнятих (за методикою МОП) в аграрному секторі та 7,7% щодо працівників в економіці країни. Подібна спадна тенденція і щодо найманих працівників у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. За аналізований період галузь втратила понад 207 тис. працівників, або 40% порівняно з 2000 роком. Як видно, за цим показником Україна швидкими темпами наближається до сусідніх країн-членів ЄС, але із відчутними втратами для домогосподарств.

**2. Кількість зайнятого населення в сільському господарстві України та пов'язаних із ним послугами за період 2000-2019 рр.,
(за матеріалами вибірових обстежень, у віці 15-70 років)**

Показник	Рік				2019 р. до 2000 р., %; в. п.
	2000	2010	2015	2019	
Усього зайнято в економіці, тис. осіб	20175,0	20266,0	16443,2	16578,3	82,2
Кількість зайнятих у сільському господарстві, тис. осіб	4367,0	3115,6	2870,6	3010,4	68,9
<i>До всіх зайнятих в економіці, %</i>	<i>21,6</i>	<i>15,4</i>	<i>17,4</i>	<i>18,2</i>	<i>-3,4</i>
Усього найманих працівників в економіці, тис. осіб	13678	8064,2	5930,0	6014,9	44,0
Кількість найманих працівників у сільському господарстві, тис. осіб	2475	595	500,9	461,5	18,6
<i>До всіх найманих працівників в економіці, %</i>	<i>18,1</i>	<i>7,4</i>	<i>8,4</i>	<i>7,7</i>	<i>-10,4</i>
<i>До зайнятих у сільському господарстві, %</i>	<i>56,7</i>	<i>19,1</i>	<i>17,4</i>	<i>15,3</i>	<i>-41,4</i>
Кількість найманих працівників у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, тис. осіб	518,0	417,9	319,5	310,5	59,9
<i>До всіх найманих працівників в економіці, %</i>	<i>3,8</i>	<i>5,2</i>	<i>5,4</i>	<i>5,1</i>	<i>-</i>

Джерела: [19, 3].

Унаслідок, у тому числі сировинної експлуатації сільського господарства і економіки України загалом, за показником ВВП на одну особу (у 2019 р. – 3659 дол. США), наша держава залишається найбіднішою серед європейських країн. У структурі сукупних витрат домогосподарств за 2010-2019 рр. на харчові продукти і безалкогольні напої припадало від 46,6% (2019 р.) до 53,4% (2015 р.). За дослідженнями, проведеними у березні ц. р., 44% домогосподарств економлять на харчових продуктах. Частка оплати праці найманих працівників у ВДВ галузі за 2019 р. становить лише 23% проти 54% у харчовій промисловості. Через це вже звичним явищем стала бідність серед офіційно працюючих осіб. Кількість штатних працівників, які відпрацювали повний місяць та мали нарахування в межах мінімальної заробітної плати у грудні 2019 р. (4173 грн), дорівнювала 3,1%, що більше порівняно з економікою (2,8%) і промисловістю (2,7%) [13].

Про посилення експлуатації найманої праці в аграрному секторі свідчать середньомісячні витрати підприємств галузі на робочу силу з розрахунку на одного штатного працівника. У 2018 р. вони становили 9436 грн, що на 16,3% менше ніж в економіці і на 12,6% у підприємствах, які виробляють харчові продукти, напої та тютюнові вироби. Не краща ситуація із соціальним

забезпеченням. Витрати за цим напрямом на рівні 1719 грн, що менше на 16,2 і 11% в економіці та підприємствах переробної промисловості відповідно [1].

Звідси стає необхідним відповісти на ще одне запитання – де працюють селяни працездатного віку, яких у 2000-х роках масово звільнили з підприємств, позбавивши конституційного права на достойну зайнятість, гідну працю і соціальний захист. При цьому їм свого часу не було запропоновано активних програм зайнятості, як-то доступні кредити для започаткування сімейної ферми чи іншого малого бізнесу, отримання затребуваної ринком спеціальності, підвищення кваліфікації, дострокового виходу на пенсію тощо. Відповідь надає аналіз стану неформальної зайнятості. За даними Державної служби статистики України [16], у 2020 р. в сільській місцевості до цієї категорії віднесено 1783 тис. осіб, що становить 44,7% загального підсумку в економіці і 36,2% від кількості населення сільської місцевості віком 15-70 років. Серед неформально зайнятих за наймом працювало 24%, тоді як решта 76% – поза ним. Значна кількість серед них – це самозайняті особи. Тобто особи, які забезпечують себе роботою самі з винагородою за працю, або безоплатно. Зрозуміло, що це дані вибірових обстежень, які

відображають загальні тенденції на ринку праці й зайнятості в сільській місцевості.

Точніші дані отримуємо за реєстрацією рівня безробіття в сільській місцевості Державною службою зайнятості (рис. 2). У 2020 р. статус безробітного отримали 573,2 тис. осіб, або кожен третій до загальної кількості тих, кого офіційно віднесено до цієї категорії. Найбільше потерпає від безробіття молодь у віці 15-24 роки, оскільки кожен п'ятий не має офіційних джерел доходів для забезпечення своїх базових потреб. У старших вікових групах працездатного віку рівень безробіття не значно відхиляється від середнього показника економічно активного населення, а це – 10,3%. Безробіття, рівень якого перевищує природні значення, має системні негативні наслідки не лише для сіль-

ських домогосподарств, окремих секторів, а й для економіки країни.

Одним із найбільш руйнівних чинників щодо збалансованого сільського розвитку є міграція соціально активної робочої сили за кордон. Незважаючи на майже однакову кількість вихідців із сіл та міст, водночас для розвитку сільської місцевості міграція вже перетнула критичну межу, адже в селах проживає менше – лише третина українців. Лише за 2015–2019 рр. кількість міждержавної міграції із сільської місцевості сягнула майже 14 тис. осіб [7]. У 2019 р. кожен третій у віці 15–34 роки вибув із сільської місцевості за кордон, можливо дехто на навчання, проте в основному – в пошуках заробітку, у тому числі на сільськогосподарських роботах, або підприємствах, які переробляють сировину, імпортовану з України [4].

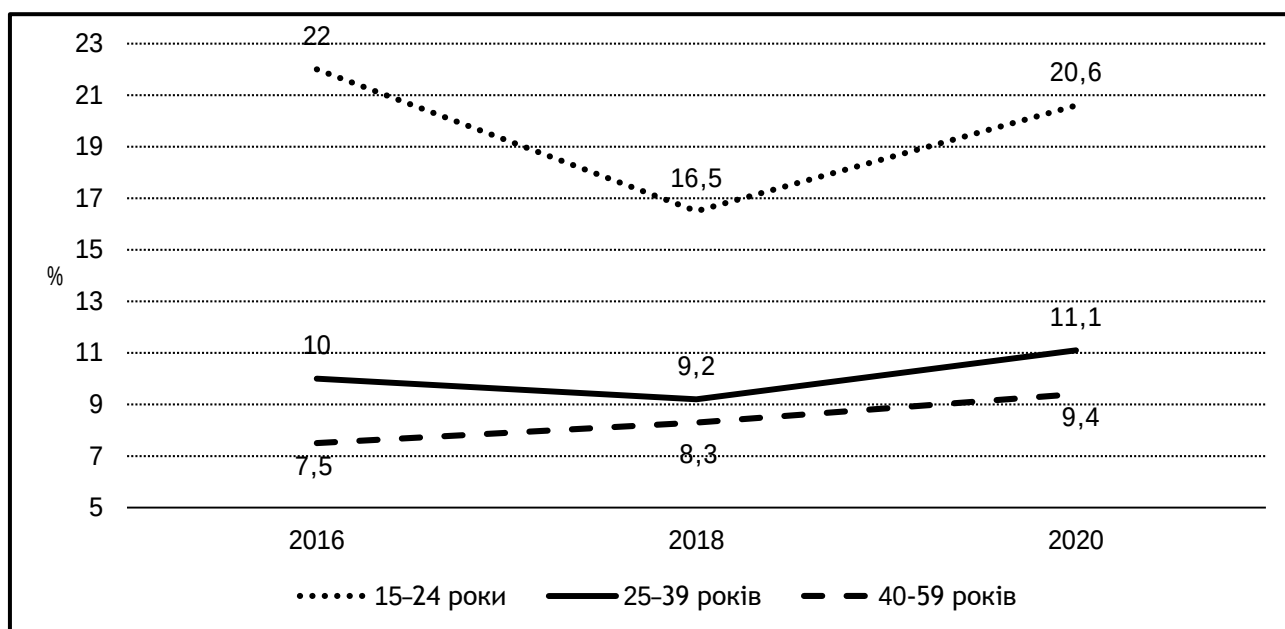

Рис. 2. Рівень безробіття населення сільської місцевості (за методологією МОП) за віковими групами

Джерело: Узагальнено за [16].

Раніше вже йшлося про тісний зв'язок між домінуванням сировинної структури експорту аграрного сектору та експортом робочої сили, про втрати доданої вартості (прибутків і заробітних плат), недонадходжень до місцевих і державного бюджетів, до Пенсійного і соціальних фондів тощо. «Ресурсне прокляття» має системні побічні наслідки, які вражають не лише аграрну сферу, а весь економічний організм держави. Справа в тому, що сільське господарство є донором не лише розвинених країн, а й трейдерів і різних сервісних структур. Якщо

за період 2016–2019 рр. сукупна додана вартість підприємств усіх видів економічної діяльності збільшилася (в дол. США) на 62,8%, то агротоваровиробників майже в 7 разів менше – лише 9,1%. Наведемо приклад. При зростанні доданої вартості при вирощуванні зерна та олійних на 4,1%, у гуртовій торгівлі зерном і кормами вона збільшилася вже на 47,6% [5]. Подібний розрив у доданій вартості між виробництвом, торгівлею і сервісним обслуговуванням спостерігається також за іншими товарами галузі. Навіть з ураху-

ванням «сірих» товарно-грошових схем нееквівалентність у відносинах суттєва.

Детермінованість чинників сировинної структури експорту на соціально-економічний стан країни є складним і непрямолінійним. Дещо спрощений причинно-наслідковий механізм консервації цієї недуги такий: надмірний експорт сировинних товарів сприяє отриманню монопольно високих доходів обмеженою рентоорієнтованою групою власників аграрних активів, які по-хижацьки все інтенсивніше використовують земельні та інші природні ресурси. Водночас довірені особи власників агрохолдингових компаній представлені в усіх органах державної влади, відкрито лобіюють приватні інтереси, отримують значні преференції з бюджету держави, мотивуючи вагомість галузі у ВВП та валютній виручці країни. Це призводить до викривлення конкуренції щодо малих і середніх фермерських господарств, зменшення доходів у технологічно пов'язаних виробництвах та гальмування розвитку «молодих» інтелектуально містких галузей. Незатребуваними залишаються сучасна освіта, наука, технологічні інновації, нові види діяльності з високопродуктивними робочими місцями. В цих умовах імпорتنі наукомісткі товари домінують на внутрішньому ринку. Для розірвання кайданів сировинної залежності економіки України регуляторною політикою держави необхідно скоригувати «модель порівняльних переваг» Давида Рікардо на упущені можливості, активно розвиваючи переробні галузі економіки із постійно приростаючою доданою вартістю завдяки ефекту від масштабів виробництва.

Висновки. 1. Застосувавши медичну термінологію, можна стверджувати, що протоколи успішного лікування національних економік від «ресурсного прокляття» у світі напрацьовано вже давно. І все ж у кожній країні своя історія. Україна також має рецепти успішного подолання цієї недуги. Серед них, зокрема, стимулювання вертикальної та горизонтальної інтеграції аграрних товаровиробників, переробників сировини та торгівлі на взаємовигідних умовах; сприяння нарощуванню експорту високотехнологічної продукції кінцевого споживання (підвищення вивізного мита на насіння соняшнику до 23% і на брухт чорних металів із 42 до 58 євро за тонну, мораторій на експорт лісу-кругляка та ін.); створення

агровиробничих кластерів; реанімація всіх видів кооперації; посилення контролю за якістю харчової продукції і запровадження механізму невідворотності покарання за її фальшування та несанкціоноване ввезення на митну територію України тощо.

2. Своєрідним щепленням від сировинної експортної спеціалізації сільського господарства в умовах відкриття ринкового обігу прав на земельні ділянки та підтримки Україною Європейського зеленого курсу має бути: забезпечення інфраструктурного доступу до зовнішніх агропродовольчих ринків малих і середніх фермерських господарств; ефективна антимонопольна політика і створення справедливого конкурентного середовища; перегляд протекціоністських заходів щодо агрохолдингових структур з дотриманням балансу корпоративних, місцевих та суспільних інтересів, у тому числі у сфері землекористування, зовнішньої торгівлі, оподаткування сировинного експорту, сприяти реалізації екологічних програм, збереженню біорізноманіття тощо. В сукупності це має убезпечити економіку від деструктивних перекосів на мікро-, мезо- і макрорівнях, захистити від подальшої агресивної холдингізації сільського господарства та руйнування агропромислового потенціалу.

3. Кількість незахищеної зайнятості сільського населення критична і загрожує національній безпеці держави, якщо й далі ігнорувати життєво важливі конституційні права та свободи цієї категорії громадян України, особливо соціальну незахищеність і освітню дискримінацію за місцем проживання. Згідно з результатами міжнародного дослідження якості освіти «PISA-2018», дітям із сільських шкіл необхідно було б навчатися ще два роки, аби досягти середнього рівня знань своїх однолітків із київських чи львівських гімназій. Покладатися на поліпшення ситуації у сфері базових послуг лише на реформу децентралізації ресурсів та повноважень ОТГ було б передчасно. Навіть в умовах пандемії, викликаній COVID-19, сільські домогосподарства залишаються поза будь-якою увагою місцевих органів влади і держави. Сподівання на масове створення сімейних ферм, незважаючи на низку державних ініціатив, поки що примарні. Можливо, як експеримент для найбільш соціально вразливих категорій сільського населення, запропонувати програму безумовного базового доходу, чи інші інструменти,

які б підвищили їх соціальний тонус й опірність внутрішнім викликам і зовнішнім загрозам. Адже межа між селом і містом чис-

то умовна, а пандемії й інші загрози життю та здоров'ю людей і тварин не мають кордонів.

Список бібліографічних посилань

1. Витрати на робочу силу за 2018 рік. Статистичний збірник. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Гайдучий П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ДКС Центр, 2020. 544 с.
3. Зайняте населення за видами економічної діяльності. Статистична інформація. Держстат України. Різні роки. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Кількість міждержавних мігрантів за віком, статтю та типом місцевості у 2019 році. Статистична інформація. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Крмар Олександр. Випереджаючи решту. В яких галузях найбільша додана вартість? Український тиждень. URL : <https://tyzhden.ua>.
6. Мацко Н. А. Экономический рост в ресурсоориентированных странах. *Экология и природокористування*. 2013. Вип. 16. С. 27-33. URL : <https://eee-region.ru/article>.
7. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002-2019 роках. Статистична інформація. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Могильний О. М. Аграрна економіка України: «ресурсне прокляття» чи локомотив розвитку? *Агросвіт*. 2015. № 5. С. 5-11.
9. Національна економічна стратегія на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 №179. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
10. Ореховский П. Структурализм как памфлет (О книге Э. Райнерта «Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными», 2-е изд.). *Вопросы экономики*. 2014. С. 147-153.
11. Патица Н. І. Конкурентоспроможність сільського господарства України: глобальний та національний вимір : монографія. Вінниця : ТОВ «Твори». 2019. 398 с.
12. Питання нарахування податку на додану вартість, що сплачується до державного бюджету переробними підприємствами за реалізовані ними молоко, молочну сировину та молочні продукти, м'ясо і м'ясопродукти, іншу продукцію переробки тварин, закуплених у живій вазі, а також виплати і використання коштів, що надійшли від його сплати : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 № 246. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
13. Праця України – 2019. Статистичний збірник. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Про державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників : Указ Президента України від 02.12.1998 №1328. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
15. Про податок на додану вартість: Закон України від 03.04.1997 №168. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
16. Ринок праці за різні роки. Статистична інформація. Держстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Серебрянский Д. М., Зубрицкий А. І. Вертикальна спеціалізація в зовнішній торгівлі країн, що розвиваються: приклад України. *Економіка України*. 2014. № 8. С. 19-33.
18. Сичевський М. П., Юзефович А. Е., Коваленко О. С. Стратегія «Харчова промисловість України – 2030» (передумови і перспективи). Київ : Аграрна наука. 2019. 32 с.
19. Сільське господарство. Статистичний збірник. Держстат України (за різні роки). URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
20. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / [за ред. акад. НАН Я. М. Гадзала, М. І. Бащенко, В. М. Жука, Ю. О. Лупенка]. Київ : Аграр. наука, 2016. 216 с.
21. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. Статистична інформація. Держстат України. Різні роки. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Vytraty na robochu sylu za 2018 rik. Statystychnyi zbirnyk [Labor costs for 2018. Statistical collection] Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
2. Haidutskyi, P.I. (2020). Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini [Agrarian reform of L.D. Kuchma in Ukraine]. Kyiv : DKS Tsentr [In Ukrainian].
3. Zainiate naselennia za vydamy ekonomichnoi diialnosti. Statystychna informatsiia [Employed population by type of economic activity. Statistical information]. Derzhstat Ukrainy. Rizni roky. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
4. Kil'kist mizhderzhavnykh mihrantiv za vikom, stattiu ta typom mistsevoi u 2019 rotsi. Statystychna informatsiia [Number of interstate migrants by age, sex and type of locality in 2019. Statistical information (2020)]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Kramar, Oleksandr (2021). Vyperedzhaiuchy reshtu. V yakykh haluziakh naibilsha dodana vartist? [Ahead of the rest. In which industries is the greatest added value?]. *Ukrainskyi tyzhden*. Retrieved from: <https://tyzhden.ua> [In Ukrainian].
6. Macko, N.A. (2013). Jekonomicheskij rost v resursoorientirovannykh stranah. conomic [Growth in Resource-Based Countries]. *Ekologija i prirodo-koristuvannja*, 16, pp. 27-33. Retrieved from: <https://eee-region.ru/article> [In Russian].
7. Mihratsiinykh rukh naselennia za typom mistsevoi u 2002-2019 rokakh. Statystychna informatsiia [Migratory movements of the population by type of area in 2002-2019. Statistical information]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
8. Mohylnyi, O.M. (2015). Ahrarna ekonomika Ukrainy: «resursne prokliattia» chy lokomotyv rozvytku? [Ukraine's agrarian economy: a "resource curse" or a locomotive of development?]. *Ahrosvit*, 5, pp. 5-11 [In Ukrainian].
9. Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 # 179 [National economic strategy for the period up to 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 03.03.2021 No. 179]. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
10. Orehovskij, P. (2014). Strukturalizm kak pamflet (O knige Je. Rajnerta «Kak bogatye strany stali bogatymi, i pochemu bednye strany ostajutsja bednymi», 2-e izd.). [Structuralism as a pamphlet (On E. Reinert's book How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Remain Poor, 2nd ed.)]. *Voprosy jekonomiki*, pp. 147-153 [In Russian].
11. Patyka, N.I. (2019). Konkurentospromozhnist sil'skoho hospodarstva Ukrainy: hlobalnyi ta natsionalnyi vymir : monohrafiia [Competitiveness of agriculture of Ukraine: global and national dimension: monograph]. Vinnytsia : TOV «Tvory» [In Ukrainian].
12. Pytannia narakhuvannia podatku na dodanu vartist, shcho splachuietsia do derzhavnoho biudzhetu pererobnyimi pidpriemstvamy za realizovani nymy moloko, molochnu syrovynu ta molochni produkty, miaso i miasoprodukty, inshu produktsiiu pererobky tvaryn, zakuplenykh u zhyvii vazii, a takozh vyplaty i vykorystannia koshtiv, shcho nadiishly vid yoho splaty : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.03.2011 # 246 [The issue of accrual of value added tax paid to the state budget by processing enterprises for milk, dairy raw materials and dairy products, meat and meat products, other products of processing of animals purchased in live weight, as well as payments and use funds received from its payment: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.03.2011 No. 246. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
13. Pratsia Ukrainy – 2019. Statystychnyi zbirnyk [Labor of Ukraine – 2019. Statistical collection]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

22. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.

23. Хворостяний Віталій. Структура сплачених податків агросектором за 2020 рік: земельний податок, ПДФО, ПДВ, податок на майно, рентна плата. URL : <https://agropolit.com/>.

24. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Агрохолінгізація сільського господарства України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 33–39.

25. Шубравська О. В. Спеціалізація агропродовольчого експорту України: тенденції, драйвери, перспективи. *Економіка України*. 2021. № 4. С. 51–68.

26. Pugachov M., Pugachov V. Agrarian Reform in Ukraine / The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects / S. Gomez y Paloma et al. (eds.). Springer International Publishing Switzerland, 2017. P. 167–180.

14. Pro derzhavnu pidtryмку silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 02.12.1998 # 1328 [On state support of agricultural producers: Decree of the President of Ukraine of 02.12.1998 No. 1328]. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

15. Pro podatok na dodanu vartist: Zakon Ukrainy vid 03.04.1997 # 168 [On value added tax: Law of Ukraine of 03.04.1997 No. 168]. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

16. Rynok pratsi» za rizni roky. Statystychna informatsiia [Labor Market "for different years. Statistical information]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

17. Serebrianskyi, D.M. & Zubrytskyi, A.I. (2014). Vertykalna spetsializatsiia v zovnishnii torhivli krain, shcho rozvyvaiutsia: pryklad Ukrainy [Vertical specialization in foreign trade of developing countries: the example of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, 8, pp. 19–33 [In Ukrainian].

18. Sychevskiy, M.P., Yuzefovych, A.E. & Kovalenko, O.S. (2019). Stratehiia «Kharchova promyslovist Ukrainy – 2030» (peredumovy i perspektyvy) [Strategy "Food Industry of Ukraine - 2030" (preconditions and prospects)]. Kyiv : Aharna nauka [In Ukrainian].

19. Silske hospodarstvo. Statystychnyi zbirnyk [Agriculture. Statistical collection]. Derzhstat Ukrainy. Rizni roky. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

20. Hadzalo, Ya.M., Bashchenko, M.I., Zhuk, V.M., Lupenko, Yu.O., et al. (2016). Stratehiia rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini na period do 2025 roku [Strategy for the development of agricultural production in Ukraine until 2025]. Kyiv : Ahar. nauka [In Ukrainian].

21. Honcharenko, O., Diachenko, O., & Bykova-Fedorchuk, N. (2020). State regulation of ukraine's foreign trade in a global pandemic. *Scientific Horizons*, 23(9), 86–97. doi: 10.48077/scihor.23(9).2020.86–97.

22. Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., et al. (2015). Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva [Formation of global and regional markets for agricultural raw materials and food]. Yu.O. Lupenko, M.I. Puhachov (Ed.). Kyiv : NNTS «ІАЕ» [In Ukrainian].

23. Khvorostianyi, Vitalii (2020). Struktura splachenykh podatkov ahrosektorom za 2020 rik: zemelnyi podatok, PДФО, PDV, podatok na maino, rentna plata [The structure of taxes paid by the agricultural sector in 2020: land tax, personal income tax, VAT, property tax, rent]. Retrieved from: <https://agropolit.com/> [In Ukrainian].

24. Khodakivska, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2017). Ahrokhodlynhizatsiia silskoho hospodarstva Ukrainy: aharna polityka ta vyklyky maibutnomu. [Agroholingization of agriculture in Ukraine: agricultural policy and challenges for the future]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 33–39 [In Ukrainian].

25. Shubravskaya, O.V. (2021). Spetsializatsiia ahroprodovolchoho eksportu Ukrainy: tendentsii, draivery, perspektyvy [Specialization of agri-food export of Ukraine: tendencies, drivers, prospects]. *Ekonomika Ukrainy*, 4, pp. 51–68 [In Ukrainian].

26. Pugachov, M. & Pugachov, V. (2017). Agrarian Reform in Ukraine. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects / S. Gomez y Paloma et al. (eds.). Springer International Publishing Switzerland, pp 167–180 [In English].

Mohylnyi O. M., Kozak M. I. Raw material orientation of the agricultural sector and its socio-economic consequences for Ukraine

The purpose of the articles is to determine the socio-economic consequences of the raw material orientation of the agricultural sector of the domestic economy and to outline the priority areas of regulatory nature aimed at mitigating risks in the field of employment and the labor market in rural areas.

Research methods. The research was based on general scientific and economic methods, the work of Ukrainian and foreign scientists on foreign trade, regulations, data from the State Statistics Service of Ukraine, electronic resources and other sources. Monographic and systematic approaches are used to analyze the structure of foreign trade in agri-food products. The principle of systems thinking helped to clarify the socio-economic consequences in the field of employment, labor market and rural migration. A number of techniques of abstract-logical tools made it possible to formulate intermediate final conclusions and determine conceptual ways of solving the problems raised.

Research results. Considered from critical positions the commodity structure of Ukraine's foreign trade by groups 1–24 UCG FEA for 2000–2020. It was found that the main factors for increasing the export of raw materials were: liberalization of foreign trade relations, the termination of cooperative ties between agricultural production and processing enterprises and the creation of pro-

tectionist conditions for investment in agriculture. This was successfully used by the owners of speculative, financial, shadow, including foreign capital in the form of agricultural holdings with offshore jurisdictions. Thanks to the favorable situation in the global commodity markets, these organizations have significantly increased the production and export of grain crops, seeds and fruits of oilseeds and sunflower oil over two decades. During the same period, the export of finished food products has been reduced. If in 2000. The negative trade balance of the mentioned subgroup of goods amounted to 65 million, then according to the results of 2020 it increased to 392.2 million US dollars, or more than 6 times. Structural imbalances have led to the formation of a rental economic model in Ukraine, which has limited potential for further growth in added value. Ultimately, this negatively affects the well-being of households, social and labor relations, which have become especially aggravated in the field of employment, the labor market and population migration. In 2020, there were 1,783 thousand informally employed in rural areas, which amounted to 44.7% of the total in the economy and 36.2% of the total rural population aged 15-70. This is almost 4 times more than all employees in agriculture. Among the priority measures it is proposed: to revise the regulatory policy in the field of foreign trade in raw materials of this subgroup of goods; promoting the export of end-use products; stimulation of vertical and horizontal integration of agricultural producers, processors of raw materials and trade on mutually beneficial terms; creation of territorial production clusters; reanimation of all types of cooperation in rural areas from the standpoint of reducing risks to the balanced development of the agricultural sector and the country's economy.

Scientific novelty. A comprehensive vision of the negative socio-economic consequences of the dominance of an archaic model of the economy, which in the conditions of a market turnover of rights to land plots, can become aggravated, has received further development. In contrast to the existing raw material exploitation of the agrarian sector and the rural population, the increase in the export of final consumption goods will contribute to the well-being of households and balanced rural development.

Practical significance. Positioning the agricultural and food sector of Ukraine as a world leader in the export of end-use goods will contribute to solving the socio-economic problems of the rural population and balanced rural development. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 26.

Keywords: foreign trade; groups 1-24 UCG FEA; "Resource curse"; employment; labor market; unemployment; rural migration.

Mohylnyi Oleksii Mykolaiovych – doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of social and labor relations, development and analysis of statistical reporting in rural areas, Ukrainian Research Institute of Agricultural Productivity (2, Solom'ianska Square, Kyiv, 03035)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Kozak Myroslav Ivanovych – candidate of economic sciences, head of the department of organization of scientific research and innovation development, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: kozak.myroslav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8504-5528>

Могильный А. Н., Козак М. И. Сырьевая ориентация аграрного сектора и её социально-экономические последствия для Украины

Цель статьи – определить социально-экономические последствия сырьевой ориентации аграрного сектора отечественной экономики и очертить приоритетные направления регуляторного характера, направленные на смягчение рисков в сфере занятости населения и рынка труда в сельской местности.

Методика исследования. Основой исследований послужили общенаучные и экономические методы, работы украинских и зарубежных ученых по вопросам внешней торговли, нормативно-правовые акты, данные Государственной службы статистики Украины, электронные ресурсы и другие источники. Монографический и системный подходы использованы во время анализа структуры внешней торговли агропродовольственными товарами. Принцип системного мышления способствовал выяснению социально-экономических последствий в сфере занятости, рынка труда и миграции сельского населения. Ряд приемов абстрактно-логического инструментария позволили сформулировать промежуточные и заключительные выводы и определить концептуальные пути решения поставленных проблем.

Результаты исследования. Рассмотрена с критических позиций товарная структура внешней торговли Украины группами 1-24 УКТ ВЭД по 2000-2020 гг. Выяснено, что основными факторами наращивания экспорта сырьевых товаров стали: либерализация внешнеторговых отношений, расторжение кооперационных связей аграрного производства с перерабатывающими предприятиями и создание протекционистских условий для инвестиций в сельское хозяйство. Чем успешно воспользовались владельцы спекулятивного, финансового, теневого, в том числе зарубежного капитала в форме агрохолдингов с офшорными юрисдикциями. Благодаря благоприятной конъюнктуре на сырьевых глобальных рынках, эти организации за два десятилетия существенно нарастили производство и экспорт зерновых культур, семян и плодов масличных культур и подсолнечного масла. За этот же период сокращен экспорт готовых пищевых продуктов. Если в 2000 г. негативное торговое сальдо упомянутой подгруппы товаров составило 65 млн, то по результатам 2020 г. оно возросло до 392,2 млн долл. США, или более чем в 6 раз. Структурные перекосы привели к формированию в Украине рентной модели экономики, которая имеет ограниченный потенциал относительно дальнейшего роста добавочной стоимости. В конечном итоге, это негативно сказывается на благосостоянии домохозяйств, социально-трудовых отношениях, которые особенно обострились в сфере занятости, рынка труда и миграции населения. В 2020 г. неформально занятых в сельской местности насчитывалось 1783 тыс. человек, что составляло 44,7% к общему итогу в экономике и 36,2% от всей численности населения сельской местности в возрасте 15-70 лет. Это почти в 4 раза больше по сравнению со всеми наемными работниками в сельском хозяйстве. Среди первоочередных мер предлагается: пересмотреть регуляторную политику в сфере внешней торговли сырьевой продукцией этой подгруппы товаров; содействие экспорту продукции конечного потребления; стимулирование вертикальной и горизонтальной интеграции аграрных товаропроизводителей, переработчиков сырья и торговли на взаимовыгодных условиях; создание территориально-производственных кластеров; реанимация всех видов кооперации на селе с позиции снижения рисков сбалансированному развитию аграрного сектора и экономики страны.

Элементы научной новизны. Получило дальнейшее развитие комплексно видение негативных социально-экономических последствий доминирования архаичной модели экономики, которые в условиях рыночного оборота прав на земельные участки может обостриться. В отличие от существующей сырьевой эксплуатации аграрного сектора и сельского населения, наращивание экспорта товаров конечного потребления будет способствовать благосостоянию домохозяйств и сбалансированному сельскому развитию.

Практическая значимость. Позиционирование аграрно-продовольственного сектора Украины как мирового лидера в экспорте товаров конечного потребления будет способствовать решению социально-экономических проблем сельского населения и сбалансированному сельскому развитию. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 26.

Ключевые слова: внешняя торговля; группы 1-24 УКТ ВЭД; «ресурсное проклятие»; занятость; рынок труда; безработица; миграция сельского населения.

Могильный Алексей Николаевич – доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела социально-трудовых отношений, развития и аналитики статистической отчетности сельских территорий, Украинский научно-исследовательский институт производительности агропромышленного комплекса (03035, г. Киев, пл. Соломенская, 2)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Козак Мирослав Иванович – кандидат экономических наук, заведующий отделом организации научных исследований и инновационного развития, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: kozak.myroslav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8504-5528>

Стаття надійшла до редакції 10.02.2021 р.

Фахове рецензування: 19.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Могильный О. М., Козак М. І. Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 19 — 32. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>

Mohylnyi, O.M. & Kozak, M.I. (2021). Syrovynna oriientatsiia ahrarnoho sektoru ta yii sotsialno-ekonomichni naslidky dlia Ukrainy [Raw material orientation of the agricultural sector and its socio-economic consequences for Ukraine]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 19 — 32 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>

* * *

Новини АПК

2020 року взаємна торгівля агропродукцією між Україною та ЄС сформувала другий в історії результат за обсягами – 10,2 млрд дол. США – Микола Пугачов

У 2020 р. взаємна торгівля сільськогосподарською продукцією між Україною і Європейським Союзом становила 10,2 млрд дол. США. Цей показник, хоч і не перевищив рекорду 2019 р. у 10,6 млрд дол. США, став другим результатом за часів дії Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, поінформував заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН **Микола Пугачов**. При цьому додатне сальдо становило 3,1 млрд дол. США.

За його словами, головними європейськими партнерами для України залишились Нідерланди, Польща, Іспанія, Німеччина, Італія, Франція, а також Великобританія і Бельгія, які протягом останніх років міцно закріпились у цьому списку. Ці країни створюють понад 80 % сумарного вітчизняного торговельного обороту агропродовольством з Європейським Союзом.

Торік Україна імпортувала аграрної продукції з країн – членів ЄС на суму близько 3,6 млрд дол. США, що на 13,4 % більше ніж 2019 року. В імпорті сільськогосподарської продукції до України з ЄС, зазначив Микола Пугачов, поки що відсутня така ж стала структура, як в експорті. У 2020 р. Україна найбільше – 386 млн дол. США – витратила на закупівлю в ЄС напоїв, переважно алкогольних. Різних харчових продуктів, екстрактів і концентратів закупили на 338 млн дол. США. Поставки з Європи тютюну і виробів з нього збільшилися порівняно з 2019 роком на 16 % – до 323 млн дол. США. Вперше за часів Угоди про асоціацію відносно значну частку (7,9 %) у вітчизняному імпорті зайняли молокопродукти. Їх завезли з-за кордону на суму 279 млн дол. США, в тому числі різних сирів загальною вартістю 207 млн дол. США, поінформував науковець. Залишків і відходів, продуктів для годівлі тварин закупили на 236 млн дол. США. У групі продуктів «какао-боби, шоколад» імпортувався переважно шоколад. На ці солодощі у 2020 р. було витрачено майже на 1/4 більше, ніж у 2019 р. (+24 %) – 228 млн дол. США. Обсяги поставок на український ринок готових продуктів із зерна становили 209 млн дол. США. Загалом ці групи продуктів зайняли близько 56 % у вартісних обсягах імпорту продовольства з Євросоюзу, підсумував Микола Пугачов.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

С. Г. ЧЕРЕМІСІНА, докторка економічних наук, доцентка

Стан та перспективи розвитку експорту зернових культур з України до країн Африки

Мета статті – проаналізувати динаміку обсягів, товарну і територіальну структури, тенденції експорту зернових культур у країни Африки, розробити короткострокові прогнози експорту продукції, що користується найбільшим експортним попитом, а саме: пшениці, ячменю та кукурудзи.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний – для формулювання висновків; порівняльного аналізу – для зіставлення показників та виявлення тенденцій їх зміни; табличний – для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний – при визначенні варіації обсягів експорту пшениці, ячменю та кукурудзи до країн Африки; розрахунково-конструктивний – для визначення ролі українського експорту зерна в загальному імпорті африканських країн; монографічний – при оцінюванні сучасного стану та обґрунтуванні напрямів розвитку зернового експорту до африканського континенту; методи екстраполяції тренду – для розробки прогнозів експорту з України в країни Африки пшениці, ячменю, кукурудзи; графічний – для ілюстрації отриманих прогнозних тенденцій експорту.

Результати дослідження. Проведено дослідження динаміки обсягів та структурних змін в експорті агропродовольчих товарів з України, встановлено збільшення частки товарних груп продовольчих товарів на 14,2% у загальному експорті та проаналізовано структурні динамічні зрушення за видами продовольчих товарів. Доведено, що за період з 1996-го по 2020 р. загальний експорт з України в Африку збільшився у 23 рази, імпорتنі потоки товарів зросли у 6 разів, а коефіцієнт покриття імпорту експортом досягнув 6. Проведено комплексний аналіз структури експорту пшениці, ячменю та кукурудзи до країн Африки. Визначено 10 найбільших країн-партнерів України у структурі експорту/імпорту товарів на Африканському континенті. Побудовано прогнози натуральних і вартісних обсягів експорту пшениці, ячменю та кукурудзи з України до Африканського континенту.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методико-практичні аспекти проведення дослідження та розробки перспектив нарощування експорту зернових культур до нових ринків – країн Африканського континенту.

Практична значущість. Вказані підходи та отримані результати дослідження можуть бути використані органами державного і галузевого управління при організації аналітичної роботи та розробки заходів щодо активізації експортної спрямованості продукції вітчизняного зернового ринку до країн Африки. Табл.: 4. Рис.: 3. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: експорт; зернові культури; кон'юнктура зернового ринку; виробництво; розвиток; прогноз; ефективність.

Черемісіна Світлана Георгіївна – докторка економічних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Постановка проблеми. Основою сільськогосподарського експорту України залишається експорт сировини, а саме продуктів рослинного походження, включаючи кукурудзу, пшеницю, ячмінь, ріпак та сою. Соняшникова олія – другий за величиною експортний продукт після кукурудзи, на який припадає 7,6% усього експорту.

Останніми роками наша країна виправдало заявила про себе як один із серйозних лідерів у поставці зернових на світовий ринок. Прогноз експорту зернових культур за

оцінками USDA у 2020/2021 МР може перевищити 47 млн тонн, зокрема 24 млн тонн кукурудзи, 17,5 млн тонн пшениці, 4 млн тонн ячменю [18].

За прогнозами, виробництво пшениці в Україні на кінець 2029 р. сягне 34 млн тонн, або 4,1% світового виробництва. Для порівняння, в 2019 р. виробництво пшениці становило 28 млн тонн, або 3,7% світового виробництва. Протягом наступних 10 років вона продовжить поліпшувати власні позиції на світовому ринку зерна і, потенційно, увійде до 5 країн – провідних експортерів зернових, довівши частку таких до 14%.

© С. Г. Черемісіна, 2021

Звідси можна стверджувати, що протягом останніх 10 років агропродовольча продукція стає головним експортним товаром України. За період 2014-2020 рр. експорт сільськогосподарської продукції та продовольства зріс на 33,2%, при тому, що весь експорт товарів скоротився на 8,7%.

Пошук дієвих механізмів нарощування агропродовольчого експорту має пріоритетне значення для економіки держави, її фінансового потенціалу та стану економічної безпеки.

Суттєва зміна експортної спрямованості нашої держави і втрата позицій на ринках країн СНД посилює необхідність розширення та розвитку експортних потоків агропродовольчої продукції в інші держави світу. Таким чином, дослідження проблем розвитку експорту найбільш ліквідних та експортно-пріоритетних видів агропродовольчої продукції з України до її найбільших імпортерів украй актуальні та своєчасні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення перспектив інтеграції сільського господарства України до світового аграрного ринку досить багатогранні та багатоаспектні. Напрями економічних досліджень з питань міжнародної інтеграції аграрного сектору української економіки досліджувалися Ю. О. Лупенком [8]. Системний аналіз переваг і можливих ризиків розвитку національного АПК з позицій інтеграційних аспектів з Європейським Союзом розглядалися М. І. Пугачовим та А. О. Мельник [14]. Проблема визначення перспективних напрямів розвитку експорту агропродовольчої продукції України переймалися І. Ю. Грішова [2], Н. А. Карасьова [4].

Висвітлювала проблеми і перспективи включення аграрного сектору України у світовий процес глобалізації та аналізувала пріоритетні види аграрної продукції, експорт яких впливає на місце України на світовому ринку, Г. С. Тимофієва [15]. Питання виявлення перспектив подальшої інтеграції сільського господарства до світових аграрних ринків, визначення основних орієнтирів для посилення українських позицій в умовах міжнародної економічної інтеграції досліджувалися Н. І. Патиною [13].

Аналізу стану торгівлі агропродовольчими товарами України з країнами Африки приділяли увагу П. О. Антонюк, О. П. Антонюк, Т. М. Ступницька [1]. Різні аспекти зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією досліджували І. Г. Кириленко [6],

М. А. Лисак [7], В. М. Нелеп [10] та інші науковці.

Масштабні трансформаційні процеси, що відбуваються у сфері експортної спрямованості України, актуалізують проблему збільшення експортних можливостей держави та розширення експорту агропродовольчої продукції в інші об'єднання та країни світу. Дуже перспективний для України саме африканський ринок. Отже, дослідження питань розвитку експорту (особливо зернових культур) з України до країн-партнерів з Африканського континенту набуває особливої актуальності.

Мета статті – проаналізувати динаміку обсягів, товарну і територіальну структури, тенденції експорту зернових культур у країни Африки, розробити короткострокові прогнози експорту продукції, що користується найбільшим експортним попитом, а саме: пшениці, ячменю та кукурудзи.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний – для формулювання висновків; порівняльного аналізу – для зіставлення показників та виявлення тенденцій їх зміни; табличний – для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний – при визначенні варіації обсягів експорту пшениці, ячменю та кукурудзи до країн Африки; розрахунково-конструктивний – для визначення ролі українського експорту зерна в загальному імпорті африканських країн; монографічний – при оцінюванні сучасного стану та обґрунтуванні напрямів розвитку зернового експорту до Африканського континенту; методи екстраполяції тренду – для розробки прогнозів експорту з України в країни Африки пшениці, ячменю, кукурудзи; графічний – для ілюстрації отриманих прогнозних тенденцій експорту.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах інтеграції України у світову економічну систему важливе місце посідає торгівля. Останніми роками головним експортним товаром України стає продукція сільського господарства та харчової промисловості. Встановлено, що частка згаданих товарних груп у загальному експорті товарів зросла від 30,9% у 2014 р. до 45,1% у 2020 р. Зазначимо, що ці зміни відбулися за умов скорочення загального експорту товарів з України від 53,9 млрд дол. США в 2014 р. до 49,2 млрд дол. США у 2020 р. (або на 8,7%) і зростання експорту агропродовольчої

продукції, відповідно, від 16,7 млрд дол. США до 22,2 млрд дол. США, або на 33,2%.

Україна поступово зміцнює свої позиції на світовому аграрному ринку – входить до десятки найбільших світових виробників зерна й олійного насіння та посідає лідируючі позиції серед експортерів цієї продукції. Зростання експортних можливостей в умовах відчутних змін у географічній структурі експорту, головною ознакою яких було скорочення торгівлі з Росією та іншими країнами СНД, ставить питання розширення ринків збуту, одним з яких є ринок країн Африки.

Згідно з даними ООН, упродовж минулого десятиріччя мінімальні темпи економічного зростання країн Африканського континенту становили 5% на рік, і цей розвиток продовжувався в 2010-х роках. Так, міжнародні експерти прогнозують, що валовий національний продукт в Африці подвоїться в період між 2010-м і 2030 р. та збільшиться у 7 разів до 2050 р. Крім того, ООН очікує, що до 2050 р. населення світу зросте ще на 2 млрд, з яких 1 млрд походитиме саме з Африки [3].

Населення африканського континенту наймолодше у світі, оскільки тут проживає близько 2 млрд людей віком від 15 до

24 років. Вірогідно, що чисельність цієї групи подвоїться до 2045 р. У поєднанні з позитивним ростом економіки вищезазначені процеси збільшуватимуть попит на продукти харчування [3].

Тобто, на сьогодні, Африка – це зростання, розвиток та перспектива. Континент вже два десятиріччя демонструє соціально-економічний прогрес. Серед 30 швидкозростаючих економік світу в 2020 р. 16 були саме африканськими. Тому дедалі більше країн намагаються розширити співробітництво з Африкою, докладають зусиль, аби наростити свій експорт до регіону і переконують африканців, що це взаємовигідно. Минуле десятиріччя стало для багатьох країн Африки проривним в економічному розвитку.

Нині африканський ринок має для України важливе значення. Досліджено, що у 2020 р. українські виробники поставили до країн африканського континенту товарів на 4,8 млрд дол. США (майже 10% українського експорту). Відповідно коефіцієнт покриття імпорту експортом до країн Африки збільшився до 6. За останні 25 років загальний експорт з України в Африку зріс у 23 рази, імпорتنі потоки товарів – у 6 разів (рис.1).

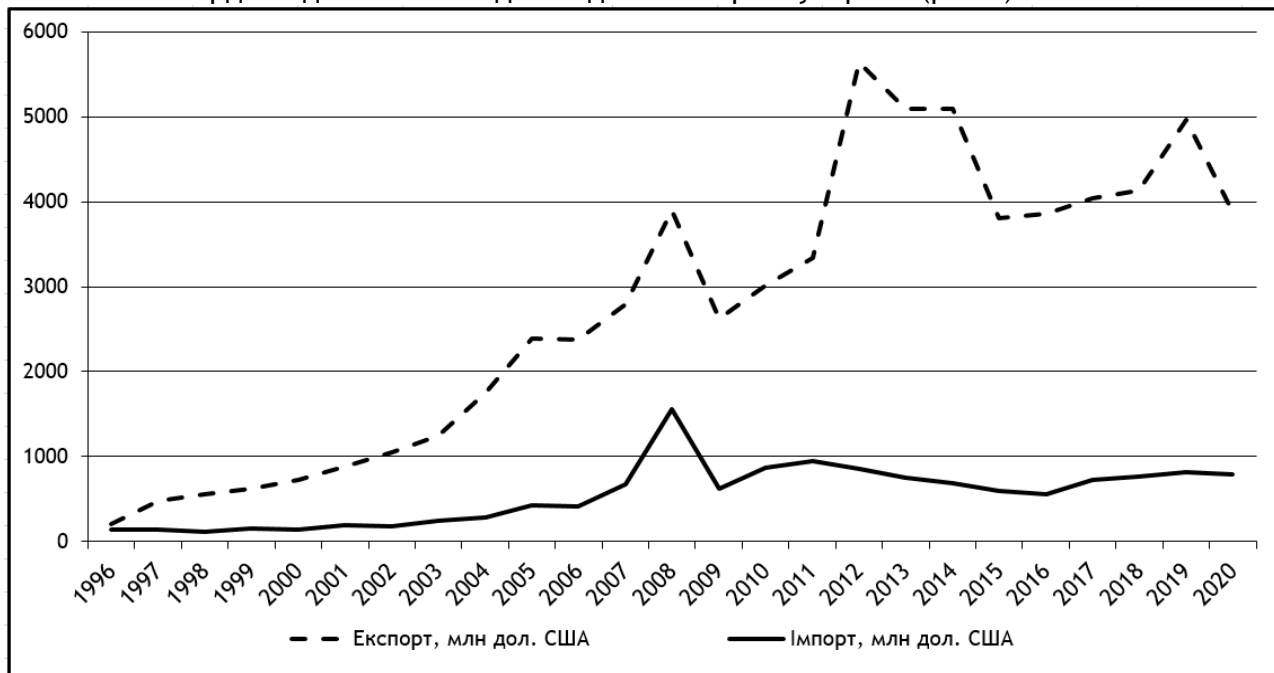

Рис. 1. Динаміка експорту та імпорту товарів між Україною і країнами Африки

Джерело: Сформовано за даними [12].

Українські товари споживають переважно арабські країни Північної Африки – 77%, на Субсахарську Африку припадає 23%. Майже в усі країни Африки Україна продає більше, ніж купує [1].

Африку не слід розглядати як один великий одноманітний ринок, адже всі країни цього континенту різняться між собою рівнем розвитку, національними особливостями населення, наявністю об'єктів інфраструктури. Безсумнівно, все це впливає й на обсяг і

структуру експортних потоків. У 10 найбільших країн-партнерів України структура експорту товарів така: Єгипет (33%), Туніс (8,6%), Марокко (7,8%), Алжир (7,4%), Лівія (6,8%), Ефіопія (2,9%), Сенегал (1, 7%), Гана (1,7%), Кенія (1,6%), Судан (91,4%).

В імпорті агропродовольчих товарів країнами Африки по окремих регіонах спостерігаються певні відмінності, проте загальний підвищений попит на пшеницю, кукурудзу, рослинні олії, цукор [3]. Крім цього в значних обсягах імпортуються овочі і фрукти, м'ясо, риба, молочні продукти та ін. У товарній структурі експорту агропродовольчих товарів з України найбільша частка припадає на продукти рослинного походження (це кукурудза, пшениця, ячмінь, соєві боби), жири й олії тваринного або рослинного походження (в основному олія соняшникова нерафінована).

Під час дослідження встановлено, що у 2020 р. загальний експорт зернових культур з України в країни Африки становив 2313,4 млн дол. США, жирів і олії – 242,9 млн дол., м'ясопродуктів – 68 млн дол. США, молока і молочних продуктів – 27,6 млн дол., цукру та кондитерських виробів – 1,2 млн дол., продукції борошно-круп'яної промисловості – 21,5 млн дол. США.

Найбільший обсяг експорту зернових культур з України припадав на Єгипет – 1119,8 млн дол. США (48,4%), Туніс – 347,0 млн дол. (15%), Лівію – 264,7 млн дол. (11,4%), Марокко – 256,6 млн дол. США (11%), Алжир – 153,3 млн дол. США (6,6%). В експорті жирів та олій серед країн Африки домінує Єгипет – 99 млн дол. США, Лівія – 19,6 млн дол., Джибуті – 11,0 млн дол.,

Гана – 10,6 млн дол. США, Алжир – 9,5 млн дол. В експорті м'яса та м'ясопродуктів також лідирує Єгипет – 15,2 млн дол. США, Мавританія – 7,3 млн дол., Габон – 6,7 млн дол., Гвінея – 5,3 млн дол. США.

Зростання обсягів пропозиції, відсутність експортних обмежень на внутрішньому українському ринку зерна та сприятлива кон'юнктура світового ринку зумовили значне збільшення обсягів вивезення зерна за межі нашої країни. Так, протягом останніх п'яти маркетингових років загальний експорт зернових культур в Україні збільшився майже у 1,5 раза – від 39,0 млн тонн у 2015/16 МР до 56,1 млн тонн у 2019/20-му. У вартісному виразі експорт зернових збільшився у 1,6 раза – від 6093,5 до 9611,1 млн дол. США. Загальна експортна ціна 1 т зернових культур зросла на 15,2 дол. США – від 156,2 до 171,4 дол США за тонну.

Найбільшу питому вагу у структурі експорту становить кукурудза – 54,1% (30,3 млн тонн), причому за аналізований період цей показник збільшився на 10%. На пшеницю припадає 36,6% (20,5 млн тонн). Порівняно із 2015/16 МР згаданий показник знизився на 6,8%. У 2019/2020 МР держава заробила на експорті зернових культур майже 10 млрд дол. США, зокрема пшениці – 3,7, кукурудзи – 5, ячменю – 0,8 млрд дол. США. Експортна ціна пшениці за останні п'ять років зросла від 158,1 до 181,7 дол./т, кукурудзи – від 153,3 до 164,4 дол./т, ячменю – від 160,3 до 168,2 дол./т. Встановлено, що експорт пшениці в країни Африки з України сягає 34,6% у загальному експорті, причому цьому показникові притаманна позитивна тенденція збільшення (табл. 1).

1. Динаміка експорту пшениці з України до країн Африки, 2015-2020 рр.

Країна	2015 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.	
	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США
Алжир	106,3	16,8	87,7	12,4	23,6	3,7	34,8	5,6	5,4	1,4
Джибуті	351,9	58,1	36,5	6,0	169,6	30,2	164,1	29,5	17,1	4,1
Єгипет	1803,1	310,9	2658,8	438,2	1396,3	261,1	3538,0	664,4	3075,2	610,8
Ефіопія	128,3	20,7	87,3	14,0	-	-	344,4	61,2	175,0	39,0
Кенія	135,1	23,6	280,2	46,7	238,8	45,1	308,4	56,3	84,4	16,8
Лівія	147,1	25,0	253,6	41,9	637,8	121,9	697,7	129,6	546,4	108,9
Мавританія	106,2	17,4	311,8	49,8	30,95	5,6	170,4	29,2	126,1	25,7
Марокко	482,5	80,6	619,3	100,8	1385,2	259,3	905,0	174,8	956,5	197,0
Мозамбік	38,7	9,2	7,5	1,2	44,0	8,5	29,9	5,4	103,5	21,2
Нігерія	-	-	107,2	17,1	89,43	18,0	294,8	50,6	-	-

Продовження табл. 1

Південна Африка	243,5	48,3	142,3	22,9	65,9	12,1	96,7	17,4	60,0	11,6
Судан	35,5	5,8	115,1	18,2	91,68	16,1	160,1	31,6	109,5	23,9
Туніс	618,3	105,9	818,1	132,3	1026,6	189,7	1017,2	195,5	984,0	194,4
Усього за країнами	4196,5	722,3	5525,4	901,5	5199,8	971,3	7761,5	1451,1	6243,1	1254,8
Загальний експорт	13451,8	2238,4	17312,7	2759,6	16373,4	3004,5	20022,1	3658,0	18059,8	3595,5
Питома вага Африки у загальному експорті, %	31,2	32,3	31,9	32,7	31,8	32,3	38,8	39,7	34,6	34,9

Джерело: Сформовано за даними [12].

Найбільші обсяги пшениці у 2020 р. традиційно закупив Єгипет – майже 50% (3075,2 тис. тонн), друге місце посів Туніс – 984 тис. тонн, третє – Марокко – 956,5 тис. тонн, четверте – Лівія – 546,4 тис. тонн. Загальна вартість експорту пшениці в країни Африки за останні 5 років зросла на 73,7% і досягла 1254,8 млн дол. США, обсяг у натуральному виразі збільшився на 48,8% (від 4,2 млн тонн у 2015 р. до 6,2 млн тонн у 2020 р.).

Питома вага українського експорту ячменю в Африку із загального обсягу зросла за останні 5 років від 14,3 до 22%. Експорт ячменю у 2020 р. перевищив 1,1 млн тонн загальною вартістю 167,6 млн дол. США, що на 67,2% більше від рівня 2015 р. Найбільшими покупцями українського ячменю є Лівія (512,2 тис. тонн), Туніс (370,7 тис. тонн), Алжир (126,3 тис. тонн) та Марокко (92,7 тис. тонн) (табл. 2).

2. Динаміка експорту ячменю з України до країн Африки

Країна	2015 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020	
	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США
Алжир	121,8	20,0	113,5	15,3	13,7	2,3	290,7	51,3	126,3	21,1
Туніс	26,3	4,9	82,5	13,0	121,5	24,2	24,8	3,8	370,7	61,0
Єгипет	10,0	1,7	8,2	1,1	68,3	12,0	186,0	27,7	6,0	0,9
Лівія	479,4	78,0	383,7	58,4	233,6	44,3	188,7	35,3	512,2	69,9
Марокко	25,3	3,9	84,5	12,3	8,3	1,7	38,4	5,9	92,7	14,7
Всього за країнами	662,8	108,5	672,4	100,1	445,4	84,5	728,6	124	1107,9	167,6
Загальний експорт	4629,5	768,5	4855,9	710,4	3597,5	682,1	4143,4	710,2	5045,8	877,5
Питома вага Африки у загальному експорті, %	14,3	14,1	13,8	14,1	12,4	12,4	17,6	17,5	22,0	19,1

Джерело: Сформовано за даними [12].

Загальний експорт кукурудзи з України до країн Африки збільшився на 19,5% і досягнув у 2020 р. майже 5 млн тонн. Вартість експортованої кукурудзи становила 859,4 млн дол.

США. Серед найбільших експортерів української кукурудзи традиційно Єгипет, Алжир, Туніс, Лівія та Марокко (табл. 3).

3. Динаміка експорту кукурудзи з України до країн Африки

Країна	2015 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.	
	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн дол. США
Єгипет	2890,3	154,3	2554,7	154,4	2434,5	161,5	3880,5	159,3	2923,9	508,0
Туніс	778,8	152,9	751,7	152,1	462,1	163,7	590,5	157,8	507,6	91,6
Алжир	142,8	159,6	129,0	150,6	30,2	159,8	947,4	161,0	772,6	130,6
Лівія	324,2	153,3	440,7	150,7	525,5	155,5	486,2	156,2	492,9	85,7
Марокко	16,1	148,1	15,0	163,0	14,1	167,0	79,3	161,8	265,5	43,5
Всього за країнами	4152,2	768,2	3891,1	770,8	3466,4	807,5	5983,9	796,1	4962,5	859,4
Загальний експорт	19048,7	3002,1	19393,8	6272	32346	5288,6	32345,9	5217,4	27945,6	4883,7
Питома вага Африки у загальному експорті, %	21,8	25,6	20,1	12,3	10,7	15,3	18,5	15,3	17,8	17,6

Джерело: Сформовано за даними [12].

Дослідженнями встановлена позитивна динаміка імпорту країнами Африки зернових культур з України. Імпорт пшениці в натуральному обсязі Африкою з України за період з 2015-го по 2019 р. збільшився майже вдвічі, кукурудзи – на 44,1%, ячменю – на 9,9%. Питома вага української пшениці в загальноафриканському імпорті зросла на 7,9% (від 9,8 до 17,6%) у натуральному обсязі та на 6,3% у вартісному вимірі. Зростання питомої ваги українського ячменю в загальноафриканському імпорті згаданих культур

становило 21,3% (від 22,1 у 2015 р. до 43,3% у 2020 р.), кукурудзи – 9,7% (табл. 4).

Отримані дані свідчать про зміцнення позицій українського експорту зернових культур до країн Африки. У свою чергу зазначимо, що країни континенту являють собою перспективний ринок для продукції переробки зернових. Серед іншого це насамперед борошно пшеничне. Експорт цієї продукції зазнав значного збільшення за період 2015-2020 рр. (від 11,8 до 32,3 тис. тонн).

4. Роль українського експорту зерна в загальному імпорті африканських країн

Показник	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р., %, до 2015 р.
Імпортовано країнами Африки, тис. тонн					
Пшениця	43027,3	46606,2	45340,5	44067,5	102,4
Ячмінь	3003,1	2411,4	2022,4	1681,8	56,0
Кукурудза	19362,6	21060,5	16307,0	19198,6	99,2
Імпортовано країнами Африки з України, тис. тонн					
Пшениця	4196,5	5525,4	5199,8	7761,5	185,0
Ячмінь	662,8	672,4	445,4	728,6	109,9
Кукурудза	4152,2	3891,1	3466,4	5983,9	144,1
Імпортовано країнами Африки, млн дол. США					
Пшениця	11247,1	11247,6	11521,4	11425,1	101,6
Ячмінь	647,2	457,2	472,5	372,3	57,5
Кукурудза	3900,1	4447,9	4121,0	4239,5	108,7
Імпортовано країнами Африки з України, млн дол. США					
Пшениця	722,3	901,5	971,3	1451,1	200,9
Ячмінь	108,5	100,1	84,5	124	114,3
Кукурудза	768,2	770,8	807,5	796,1	103,6

Частка України в натуральному обсязі імпорту Африки, %					
Пшениця	9,8	11,9	11,5	17,6	+7,9
Ячмінь	22,1	27,9	22,0	43,3	+21,3
Кукурудза	21,4	18,5	21,3	31,2	+9,7
Частка України у вартісному обсязі імпорту Африки, %					
Пшениця	6,4	8,0	8,4	12,7	+6,3
Ячмінь	16,8	21,9	17,9	33,3	+16,5
Кукурудза	19,7	17,3	19,6	18,8	-0,9

Джерело: Розраховано за даними [12; 17].

Найбільшими покупцями українського борошна у 2020 р. виявилися Ангола, Буркіна-Фасо, Джибуті, Руанда, Мозамбік, Сомалі, Чад.

Вважаємо за можливе надати прогноз експорту з України в країни Африки продукції, що користується найбільшим експортним попитом, а саме пшениці, ячменю та кукурудзи. Підґрунтям для розробки саме оптимістичного прогнозу стало те, що сьогодні розбудова широкомасштабного співробітництва з країнами Африки визнана важливим напрямом зовнішньої політики України. Важливість Африканського континенту для України зумовлюється передусім економічними інтересами. Нині африканські країни демонструють готовність до подальшої політичної та економічної інтеграції у межах континенту, створення спільних наддержавних органів у рамках Африканського Союзу. Відбувається активний розвиток інтеграційних регіональних тенденцій на Африканському континенті, зокрема створення зони вільної торгівлі між блоками держав, зокрема Східноафриканського співтовариства (ЕАС), Співтовариства розвитку Півдня Африки (SADC) та Спільного ринку для Східної і Південної Африки (COMESA). Активно розви-

ваються країни Економічної Співдружності Західноафриканських держав (ECOWAS).

З економічної точки зору країни цієї частини світу виступають значним ринком збуту промислових, сільськогосподарських, військово-технічних товарів та послуг, важливим джерелом промислової й аграрної сировини, а також стратегічним міжнародним комунікаційним вузлом. Останніми роками Африканський континент, населення якого вже перевищило 1,25 млрд осіб, демонструє стійку динаміку економічного зростання, що виявляє позитивний вплив на розвиток двосторонніх відносин країн Африки з Україною.

За обраним варіантом оптимістичного прогнозу обсяг експорту пшениці до країн Африки у 2022 р. може сягнути позначки 8000-8400 тис. тонн, ячменю – 2000 тис. тонн, кукурудзи – 7000-7200 тис. тонн. Найреалістичніші з огляду на тісноту стохастичного зв'язку та значення коефіцієнта детермінації наступні: прогноз експорту пшениці за експоненціальним трендом ($R^2 = 0,71$); прогноз експорту ячменю за поліноміальним трендом другого ступеня ($R^2 = 0,72$); прогноз експорту кукурудзи за поліноміальним трендом другого ступеня ($R^2 = 0,63$) (рис. 2).

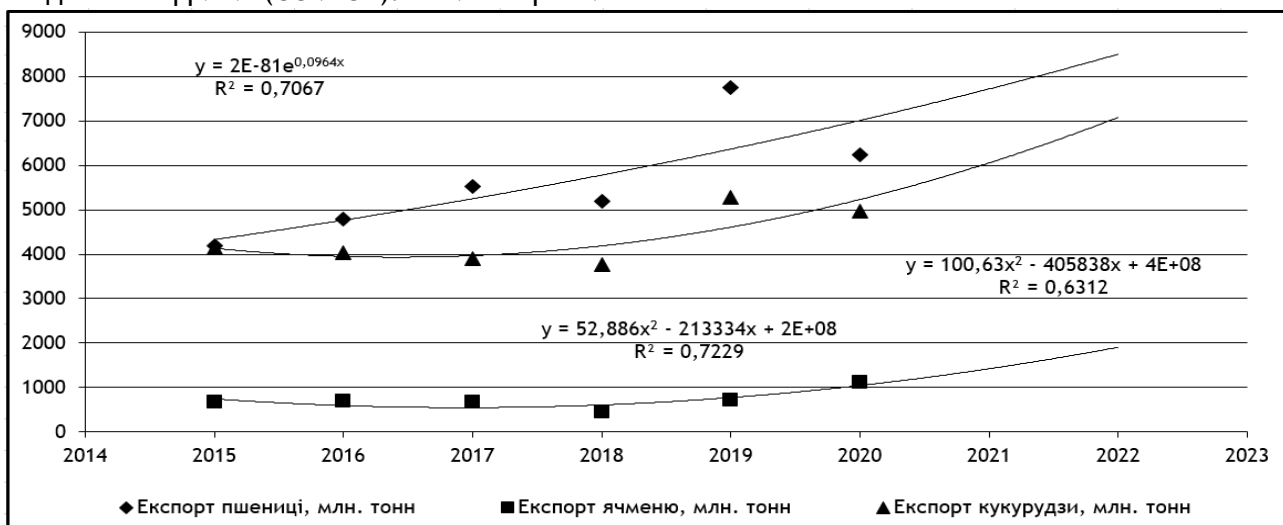

Рис. 2. Прогноз експорту зернових культур з України в країни Африки, тис. тонн

Джерело: Побудовано за даними [12].

За обраним варіантом оптимістичного прогнозу обсяг експорту пшениці у вартісному виразі у 2022 р. досягне показника 1800 млн дол. США, ячменю – 250 млн дол., кукурудзи – 900-1000 млн дол. США.

Враховуючи тісноту стохастичного зв'язку та значення коефіцієнта детермінації,

прогноз експорту пшениці побудовано за експоненціальним трендом ($R^2 = 0,85$), прогноз експорту ячменю – за поліноміальним трендом другого ступеня ($R^2 = 0,74$), прогноз експорту кукурудзи – за поліноміальним трендом третього ступеня ($R^2 = 0,76$) (рис. 3).

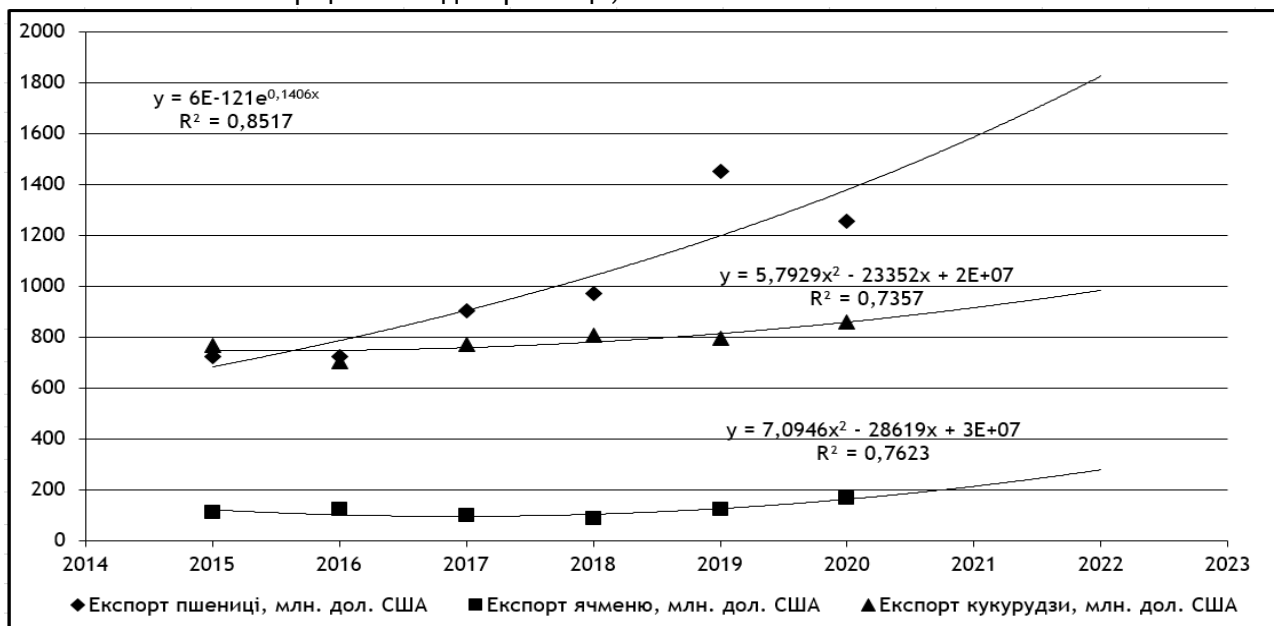

Рис. 3. Прогноз експорту зернових культур з України в країни Африки, млн дол. США

Джерело: Побудовано за даними [12].

Країни Африки на сьогодні і в перспективі це одні з головних світових імпортерів агропродовольчої продукції, що відкриває перед Україною великі можливості для нарощування експорту.

Розширення експорту до країн Африки пов'язується з рівнем дипломатичних відносин між Україною та країнами континенту. На сьогодні наша держава підтримує дипломатичні відносини на рівні посольств із 12 країнами Африки, при 54 існуючих там державах. Серед таких п'ять країн Північної Африки (Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Туніс), шість країн Субсахарської Африки (Ангола, Ефіопія, Кенія, Нігерія, Південна Африканська Республіка, Сенегал) та Габон (країна у центральній Африці). Усі зазначені країни – потужні імпортери агропродовольчої продукції, в тому числі і з України.

В імпорті агропродовольчих товарів країнами Африки переважають пшениця, кукурудза, олійні культури, борошно, рослинні олії, що слугують для України основними експортними товарами. Це зумовлює перспективи до їх значного збільшення в майбутньому, зважаючи на можливості України,

особливо стосовно виробництва та експорту зернових культур.

Висновки. За 2015-2020 рр. обсяги експорту української сільськогосподарської продукції до країн Африканського континенту зросли на 29%. Частка України в імпорті пшениці країнами Африки перевищує 17%, ячменю – 43, кукурудзи – 31%. Основний потік експорту припадає на Єгипет, Алжир, Лівію, Марокко, Туніс. Серед країн Африканського регіону їхня частка становить понад 85%. Проте важливо розвивати зв'язки з іншими країнами Африканського континенту, оскільки цей регіон досить вигідний з точки зору експортних можливостей українського сільського господарства.

У регіоні проживає понад 1,25 млрд осіб. З 2000-го по 2020 р. населення Африки збільшилося на 65,3%. Крім того, передбачається зростання на 26,6%, у Східній Африці – на 23,2, Західній Африці – на 23,1%. Ще активнішими темпами зростає кількість міського населення, адже за 2000-2020 рр. кількість міських жителів в Африці збільшилася на 93,4% та прогнозується подальше його зростання до 2025 р. на 30,3%. Найвищі

темпи приросту міського населення очікуються в Східній та Західній Африці, а саме на 40,2 та 36,3% відповідно [17]. Прогнозується, що ВВП в Африці зросте вдвічі до 2030 р. та у 7 разів до 2050 р., окремі країни регіону забезпечують зростання на 10-12% на рік вже сьогодні. Таким чином, активний економічний розвиток стимулює нарощування імпорту продукції, у тому числі агропродовольчої.

Авторський комплексний аналіз товарної і територіальної структур експорту з України до Африки зернових культур та основних

видів агропродовольчої продукції свідчить про наявність значних можливостей для збільшення експортних потоків на ринки країн континенту.

Поглиблення торгової інтеграції України з країнами Африки вимагає розробки і реалізації ефективної стратегії посилення українського бізнесу на основі наявності значних експортних ресурсів, експортерів, здатних працювати в непростих умовах, і вагомої дипломатичної підтримки.

Список бібліографічних посилань

1. Аналіз стану торгівлі агропродовольчими товарами України з країнами Африки / Антонюк П. О., Антонюк О. П., Ступницька Т. М., Баранюк Х. О. *Економіка харчової промисловості*. 2019. Т. 11. Вип. 2. С. 3-10.
2. Gryshova I. Y., Mityay O. V., Kuzhel V. V. Competitive position stability of agricultural sector of Ukraine at internal and external markets. *Actual Problems of Economics*. 2016. № 3(177). Р. 66-72.
3. Експорт до Африки: можливості і перешкоди. *Пропозиція головна платформа для агробізнесу*. 2017. URL : <https://propozitsiya.com/ua/eksport-do-afriki-mozhливosti-i-pereshkodi>.
4. Karasova N. Comparative advantages in international trade of Ukrainian agriculture. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2016. Vol. 38. No. 2. Р. 230-239.
5. Кінах Н., Битов В. Концептуальні основи формування ринку зерна з позицій участі України у світовій торгівлі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2013. № 9. С. 122-128.
6. Кириленко І. Г., Івченко В. Є., Дем'янчук В. В. Основні тенденції розвитку світового продовольчого ринку та виробництва продовольства в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 34-43.
7. Лисак М. А., Шеремет О. О. Зовнішня торгівля в умовах інтеграції України. *Економіка АПК*. 2017. № 12. С. 69-74.
8. Лупенко Ю. О. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України: завдання агроекономічної науки. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 6-10.
9. Маслак О., Куценко І. Особливості українського експорту. *Пропозиція*. 2017. № 10. С. 156-158.
10. Нелеп В. М. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України. *Економіка України*. 2011. № 9. С. 54-63.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Сайт Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL : <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=64f0528b-6e09-484d-8a40-38006a75f33b&title=ZHNiva2020-VUkrainiVzheZibranoMaizhe62-5-MlnTonnZern>.
13. Патица Н. І. Напрями та перспективи інтеграції сільського господарства України у світовий аграрний ринок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 23. Ч. 2. 2019. С. 53-59.
14. Пугачов М. І., Мельник А. О. Інтеграційні альтернативи для АПК України в умовах світової економічної кризи. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 28-31.
15. Тимофієва Г. С. Світовий ринок аграрної продукції: особливості участі України. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2014. № 1. С. 56-61.

References

1. Antoniuk, P.O., Antoniuk, O.P., Stupnytska, T.M. & Baraniuk, Kh.O. (2019). Analiz stanu torhivli ahroprodovolchymy tovaramy Ukrainy z krainamy Afryky [Analysis of the state of trade in agri-food products of Ukraine with African countries]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*. vol. 11 (2), pp. 3-10 [In Ukrainian].
2. Gryshova, I.Y., Mityay, O.V. & Kuzhel, V.V. (2016). Competitive position stability of agricultural sector of Ukraine at internal and external markets. *Actual Problems of Economics*, 3(177), pp. 66-72 [In English].
3. Eksport do Afryky: mozhlyvosti i pereshkody [Exports to Africa: opportunities and obstacles]. (2017). Propozytsiia holovna platforma dlia ahrobiznesu. Retrieved from: <https://propozitsiya.com/ua/eksport-do-afriki-mozhливosti-i-pereshkodi> [In Ukrainian].
4. Karasova, N. (2016). Comparative advantages in international trade of Ukrainian agriculture. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 38 (2), pp. 230-239 [In English].
5. Kinakh, N. & Bytov, V. (2013). Kontseptualni osnovy formuvannia rynku zerna z pozytsii uchasti Ukrainy u svitovii torhivli [Conceptual bases of grain market formation from the standpoint of Ukraine's participation in world trade]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Mizhnarodni vidnosyny*, 9, pp. 122-128 [In Ukrainian].
6. Kyrylenko, I.H., Ivchenko, V.Ye. & Dem'ianchuk, V.V. (2018). Osnovni tendentsii rozvytku svitovoho prodovolchoho rynku ta vyrobnytstva prodovolstva v Ukraini [The main trends in the development of the world food market and food production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 34-43 [In Ukrainian].
7. Lysak, M.A. & Sheremet, O.O. (2017). Zovnishnia torhivli v umovakh intehtratsii Ukrainy [Foreign trade in terms of Ukraine's integration]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 69-74 [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O. (2015). Suchasnyi stan ta perspektyvy mizhnarodnoi intehtratsii aharnoho sektoru ekonomiky Ukrainy : zavdannia ahroekonomichnoi nauky [Current state and prospects of international integration of the agricultural sector of Ukraine's economy : tasks of agro-economic science]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 6-10 [In Ukrainian].
9. Maslak, O. & Kutsenko, I. (2017). Osoblyvosti ukrainskoho eksportu [Features of Ukrainian exports]. *Propozytsiia*, 10, pp. 156-158 [In Ukrainian].
10. Nelep, V.M. (2011). Otsinka eksportnykh mozhlyvostei ahroprodovolchoho kompleksu Ukrainy [Assessment of export opportunities of the agro-food complex of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, 9, pp. 54-63 [In Ukrainian].
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
12. Sait Ministerstva ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy [Website of the Ministry of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=64f0528b-6e09-484d-8a40-38006a75f33b&title=ZHNiva2020-VUkrainiVzheZibranoMaizhe62-5-MlnTonnZern> [In Ukrainian].

16. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини : монографія / за ред. Лупенка Ю. О., Пугачова М. І. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
17. FAO Cereal Supply and Demand Brief. URL : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en/>.
18. USDA United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service URL : <https://www.fas.usda.gov/regions/ukraine>.

13. Patyka, N.I. (2019). Napriamy ta perspektyvy intehratsii silskoho hospodarstva Ukrainy u svitovyi ahraryni rynek [Directions and prospects of integration of agriculture of Ukraine into the world agricultural market]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 23 (2), pp. 53-59 [In Ukrainian].

14. Pugachov, M.I. & Melnyk, A.O. (2014). Intehratsiini alternatyvy dlia APK Ukrainy v umovakh svitovoi ekonomichnoi kryzy [Integration alternatives for the agro-industrial complex of Ukraine in the conditions of the world economic crisis]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 28-31 [In Ukrainian].

15. Tymofiiieva, H.S. (2014). Svitovyi rynek ahrarynoi produktsii: osoblyvosti uchasti Ukrainy [World market of agricultural products: features of Ukraine's participation]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 1, pp. 56-61 [In Ukrainian].

16. Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., et al. (2015). Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny : monohrafiia [The formation of global and regional markets for agricultural raw materials : monograph]. Yu.O. Lupenko, M.I. Pugachov (Ed.). Kyiv : NNTS «ІАЕ» [In Ukrainian].

17. FAO Cereal Supply and Demand Brief. Retrieved from: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en/> [In English].

18. USDA United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service. Retrieved from: <https://www.fas.usda.gov/regions/ukraine> [In English].

Cheremisina S. H. Status and prospects of development of grain exports from Ukraine to African countries

The purpose of the article is to analyze the dynamics of volumes, commodity and territorial structure, trends in grain exports to African countries and develop short-term forecasts of exports of products that are most in demand, namely wheat, barley and corn.

Research methods. In the process of research a number of methods were used: abstract-logical - to formulate conclusions; comparative analysis - to compare indicators and identify trends in their change; tabular - for a visual representation of the results of the study; statistical - in determining the variation in the volume of exports of wheat, barley and corn to African countries; settlement and constructive - to determine the role of Ukrainian grain exports in total imports of African countries; monographic - in assessing the current state and justifying the directions of development of grain exports to the African continent; methods of trend extrapolation - for the development of forecasts of exports from Ukraine to African countries of wheat, barley, corn; graphic - to illustrate the obtained forecast export trends.

Research results. A study of the dynamics of volumes and structural changes in the export of agro-food products from Ukraine was carried out, an increase in the share of commodity groups of food products by 14.2% in total exports was established, and structural dynamic shifts by types of food products were analyzed. It is proved that for the period from 1996 to 2020 the total export from Ukraine to Africa increased 23 times, import flows of goods increased 6 times, and the ratio of import coverage to exports increased to 6. A comprehensive analysis of the structure of wheat, barley and corn exports to countries of Africa. The top 10 largest partner countries of Ukraine in the structure of exports / imports of goods on the African continent have been identified. Forecasts of natural and value volumes of wheat, barley and corn exports from Ukraine to the African continent have been developed.

Scientific novelty. Methodological and practical aspects of research and development of prospects for increasing the grain crops export to new markets - the countries of the African continent - have been further developed.

Practical significance. These approaches and the results of the study can be used by public and sectoral authorities in organizing analytical work and developing measures to enhance the export orientation of domestic grain market products to Africa. Tabl.: 4. Figs.: 3. Refs.: 18.

Keywords: export; grain crops; grain market conditions; production; development; forecast; efficiency.

Cheremisina Svitlana Heorhiivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), leading research fellow of the department of pricing and agricultural market, National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Черемисина С. Г. Состояние и перспективы развития экспорта зерновых культур из Украины в страны Африки

Цель статьи - проанализировать динамику объемов, товарную и территориальную структуры, тенденции экспорта зерновых культур в страны Африки, разработать краткосрочные прогнозы экспорта продукции, пользующейся наибольшим экспортным спросом, а именно: пшеницы, ячменя и кукурузы.

Методика исследования. В процессе исследования использован ряд методов: абстрактно-логический - для формулировки выводов; сравнительного анализа - для сопоставления показателей и выявления тенденций их изменения; табличный - для наглядного изображения полученных результатов исследования; статистический - при определении вариации объемов экспорта пшеницы, ячменя и кукурузы в страны Африки; расчетно-конструктивный - для определения роли украинского экспорта зерна в общем импорте африканских стран; монографический - при оценке современного состояния и обосновании направлений развития зернового экспорта на африканский континент; методы экстраполяции тренда - для разработки прогнозов экспорта из Украины в страны Африки пшеницы, ячменя, кукурузы; графический - для иллюстрации полученных прогнозных тенденций экспорта.

Результаты исследования. Проведено исследование динамики объемов и структурных изменений в экспорте агропродовольственных товаров из Украины, установлено увеличение доли товарных групп продовольственных товаров на 14,2% в общем экспорте и проанализированы структурные динамические сдвиги по видам продовольственных товаров. Доказано, что за период с 1996-го 2020 г. общий экспорт из Украины в Африку увеличился в 23 раза, импортные потоки товаров

выросли в 6 раз, а коэффициент покрытия импорта экспортом достиг 6. Проведен комплексный анализ структуры экспорта пшеницы, ячменя и кукурузы в страны Африки. Определены 10 крупнейших стран-партнеров Украины в структуре экспорта / импорта товаров на Африканском континенте. Разработаны прогнозы натуральных и стоимостных объемов экспорта пшеницы, ячменя и кукурузы из Украины на Африканский континент.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методико-практические аспекты проведения исследования и разработки перспектив наращивания экспорта зерновых культур к новым рынкам - стран Африканского континента.

Практическая значимость. Указанные подходы и полученные результаты исследования могут быть использованы органами государственного и отраслевого управления при организации аналитической работы и разработки мероприятий по активизации экспортной направленности продукции отечественного зернового рынка в страны Африки. Табл.: 4. Илл.: 3. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: экспорт; зерновые культуры; конъюнктура зернового рынка; производство; развитие; прогноз; эффективность.

Черемисина Светлана Георгиевна – доктор экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Стаття надійшла до редакції 18.02.2021 р.

Фахове рецензування: 25.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Черемісіна С. Г. Стан та перспективи розвитку експорту зернових культур з України до країн Африки. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 33 — 43. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103033>

Cheremisina, S.H. (2021). Stan ta perspektyvy rozvytku eksportu zernovykh kultur z Ukrainy do krain Afryky [Status and prospects of development of grain exports from Ukraine to African countries]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 33 — 43 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103033>

Новини АПК

Вітчизняний експорт насіння у 2020 році сягнув рекордної позначки 18,7 млн дол. США – Олександр Захарчук

Експорт насіння зернових та олійних культур з України у 2020 р. сягнув найвищої за часів незалежності позначки – 18,7 млн дол. США, майже у півтора рази перевищивши показник 2019 року у 12,7 млн дол. США, поінформував завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», доктор економічних наук **Олександр Захарчук**.

Такому результату сприяло збільшення торік цін реалізації цього виду агропродукції на світовому ринку. Хоча у 2020 р. Україна експортувала насіння зернових культур на 4 тис. т менше, ніж у 2019-му – лише 12,5 тис. т, внаслідок підвищеного попиту та цін реалізації вдалося досягти рекордних валютних надходжень, зауважив науковець. У структурі українського насіння експорту зернових та олійних культур традиційно домінує кукурудза. У 2020 р. обсяги реалізації насіннєвої кукурудзи на світовому ринку збільшилися проти 2019 року на 65% і становили 7884 т на суму 13,4 млн дол. США. Частка цього виду агропродукції у вітчизняному експорті збільшилася порівняно з 2019 роком на 8% – до близько 72%.

Основними країнами – споживачами насіння кукурудзи є країни СНД: Білорусь, Молдова, Казахстан, Узбекистан, Грузія.

Друга група імпортерів насіннєвої кукурудзи, яка демонструє стійку тенденцію до зростання, – країни Європейського Союзу: Румунія, Австрія, Польща, Угорщина, Італія, Сербія.

Обсяги експорту пшениці та жита у 2020 р. залишилися на рівні середньорічних показників продажу збіжжя за останні п'ять років: поставки пшениці – 2234 т, жита – 1719 т, зазначив експерт. Україна також реалізовувала за кордон 533 т сої, 457 т сорго, 124 т насіння гречки, 63 т ячменю та 40 т рису. У 2020 р. вперше за кордон реалізовано насіннєвий соняшник – 218 т на суму 1,2 млн дол. США. Це найкращий результат за роки незалежності України.

Торік Україна отримала право вільно конкурувати з найкращими виробниками насіння вітчизняній селекції та іноземним виробникам, що працюють в Україні. Це відбулося завдяки приєднанню до міжнародних схем сертифікації насіння та визнання у 2020 р. української системи сертифікації насіння еквівалентною вимогам ЄС, вважає Олександр Захарчук.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 338.4

JEL Classification: Q 01; Q 23

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103044>

С. С. НЕСТЕРЕНКО, кандидатка економічних наук, доцентка

Капіталізація як фактор підвищення конкурентоспроможності лісової галузі

Мета статті – визначити та обґрунтувати систему показників капіталізації лісової галузі як чинника підвищення її конкурентоспроможності.

Методика дослідження. Використано емпіричний метод (щодо оцінки показників рівня капіталізації лісогосподарського комплексу в динаміці), синтезу (визначено проблеми та напрями підвищення капіталізації лісової галузі), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Розкрито особливості лісогосподарської діяльності та наведено класифікацію суб'єктів господарювання лісової галузі залежно від регіональних особливостей, зокрема, лісоресурсного потенціалу на них та географічного місцезнаходження. Запропоновано шляхи щодо можливості підвищення рівня капіталізації (як чинника росту конкурентоспроможності) лісової галузі через запровадження низки організаційно-технічних та управлінських новацій, серед яких диверсифікація видів діяльності, пріоритетні напрями співпраці з органами місцевого самоврядування та із суб'єктами агропромислового комплексу.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку висновки щодо особливостей інвестиційної привабливості лісової галузі як необхідного чинника підвищення рівня капіталізації, узагальнено позитивні й негативні тенденції в контексті перспектив підвищення рівня капіталізації лісогосподарського комплексу. Для цього визначено і досліджено систему показників капіталізації лісового господарства та надано розрахунок кожного з них у динаміці.

Практична значущість. Встановлено необхідність застосування відносних критеріїв діагностування конкурентоспроможності лісового сектору економіки. Внесено пропозиції щодо переліку відповідних критеріїв. Табл.: 1. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: лісове господарство; капіталізація; показник; лісові ресурси; конкурентоспроможність; інфраструктура.

Нестеренко Світлана Сергіївна – кандидатка економічних наук, доцентка, директорка Інституту економіки та менеджменту, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (03115, м. Київ, вул. Львівська, 23)

E-mail: svetlananesterenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9090-3470>

Постановка проблеми. В останнє десятиліття в теорії і практиці економіки природокористування важливого значення набуває питання дослідження капіталізації природних, в тому числі й лісових ресурсів. Насамперед слід відзначити дві основні проблеми в таких дослідженнях, зокрема: методичні підходи щодо визначення рівня капіталізації лісової галузі та шляхи (інструменти, механізми) щодо її підвищення. Звичайно, одним із важливих чинників останнього вирізняється залучення довгострокових інвестицій приватного капіталу. Проте це достатньо ризиковий і законодавчо не врегульований процес у теперішніх умовах державної (комунальної) власності на лісові ресурси в нашій країні. Разом із тим необхідність і доцільність підвищення конкурен-

тоспроможності лісової галузі, безумовно, має перспективу завдяки впровадженню механізмів капіталізації всіх лісових ресурсів (послуг та продуктів), особливо в регіональному аспекті.

Питання формування належного рівня конкурентоспроможності лісової галузі нині зумовлюється низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Лісогосподарський сектор, з одного боку, представлений достатнім рівнем рентабельності власної продукції і на ринку лісосировини, і на ринку готових товарів. Водночас, з іншого – слід відзначити наявність десятків підприємств південної частини України, які без додаткового фінансування не в змозі забезпечити свою самоокупність, тобто питання конкурентоспроможності у цілому в лісовій галузі набуває особливих регіональних ознак. Отже, спостерігається певна регіональна

© С. С. Нестеренко, 2021

класифікація суб'єктів господарювання галузі за критерієм рентабельності, капіталізації та конкурентоспроможності. На сьогодні вітчизняними науковцями обґрунтовано наступне зонування території нашої країни, згідно з яким можна відповідно класифікувати і підприємства лісової галузі:

1. Зона мішаних лісів (Поліський і Карпатський регіони) – найрентабельніші підприємства та відповідно найконкурентніші.

2. Лісостепова зона України (Центральний регіон) – варіюють підприємства з високим та середнім рівнем конкурентоспроможності залежно від наявності цінних (особливо твердолистяних) лісових насаджень.

3. Степова зона (Південний регіон) – підприємства дотаційного характеру з державного (місцевого) бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час процеси капіталізації лісогосподарської галузі не набули в теорії і практиці активної підтримки та, відповідно, реалізації. Загальновідомо, що капіталізація лісових ресурсів – це процес поступового нарощування вартості лісових ресурсів як основної складової лісового капіталу в результаті дії об'єктивних закономірностей просторового розвитку відповідної території та цілеспрямованого впливу системи заходів різного змісту щодо її зростання [1].

В умовах, що склалися в соціально-економічній системі України, оцінити капіталізацію лісового господарства неможливо, на наш погляд, об'єктивно та повноцінно через низький рівень розвитку інституціонального середовища, несформованість ринку природних ресурсів, відсутність достовірного обліку лісових ресурсів. Проте певні методологічні й методичні підходи до вказаної проблематики існують у лісогосподарській практиці, які ґрунтуються, насамперед, на методиці експертних оцінювань.

Вказані розрахунки були проведені вітчизняними економістами, зокрема, І. К. Бистряковим, Р. Г. Дубасом, С. І. Соколенко, А. М. Сундуком, М. А. Хвесиком, Л. О. Шашулою та ін. [2-10]. У царині природних ресурсів, за їхніми оцінками, найвищою капіталізацією відзначаються земельні, потім – водні й далі – лісові ресурси, тобто останні два види ресурсів недокапіталізовані через низьке значення відповідного показника. Так, наведені розрахунки ґрунтувалися лише на співвідношенні показників прибутковості до ринкової вартості того чи

іншого природного ресурсу, величина якого достатньо умовна (визначається експертами за суб'єктивним характером).

Водночас практично відсутні дослідження питання стосовно визначення й обґрунтування конкретних показників рівня капіталізації лісогосподарської галузі, які, безсумнівно, сприятимуть формуванню критеріїв оцінювання конкурентоспроможності суб'єктів господарювання зокрема та лісового сектору економіки в цілому.

Мета статті – визначити та обґрунтувати систему показників капіталізації лісової галузі як чинника підвищення її конкурентоспроможності.

Виклад основних результатів дослідження. Виходячи з представленої природно-зональної класифікації та обґрунтовуючи фактори зміцнення конкурентоспроможності лісової галузі, слід визначити основні критерії, за якими можливо оцінити виробничий і лісоресурсний потенціали та результати фінансово-господарської діяльності підприємств, що знаходяться у сфері підпорядкування Державного агентства лісових ресурсів України. Для цього варто скористатися орієнтовним переліком факторів (показників) капіталізації, що впливають на підвищення (зниження) конкурентоспроможності, зокрема пропонується використовувати в динаміці:

- обсяг заготівлі та реалізації деревини;
- протяжність побудованих лісових доріг та витрати на них;
- протяжність і відповідна вартість лісових доріг, де здійснено капітальний ремонт та реконструкцію;
- придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин, механізмів;
- капітальне будівництво об'єктів лісогосподарського, екологічного та соціального призначення;
- вирощування садивного матеріалу в розсадниках підприємств та понесені витрати;
- створення і вирощування плантацій лісогосподарськими підприємствами та понесені витрати;
- обсяги реалізації продукції, робіт і послуг у цілому.

Насамперед варто зауважити, що основною передумовою підвищення сировинної конкурентоспроможності регіональних лісогосподарських комплексів виступає структура та якість переважаючих лісоутворюючих порід за умови оптимального їх вікового

розподілу. Тобто, у разі наявності в певному регіоні низькосортних і малоцінних лісових насаджень діяльність лісогосподарських підприємств збиткова в аспекті заготівлі та відповідної реалізації круглих лісоматеріалів. Водночас у таких регіонах, за умови відповідного інвестування, існують перспективи для розвитку целюлозно-паперового і лісохімічного виробництва, що може зумовити підвищення тут рівня капіталізації лісової галузі. І, навпаки, у регіонах, де поширені цінні високосортні насадження, лісова галузь представлена достатньо конкурентними суб'єктами господарювання, які здатні формувати значну частку місцевих бюджетів та відігравати ключову роль у забезпеченні населення робочими місцями.

Крім того, наведений перелік показників в основному свідчить про рівень капіталізації лісового господарства в динаміці, яка у свою чергу зумовлює підвищення її конкурентоспроможності. Тобто, оскільки нині дефініція «капіталізація лісової галузі» вченими-лісівниками практично не досліджена, тому авторський підхід полягає у розгляді зазначеного процесу як механізму для росту конкурентоспроможності лісогосподарського комплексу, що зумовлює необхідність визначення відповідних показників.

Отже, необхідно проаналізувати такий показник, як обсяг заготівлі та реалізації деревини в лісовому секторі економіки за 2016-2018 рр. У 2016 р. державними лісогосподарськими підприємствами було заготовлено 16,4 млн м³ деревини, у 2018 р. – 16,5 млн м³, тобто відхилення становило лише 1% (табл.), що підтверджує існуючу в Україні регульованість заготівлі деревини через так звані обсяги розрахункових лісосік. При цьому в результаті росту цін на лісоматеріали галузь отримала на 22% більше коштів від реалізації деревини на кінець періоду дослідження, хоча об'єм реалізації практично не змінився.

На сьогодні вагомим значення набуває критерій рівня лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури, оскільки від якості останньої залежатиме величина фінансових і матеріальних витрат на здійснення лісогосподарських заходів, складування деревини та її перевезення з верхніх на нижні склади. Тому модернізація існуючих та збільшення кількості нових лісових доріг залишається важливим фактором підвищення капіталізації лісогосподарських підприємств, тоді як у регіонах українських Карпат та Полісся він виступає системоутворюючим фактором зростання конкурентоспроможності продукції лісової галузі.

Показники капіталізації лісового господарства

№ з/п	Показник	Одиниця виміру	2016 р.	2018 р.	Відхилення, %
1	Заготовлено деревини	тис. м ³	16363,2	16546,4	1
2	Реалізовано деревини	тис. м ³	14210,4	14215,7	-
		млн грн	10767,9	13208,5	22
3	Протяжність побудованих лісових доріг та витрати на їх будівництво	км	247,1	190,5	-22
		млн грн	61,0	72,3	18
4	Протяжність та вартість лісових доріг, де проведено капітальний ремонт і реконструкцію	км	39,9	81,8	105
		млн грн	5,7	11,7	105
5	Придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин, механізмів	млн грн	323,5	365,9	13
6	Капітальне будівництво об'єктів лісогосподарського, екологічного та соціального призначення	млн грн	28,1	20,6	-26
7	Вирощування садивного матеріалу в розсадниках та понесені витрати	млн шт.	261,0	279,5	7
		млн грн	69,0	101,7	47
8	Створення і вирощування плантацій підприємствами та понесені витрати	га	739,8	769,7	4
		млн грн	3,2	5,7	78
9	Загальний обсяг реалізації продукції, робіт і послуг	млн грн	12838,8	14132,7	10

Джерело: Розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

Варто зауважити, що розширення мережі лісових доріг слугуватиме додатковим територіальним базисом розвитку рекреаційного лісокористування та мисливського господарства. Водночас інвестування лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури потребує залучення як власних коштів лісогосподарських підприємств, так і позикових ресурсів на кредитному ринку або інших залучених фінансових коштів. Безумовно, процес будівництва лісових доріг вимагає значного обсягу фінансових ресурсів, проте їх наявність зумовить формування резервів для збільшення фінансування природоохоронної діяльності та відповідно сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності лісогосподарських підприємств.

Якщо у 2016 р. протяжність побудованих лісових доріг підприємствами лісової галузі становила 247,1 км, то у 2018-му – 190,5 км. Тобто, у 2018 р. порівняно з 2016-м протяжність побудованих лісових доріг зменшилася на 22%. Водночас величина витрат на будівництво лісових доріг у 2016 р. становила 61 млн грн, тоді як у 2018 р. – 72,3 млн грн, що зумовлено інфляційними процесами в країні, ростом рівня мінімальної заробітної плати та збільшенням вартості матеріалів на будівництво лісових доріг. Це призвело до стрімкого подорожчання 1 км збудованої дороги.

Капітальний ремонт і реконструкцію лісових доріг підприємствами галузі у 2016 р. виконано на ділянках загальною протяжністю 39,9 км, у 2018 р. – 81,8 км, що характеризує позитивну динаміку. Витрати на проведення капітального ремонту і реконструкцію лісових доріг для підприємств галузі в 2016 р. мали показник 5,7 млн грн, у 2018-му – 11,7 млн грн, що за темпами росту співвідноситься з темпами збільшення протяжності відремонтованих робіт.

Наступний показник капіталізації лісового господарства це процеси оновлення тут основних засобів, зокрема придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин та механізмів. За період 2016-2018 рр. простежується висхідна тенденція у витратах державних лісогосподарських підприємств на придбання активної частини основних фондів. Як встановлено, у 2018 р. порівняно з 2016-м сума витрат на придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин та механізмів збільшилася на 42,4 млн грн (13%), що не може забезпе-

чити достатньо ефективне переоснащення основних засобів, коефіцієнт зношення яких коливається в межах 65-75%. Крім того, збільшення вказаних витрат лише на 13 % упродовж трьох років дослідження навіть не покриває рівень амортизаційних відрахувань.

Важливою складовою нарощування матеріально-технічної бази лісогосподарських підприємств виступає капітальне будівництво різних об'єктів лісогосподарського, екологічного та соціального призначення. Зокрема, у 2018 р. порівняно з 2016-м у цілому капітальне будівництво в лісогосподарських підприємствах зменшилося на 7,5 млн грн (на 26%). Таким чином, обсяги капітального будівництва залишаються незначними і не компенсують мінімально потребу лісогосподарських підприємств у введенні нових виробничих об'єктів і площ. Власне останні слугують базисом для можливості підвищення рівня капіталізації (а отже, потенційно і конкурентоспроможності) лісової галузі, оскільки зумовлюють запровадження низки організаційно-технічних та управлінських новацій, зокрема:

- диверсифікація видів діяльності, передусім виробництво біопалива та вирощування сільськогосподарських культур;
- укладання угод з місцевими територіальними об'єднаннями щодо можливості реконструкції паркових зон та інших об'єктів рекреаційної інфраструктури;
- співпраця з суб'єктами агропромислового виробництва стосовно догляду за існуючими лісозахисними смугами або створенням нових тощо.

Наступним показником капіталізації лісогосподарських підприємств, на наш погляд, є обсяги вирощування садивного матеріалу в розсадниках як передумови для лісорозведення (лісовідновлення) та додаткового напряму підприємницької діяльності. За період дослідження спостерігається висхідна тенденція. Так, у 2018 р. порівняно з 2016-м відбулося значне збільшення обсягів вирощування садивного матеріалу в розсадниках (збільшення на 18,5 млн шт., або на 7%) при переважаючих темпах росту витрат на згаданий вид діяльності підприємств лісової галузі.

Якщо в 2016 р. на вирощування садивного матеріалу в розсадниках витрачали 69,0 млн грн, то у 2018 р. – 101,7 млн грн. Таким чином, у 2018 р. порівняно з 2016-м, обсяг витрат на вирощування садивного

матеріалу в розсадниках збільшився майже у 1,5 раза. Подібне зумовили зростання витрат на паливо та енергію, а також на оплату праці, матеріали і сировину.

За період дослідження простежується позитивна тенденція щодо створення та вирощування плантацій лісогосподарськими підприємствами. Якщо в 2016 р. загальна площа створених і вирощування плантацій становила 739,8 га, то у 2018-му – 769,7 га (тобто приріст згаданого показника – лише 4%). Водночас величина фінансових ресурсів на створення і вирощування плантацій стрімко зростає (на 78%), до рівня 5,7 млн грн (у 2016 р. – 3,2 млн грн).

Конкурентоспроможність лісової галузі повинна оцінюватися комплексно за широким спектром різних видів діяльності та предметів праці лісогосподарських підприємств (деревина, другорядні лісові ресурси, побічне користування лісом, мисливське та рекреаційно-оздоровче господарство, продукція лісопереробки тощо). Оскільки унікальні особливості природно-ресурсного та відповідно виробничо-технічного відтворення лісоресурсного потенціалу (в тому числі й модернізація лісогосподарської інфраструктури) передбачають формування об'єктивної бази наявного лісового ресурсу по всій території країни, важливого значення набувають процеси у лісовпорядкуванні та проектно-вишукувальних роботах (інформаційне забезпечення конкурентоспроможності). Варто зауважити, що за даними Державного агентства лісових ресурсів України в структурі витрат на лісовпорядкування та проектно-вишукувальні роботи у 2018 р. найбільша частка припадала на фінансування базового лісовпорядкування – 67%; меншу частку становили витрати на безперервне лісовпорядкування – 13%; потім витрати на моніторинг, інвентаризацію, облік та сертифікацію лісів – 6%; на проектно-

вишукувальні роботи – 1% та інші витрати – 13%.

Таким чином, не враховуючи витрати на проведення рубок догляду і формування лісу, лісорозведення та лісовідновлення, надано перелік основних факторів (показників) капіталізації, які зумовлюють підвищення (зниження) конкурентоспроможності лісового сектору економіки. Водночас, за наведеними розрахунками, величина загального обсягу реалізації продукції, робіт і послуг зросла на 10% за період дослідження, що не дає підстав для оптимістичного сценарію розвитку лісової галузі. Підґрунтям такої тенденції стали ріст цін на лісову продукцію, товари і послуги, підвищення мінімальної заробітної плати, а не впровадження продуктивних чи процесних інновацій.

Висновки. У процесі дослідження визначено та обґрунтовано систему показників капіталізації лісової галузі як чинника підвищення її конкурентоспроможності. Підсумовуючи, відзначимо, що в цілому за наданими показниками спостерігається позитивна висхідна динаміка підвищення капіталізації лісового сектору економіки (окрім величини капітального будівництва об'єктів лісогосподарського, екологічного і соціального призначення та протяжності побудованих лісових доріг у натуральних одиницях), але для визначення комплексного рівня конкурентоспроможності слід впроваджувати додаткові показники, особливо інтегрального характеру. В перспективі необхідно дослідити такі відносні показники конкурентоспроможності як частка лісогосподарської галузі у загальній величині внутрішнього валового продукту регіону, частка суб'єктів господарювання лісового сектору економіки в загальній величині відрахувань у бюджетні та позабюджетні фонди, частка працюючих у регіоні, зайнятих у лісовому господарстві тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Сундук А. М., Шашула Л. О. Капіталізація природних ресурсів як фактор розвитку фінансової системи України. *Проблеми розвитку малих відкритих економік : матеріали виступів Всеукраїнського форуму з проблем міжнародних економічних відносин (в онлайн форматі)*, м. Житомир. 18 квітня 2018 р., Житомир : ЖДТУ. С. 136-138.
2. Хвесик М., Сундук А. Економіка і природні ресурси: можлива взаємодія. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-i-prirodni-resursi-mozhliva-vzayemodiya/>.
3. Бистряков І. К. Територіальний природно-ресурсний капітал у забезпеченні конкурентоспроможності економіки України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. № 3(107). С. 200- 209.

References

1. Sunduk, A.M. & Shashula, L.O. (2018). Kapitalizatsiia pryrodnykh resursiv yak faktor rozvytku finansovoi systemy Ukrainy [Capitalization of natural resources as a factor in the development of the financial system of Ukraine]. *Problemy rozvytku malykh vidkrytykh ekonomik* (pp. 136-138). Zhytomyr: ZHDTU [In Ukrainian].
2. Khvesyk, M. & Sunduk, A. Ekonomika i pryrodni resursy: mozhlyva vzaiemodiia [Economy and natural resources: possible interaction]. Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-i-prirodni-resursi-mozhliva-vzayemodiya/> [In Ukrainian].

4. Дубас Р. Г. Оценка возможностей капитализации лесохозяйственной деятельности в Украине на основе матрично-параметрических представлений. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 7. С. 69-75.

5. Capitalizing on Natural Resources: New Dynamics in Financial Markets. *The Sustainability Forum Zurich*. Zurich. 2008. 39 p.

6. Капіталізація природних ресурсів : монографія / за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН М. А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 268 с.

7. Соколенко С. І. Підвищення конкурентноздатності економіки областей заходу та півдня України на основі формування нових виробничих систем (кластерів) Київ : Логос, 2005. 238 с.

8. Капіталізація економіки України / [В. М. Геєць, А. А. Гриценко та ін.] ; під ред. В. М. Гейця. Київ : Ін-т екон. та прогноз., 2007. 220 с.

9. Бистряков І., Пилипів В., Луців О. Капіталізація природних ресурсів: механізми залучення інвестицій у сталий розвиток. *Економіст*. 2013. № 10. С. 38-41.

10. Безма Ю. С. Капитал и оценка его стоимости в современной экономике. *Вестник Российского государственного гуманитарного университета*. 2010. № 6. С. 167-177.

3. Bystriakov, I.K. (2014). Terytorialnyi pryrodno-resursnyi kapital u zabezpechenni konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy [Territorial natural resource capital in ensuring the competitiveness of Ukraine's economy]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, 3(107), pp. 200- 209 [In Ukrainian].

4. Dubas, R.G. (2014). Ocenka vozmozhnostej kapitalizatsii lesokhozjajstvennoj dejatel'nosti v Ukraine na osnove matrichno-parametricheskikh predstavlenij [Assessment of opportunities for capitalization of forestry activities in Ukraine based on matrix-parametric representations]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 7, pp. 69-75 [In Russian].

5. Capitalizing on Natural Resources : New Dynamics in Financial Markets (2008). *The Sustainability Forum Zurich*. Zurich [In English].

6. Khvesyk, M.A. (2014). Kapitalizatsiia pryrodnykh resursiv : monohrafiia [Capitalization of natural resources : monograph]. Kyiv : DU IEPSR NAN Ukrainy [In Ukrainian].

7. Sokolenko, S.I. (2005). Pidvyshchennia konkurentnozdatnosti ekonomiky oblastei zachodu ta pivdnia Ukrainy na osnovi formuvannia novykh vyrobnychkykh system (klasteriv) [Increasing the competitiveness of the economy of the west and south regions of Ukraine on the basis of the formation of new production systems (clusters)]. Kyiv : Lohos [In Ukrainian].

8. Heiets, V.M., Hrytsenko, A.A., et al. (2007). Kapitalizatsiia ekonomiky Ukrainy [Capitalization of Ukraine's economy]. V.M. Heiets (Ed.). Kyiv : Ін-т екон. та прогноз. [In Ukrainian].

9. Bystriakov, I., Pylypiv, V. & Lutsiv, O. (2013). Kapitalizatsiia pryrodnykh resursiv: mekhanizmy zaluchennia investysii u stalyy rozvytok [Capitalization of natural resources: mechanisms for attracting investment in sustainable development]. *Ekonomist*, 10, pp. 38-41 [In Ukrainian].

10. Begma, Ju.S. (2010). Kapital i ocenka ego stoimosti v sovremennoj jekonomike [Capital and the assessment of its value in the modern economy]. *Vestnik Rossijskogo gosudarstvennogo humanitarnogo universiteta*, 6, pp. 167-177 [In Russian].

Nesterenko S. S. Capitalization as a factor in increasing the competitiveness of the forest industry

The purpose of the article is to define and substantiate the system of indicators of the forest industry capitalization as a factor in increasing its competitiveness.

Research methods. Empirical method (for estimating the indicators of the level of capitalization of the forestry complex in the dynamics), synthesis (problems and directions of increasing the capitalization of the forest industry), abstract-logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions) are used.

Research results. The features of forestry activities are disclosed and the classification of forest industry entities is given depending on regional characteristics, in particular, the forest resource potential on them and their geographical location. Ways are proposed regarding the possibility of increasing the level of capitalization (as a factor in increasing competitiveness) of the forest industry by introducing a number of organizational, technical and managerial innovations, including diversification of activities, priority areas of cooperation with local governments and with subjects of the agro-industrial complex.

Scientific novelty. The conclusions about the features of the investment attractiveness of the forestry industry as a necessary factor in increasing the level of capitalization were further developed, and positive and negative trends were generalized in the context of the prospects for increasing the level of capitalization of the forestry complex. For this, the system of indicators of forestry capitalization has been identified and studied, and the calculation of each of them in dynamics has been provided.

Practical significance. The necessity of applying relative criteria for diagnosing the competitiveness of the forestry sector of the economy has been established. Proposals for a list of relevant criteria have been made. *Tabl.: 1. Refs.:10.*

Keywords: forestry; capitalization; indicator; forest resources; competitiveness; infrastructure.

Nesterenko Svitlana Serhiivna – candidate of economic sciences, associate professor (docent), director of the Institute of Economics and Management, Open International University of Human Development "Ukraine" (23, Lvivska St., Kyiv, 03115)

E-mail: svetlananesterenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9090-3470>

Нестеренко С. С. Капитализация как фактор повышения конкурентоспособности лесной отрасли

Цель статьи – определить и обосновать систему показателей капитализации лесной отрасли как фактора повышения ее конкурентоспособности.

Методика исследования. Использованы эмпирический метод (по оценке показателей уровня капитализации лесохозяйственного комплекса в динамике), синтеза (определены проблемы и направления повышения капитализации лесной отрасли), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. Раскрыты особенности лесохозяйственной деятельности и приведена классификация субъектов лесной отрасли в зависимости от региональных особенностей, в частности, лесоресурсного потенциала на них и географического месторасположения. Предложены пути относительно возможности повышения уровня капитализации (как фактора роста конкурентоспособности) лесной отрасли посредством внедрения ряда организационно-

технических и управленческих новаций, среди которых диверсификация видов деятельности, приоритетные направления сотрудничества с органами местного самоуправления и субъектами агропромышленного комплекса.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие выводы об особенностях инвестиционной привлекательности лесной отрасли как необходимого фактора повышения уровня капитализации, обобщены позитивные и негативные тенденции в контексте перспектив повышения уровня капитализации лесохозяйственного комплекса. Для этого определена и исследована система показателей капитализации лесного хозяйства и предоставлен расчет каждого из них в динамике.

Практическая значимость. Установлена необходимость применения относительных критериев диагностирования конкурентоспособности лесного сектора экономики. Внесены предложения по перечню соответствующих критериев. Табл.: 1. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: лесное хозяйство; капитализация; показатель; лесные ресурсы; конкурентоспособность; инфраструктура.

Нестеренко Светлана Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, директор Института экономики и менеджмента, Открытый международный университет развития человека «Украина» (03115, г. Киев, ул. Львовская, 23)

E-mail: svetlananesterenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9090-3470>

Стаття надійшла до редакції 05.03.2021 р.

Фахове рецензування: 16.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Нестеренко С. С. Капіталізація як фактор підвищення конкурентоспроможності лісової галузі. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 44 — 50. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103044>

Nesterenko, S.S. (2021). Kapitalizatsiia yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti lisovoi haluzi [Capitalization as a factor in increasing the competitiveness of the forest industry]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 44 – 50 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103044>

*

УДК 620.925:658.567:631.115.11(477)

JEL Classification: O32; Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103050>

Н. В. ПРИШЛЯК, кандидатка економічних наук

Оцінка ефективності використання індивідуальних біогазових установок для переробки біовідходів селянських господарств

Мета статті – визначити перспективи впровадження біогазових технологій домогосподарствами України та енергетичні, економічні й екологічні переваги від їх застосування.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, аналізу та синтезу – для вивчення сучасного стану накопичення відходів домашніми домогосподарствами; емпіричний – для комплексної оцінки сучасного стану забезпечення домогосподарств; наукової абстракції – для узагальнення результатів, формування висновків і визначення перспектив виробництва біогазу у селянських домогосподарствах в Україні.

Результати дослідження. Проведено аналіз основних характеристик домогосподарств в Україні та визначено передумови організації виробництва біогазу домогосподарствами. За оцінкою доходів і витрат домогосподарств визначено, що витрати на житлово-комунальні послуги мають тенденцію до зростання. Крім того, ціни на природний газ для населення також зростатимуть, таким чином заміна природного газу біогазом власного виробництва набуває особливої актуальності. Проаналізовано потенціал виробництва біогазу з відходів домогосподарств в Україні. Охарактеризовано позитивні економічні та екологічні фактори будівництва індивідуальних біогазових установок для жителів сільських територій. Запропоновано ряд заходів щодо сприяння будівництву індивідуальних біогазових установок. Визначено позитивні ефекти від утилізації відходів і стічних вод. Сформовано пропозиції щодо розвитку індивідуальних біогазових установок в Україні.

технических и управленческих новаций, среди которых диверсификация видов деятельности, приоритетные направления сотрудничества с органами местного самоуправления и субъектами агропромышленного комплекса.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие выводы об особенностях инвестиционной привлекательности лесной отрасли как необходимого фактора повышения уровня капитализации, обобщены позитивные и негативные тенденции в контексте перспектив повышения уровня капитализации лесохозяйственного комплекса. Для этого определена и исследована система показателей капитализации лесного хозяйства и предоставлен расчет каждого из них в динамике.

Практическая значимость. Установлена необходимость применения относительных критериев диагностирования конкурентоспособности лесного сектора экономики. Внесены предложения по перечню соответствующих критериев. Табл.: 1. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: лесное хозяйство; капитализация; показатель; лесные ресурсы; конкурентоспособность; инфраструктура.

Нестеренко Светлана Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, директор Института экономики и менеджмента, Открытый международный университет развития человека «Украина» (03115, г. Киев, ул. Львовская, 23)

E-mail: svetlananesterenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9090-3470>

Стаття надійшла до редакції 05.03.2021 р.

Фахове рецензування: 16.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Нестеренко С. С. Капіталізація як фактор підвищення конкурентоспроможності лісової галузі. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 44 — 50. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103044>

Nesterenko, S.S. (2021). Kapitalizatsiia yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti lisovoi haluzi [Capitalization as a factor in increasing the competitiveness of the forest industry]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 44 – 50 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103044>

*

УДК 620.925:658.567:631.115.11(477)

JEL Classification: O32; Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103050>

Н. В. ПРИШЛЯК, кандидатка економічних наук

Оцінка ефективності використання індивідуальних біогазових установок для переробки біовідходів селянських господарств

Мета статті – визначити перспективи впровадження біогазових технологій домогосподарствами України та енергетичні, економічні й екологічні переваги від їх застосування.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, аналізу та синтезу – для вивчення сучасного стану накопичення відходів домашніми домогосподарствами; емпіричний – для комплексної оцінки сучасного стану забезпечення домогосподарств; наукової абстракції – для узагальнення результатів, формування висновків і визначення перспектив виробництва біогазу у селянських домогосподарствах в Україні.

Результати дослідження. Проведено аналіз основних характеристик домогосподарств в Україні та визначено передумови організації виробництва біогазу домогосподарствами. За оцінкою доходів і витрат домогосподарств визначено, що витрати на житлово-комунальні послуги мають тенденцію до зростання. Крім того, ціни на природний газ для населення також зростатимуть, таким чином заміна природного газу біогазом власного виробництва набуває особливої актуальності. Проаналізовано потенціал виробництва біогазу з відходів домогосподарств в Україні. Охарактеризовано позитивні економічні та екологічні фактори будівництва індивідуальних біогазових установок для жителів сільських територій. Запропоновано ряд заходів щодо сприяння будівництву індивідуальних біогазових установок. Визначено позитивні ефекти від утилізації відходів і стічних вод. Сформовано пропозиції щодо розвитку індивідуальних біогазових установок в Україні.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано переваги виробництва біогазу в індивідуальних біогазових установках із біовідходів в Україні. Наведено економічні переваги від виробництва біогазу домогосподарствами. Розглянуто можливі перешкоди щодо будівництва індивідуальних біогазових установок.

Практична значущість. Прикладне значення результатів розглядається як основа для формування стратегії виробництва біопалива з сільськогосподарських культур та відходів в Україні. Табл.: 6. Рис.: 3. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: домогосподарства; ефективність; біогаз; біовідходи; біогазові реактори.

Пришляк Наталя Вікторівна – кандидатка економічних наук, доцентка кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: pryshliak.vnau@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0544-1441>

Постановка проблеми. Зростання цін на традиційні енергетичні ресурси спонукає домогосподарства України до постійного пошуку можливостей як економії енергоресурсів, так і використання нових їх видів, зокрема відновлюваних. З огляду на це перспективним видається організація виробництва біогазу в селянських домогосподарствах, оскільки саме тут знаходиться потенційна сировинна база: окрім власне побутових відходів наявні значні обсяги відходів від ведення підсобних господарств [8].

Теплова енергія деревної біомаси, що утворюється за прямого її спалювання у твердопаливних котлах і печах з метою обігріву приміщень, приготування їжі та нагрівання води, це найпоширеніший вид серед відновлюваних джерел енергії, що використовується у селянських домогосподарствах. Водночас досвід таких країн, як Данія, Німеччина, Швеція, а також Китаю та Індії, демонструє стрімкий розвиток біогазових технологій, які широко використовуються не лише у промислових масштабах, а й на рівні індивідуальних селянських господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ефективного використання та управління відходами розглядалися у роботах таких дослідників: С. Березюк; Г. Гелетука [1]; І. Гончарук [11]; Г. Калетнік [3, 12, 13]; Я. Паламаренко [5]; Д. Токарчук [8]; О. Ходаківська [9]; О. Шпикуляк [10] та ін. Проте глибшого аналізу потребує дослідження можливості використання біовідходів як потенційної сировини для виробництва біогазу в індивідуальних біогазових установках.

Мета статті – визначити перспективи впровадження біогазових технологій домогосподарствами України та енергетичні, економічні й екологічні переваги від їх застосування.

Методологія дослідження. Метод системного аналізу використовувався для вивчення та обґрунтування переваг біогазових

технологій. Дані урядових і національних організацій проаналізовано за допомогою описової статистики та графічних методів. Абстрактно-логічний метод застосовано для узагальнення результатів дослідження і формулювання висновків.

Виклад основних результатів дослідження. Переваги використання індивідуальних біогазових установок у сільській місцевості незаперечні, що підтверджується досвідом країн, які активно впроваджують біогазові технології. Серед таких Китай, Індія, Данія, Австрія, Швеція, Німеччина, Чехія та ін. [3]. Зокрема, у Китаї для вироблення біогазу встановлено більше 30 млн індивідуальних біогазових установок, які виробляють понад 20 млрд м³ біогазу на рік, в Індії – за 4 млн біогазових установок, у Німеччині – 11 тис. (переважно на фермах з утримання свиней та ВРХ). Також значного поширення біогазові технології набули в Голландії, Канаді, Росії, Білорусі, Киргизстані, Казахстані [7].

В Україні виробництво біогазу в індивідуальних біогазових установках не дістало розвитку у зв'язку з низькою обізнаністю населення щодо енергетичних, економічних і екологічних переваг його використання, а також через особливості технічних аспектів побудови індивідуальних біогазових реакторів та використання відходів домогосподарств як сировини для виробництва біопалива.

Відповідно до Закону України “Про сільськогосподарський перепис”, домогосподарство – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків або перебувати і в тих, і в інших

стосунках. Домогосподарство може також складатися з однієї особи.

В Україні у 2020 р. функціонувало 14,78 млн домогосподарств, із них 32,3% (4,8 млн) у сільській місцевості. Середній розмір господарства за чисельністю осіб був на рівні 2,58 особи (2,67 особи у сільській місце-

вості) [4]. Варто зауважити, що впродовж останніх п'яти років частка господарств, що утримують худобу, птицю, бджіл, дещо зменшилася – до 28,2% у 2020 р. Середня площа землі, яку використовує одне домогосподарство, що має земельну ділянку, у 2020 р. становила 173,4 сотих гектара (табл. 1).

1. Характеристика особистих підсобних господарств

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість домогосподарств, тис.	15073,7	15033,4	14985,6	14934,9	14881,7	14784,3
Із загальної кількості частка домогосподарств, %, які утримують худобу, птицю і бджіл	31,1	31,5	31,4	30,3	30,8	28,2
Кількість домогосподарств, які мають земельні ділянки, тис.	8324,0	8362,5	8234,4	8175,8	8451,2	8315,3
Середня площа землі, яку використовує одне домогосподарство, що має земельну ділянку, сотих гектара	165,2	193,3	189,5	190,9	180,4	173,4

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4].

Таким чином, перспективними господарствами з погляду будівництва індивідуальних біогазових установок можна вказати 4,169 млн домогосподарств, що мають земельні ділянки й разом із тим утримують домашню худобу та птицю, оскільки в цих господарствах зосереджено найбільший потенціал органічних відходів.

Зазначимо, що в Україні досі понад 20% домогосподарств не підключені до централізованого газопостачання і використовують для щоденних потреб (приготування їжі, нагрівання води, обігрів приміщення) балонний газ, електропостачання чи дрова (табл. 2). При цьому доволі низька частка домогосподарств, у яких наявне гаряче водопостачання (лише 52,6% станом на 2020 р.).

2. Основні характеристики домогосподарств України

Показник	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість домогосподарств, млн	17,023	15,074	15,033	14,986	14,935	14,881	14,784
Розподіл домогосподарств, %, за наявністю в їхньому житлі:							
централізованого газопостачання	75,2	79,3	78,1	77,8	77,8	78,8	80,5
балонного газу	15,2	11,0	11,4	11,7	11,7	11,2	10,3
електроплити підлогової	4,9	5,4	5,8	6,8	6,2	5,4	5,6
гарячого водопостачання	32,5	38,1	39,2	39,9	40,0	46,9	52,6

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4].

Загальний аналіз динаміки доходів домогосподарств засвідчив позитивну тенденцію. Так, з 2014 р. зростали загальні грошові доходи домогосподарств (рис. 1). Однак, враховуючи середній розмір домогосподарств

(2,58 особи у 2019 р.), грошові доходи на одну особу у 2019 р. становили 4319,8 грн, що лише на 658,83 грн перевищувало фактичний прожитковий мінімум (3660,9 грн) в Україні.

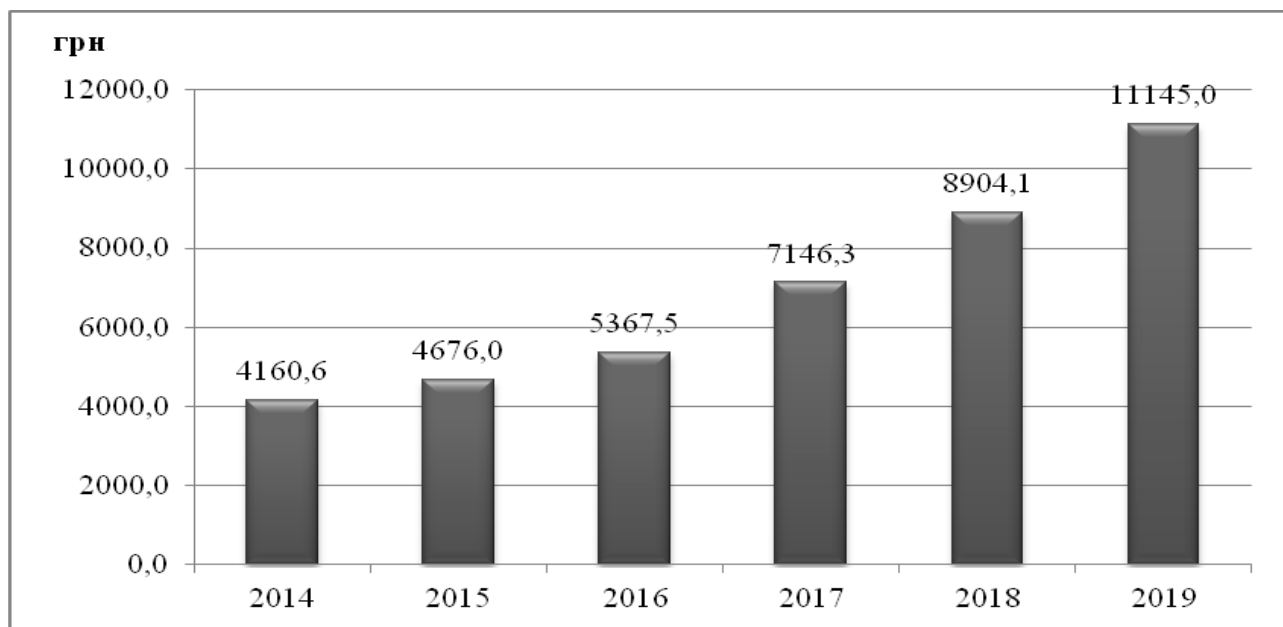

Рис. 1. Динаміка грошових доходів домогосподарств, грн

Джерело: Розроблено автором за даними Державної служби статистики України [4].

Загалом доходи домогосподарств не забезпечують гідного рівня життя більшості українців. Аналізуючи кількість домогосподарств, які у 2019 р. одержали доходи, нижчі за прожитковий мінімум (офіційний і фактичний), варто зазначити, що у 23,3% домогосподарств (3,471 млн) доходи виявилися нижчими за фактичний прожитковий мінімум.

Аналіз структури сукупних витрат домогосподарств протягом останніх 10 років характеризується значним зростанням, що насамперед пов'язано з інфляційними процесами та підвищенням цін (табл. 3). Частка витрат на житлово-комунальні послуги коливається упродовж досліджуваного періоду від 9,2 до 17,0%.

3. Структура сукупних витрат домогосподарств

Показник	2010	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Сукупні витрати в середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, грн</i>	3073,3	4952,0	5720,4	7139,4	8308,6	9670,2
<i>Структура сукупних витрат домогосподарств, %</i>						
Споживчі сукупні витрати	89,9	92,9	93,2	92,9	92,0	91,3
Продукти харчування та безалкогольні напої	51,6	53,1	49,8	47,9	47,7	46,6
Алкогільні напої, тютюнові вироби	3,4	3,3	2,9	3,1	3,4	3,2
Одяг і взуття	6,0	5,7	5,6	5,5	5,4	5,5
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,2	11,7	16,0	17,0	15,2	14,6
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,0	1,7	2,0	2,1	1,8
Охорона здоров'я	3,2	3,7	4,2	3,8	4,0	4,1
Транспорт	3,7	3,7	3,6	3,7	3,7	4,8
Зв'язок	2,7	2,4	2,3	2,4	2,6	2,8
Відпочинок і культура	1,8	1,5	1,4	1,6	1,8	1,6
Освіта	1,3	1,1	1,0	1,1	1,0	1,1
Ресторани та готелі	2,4	2,0	2,2	2,3	2,4	2,6
Різні товари і послуги	2,3	2,7	2,5	2,5	2,7	2,6
Неспоживчі сукупні витрати	10,1	7,1	6,8	7,1	8,0	8,7

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4].

Тарифи на житлово-комунальні послуги зростають в Україні щорічно, особливо це стосується природного газу. Тарифи на природний газ для населення в Україні доволі диференційовані і залежать від обсягів споживання, наявності лічильника, сезону (опалювальний чи неопалювальний), цільового використання природного газу (для приготування їжі, на індивідуальне або комплексне опалення). У певні роки (наприклад 2015, 2020) тарифи на газ для населення змінювалися практично щомісяця. У загальному ціни на газ в Україні для населення хоча й дещо знижуються влітку, однак з року в рік мають тенденцію до зростання. Станом на січень 2021 р. ціна на газ для населення становила 10,86 грн за 1 м³ (ціна газу і транспортування) [4].

Зростання вартості природного газу для населення в Україні виявляє безпосередній негативний вплив на збільшення витрат домогосподарств на оплату житлово-комунальних послуг і, відповідно, зменшення витрат за іншими статтями, зокрема, на продукти харчування, предмети домашнього вжитку тощо. Значна частина населення зменшила споживання природного газу, за можливості переорієнтувалася на викорис-

тання інших енергоресурсів (електроенергія, дрова), особливо в опалювальний період.

У 2019 р. середнє річне споживання природного газу одним домогосподарством по Україні становило 1443 м³. З них на підігрів води та приготування їжі використовувалося 291 м³, на опалення приміщення – 1152 м³ [4]. Таким чином, у 2019 р. домогосподарствами України було спожито 21,33 млрд м³ біогазу.

За даними самооцінки домогосподарствами доступності окремих товарів і послуг, у 2019 р. кількість осіб, які проживають у домогосподарствах, що потерпали від неможливості підтримувати достатньо теплу температуру у своєму житлі протягом опалювального сезону, в Україні досягла 8,353 млн осіб (у містах – 4,411 млн осіб, у сільській місцевості – 3,942 млн осіб [4].

У 2019 р. сукупне споживання енергії домогосподарствами України становило 14004 тис. т н.е. Динаміка кінцевого споживання енергії домогосподарствами відзначається поступовою тенденцією до зниження (рис. 2). Це пов'язано зі зменшенням загальної кількості домогосподарств України (від 17,023 млн у 2011 р. до 14,935 у 2019 р.) та з підвищенням ціни на паливно-енергетичні ресурси.

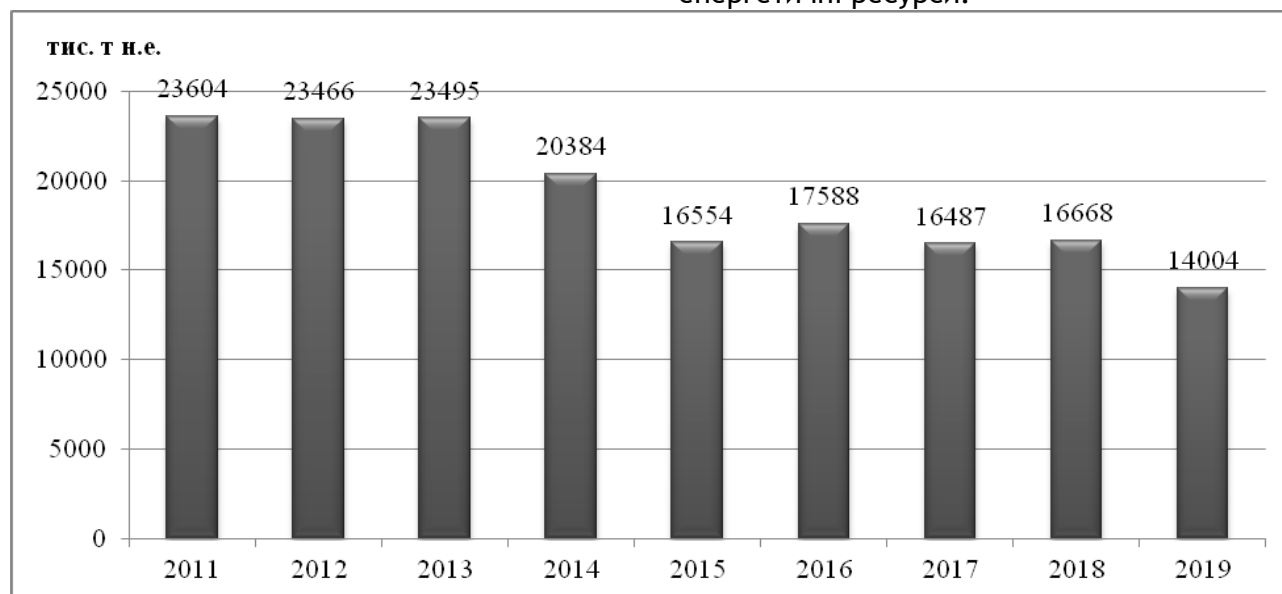

Рис. 2. Кінцеве енергоспоживання домогосподарствами України

Джерело: Розроблено автором за даними Державної служби статистики України [4].

Стосовно структури кінцевого енергоспоживання домогосподарствами, то у 2019 р. електроенергію більшою мірою використовували для освітлення та живлення побутових пристроїв, теплову енергію – для опалення житлових приміщень, природний газ –

для опалення приміщень та приготування їжі, тверде паливо – для опалення, нафтопродукти – для приготування їжі, біопаливо та відходи – для опалення житлових приміщень (табл. 4).

4. Структура кінцевого споживання енергії домогосподарствами за цілями призначення, 2019 р.

Джерело енергії	Призначення						
	Усього	Опалення житлових приміщень	Кондиціювання (охолодження) житлових приміщень	Підігрів води	Приготування їжі	Освітлення та живлення побутових пристроїв	Інше
Електроенергія	100,0	5,3	2,3	10,4	8,5	73,3	0,2
Теплова енергія	100,0	71,1	–	28,9	–	–	–
Природний газ	100,0	58,5	–	12,7	28,8	–	–
Тверде паливо	100,0	94,0	–	5,6	0,4	–	–
Нафтопродукти	100,0	10,0	–	11,1	78,9	–	–
Біопаливо та відходи	100,0	97,1	–	2,9	–	–	–
Усього	100,0	54,8	0,4	13,3	17,5	14,0	0,0

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4].

Виробництво біогазу домогосподарствами дасть змогу зменшити споживання або відмовитися від природного газу, на який припадає вагома частка у вартості житлово-комунальних послуг. Зекономлені кошти можна буде використати на задоволення інших потреб домогосподарств. Таким чином, економічні переваги полягають у тому, що біогазові технології дадуть можливість зменшити витрати домогосподарств завдяки енергетичній автономії [8].

Водночас необхідність виробництва біогазу домогосподарствами має як економічне, так і екологічне підґрунтя. Відходи домогосподарств, зокрема, гній свійських тварин, птишиний послід, харчові відходи, рослинна маса, відходи туалету можуть значною мірою забруднювати навколишнє

середовище та призводити до негативних екологічних явищ: проникнення у ґрунт та водойми різних мікроорганізмів (бактерій, вірусів), спор грибків, яєць гельмінтів, багато з яких хвороботворні для людей, тварин і рослин (небезпека поширення таких хвороб, як ботулізм, сальмонельоз, дизентерія та ін.).

У 2019 р. тварини, яких утримували у домогосподарствах України, продукували 40,65 млн т відходів (табл. 5). У разі завантаження таких відходів до індивідуальних біогазових реакторів теоретичний вихід біогазу становитиме 1760,28 млн м³ екологічно чистого палива – біогазу. Відпрацьований гній після відстоювання можна використовувати як високоякісне органічне добриво.

5. Утримання тварин і птиці у домогосподарствах населення України у 2019 р. та розрахунок потенційного виробництва біогазу

Тварини	Наявність, тис. голів	Накопичення відходів, т/рік на одну голову	Накопичення відходів усього, млн т/рік	Вихід біогазу з 1 т субстрату, м ³	Потенційний вихід біогазу, всього, млн м ³
ВРХ	2194,8	10,2	22,39	25	559,67
Свині	2629,7	3,6	9,47	28	265,07
Вівці та кози	1086,3	1,1	1,19	55	65,72
Коні	229,8	7,3	1,68	63	105,69
Птиця свійська (кури, гуси, качки, індики)	92841,5	0,055	5,11	140	714,88
Кролі	4560,2	0,18	0,82	60	49,25
Усього			40,65		1760,28

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4].

Вартість виготовлення біогазової установки різниться залежно від обраних матеріалів і встановленої потужності. У Китаї та Індії, де індивідуальні біогазові установки набули значного поширення, для будівництва реакторів застосовують цеглу, бетон, пластик, армоване волокно. Варто зауважити, що такого поширення у цих країнах біогазові установки набули завдяки державним дотаціям на спорудження [6].

З метою складання кошторису на будівництво індивідуальної біогазової установки в домогосподарстві варто було б внести уточнення щодо вартості окремих її складових.

Для будівництва циліндричного цегляного бункера (радіусом 2,0-2,1 м, глибиною 2,2 м) з урахуванням кладки в 0,5 цегли (товщиною 12 см) та товщиною шва (до 10 мм) необхідно орієнтовно 2000 цеглин загальною вартістю близько 5,6 тис. грн. Вартість цементу становитиме майже 0,75 тис. грн. Для повнішого збереження тепла вважаємо за необхідне додаткове використання такого теплоізоляційного матеріалу, як скловата, вартість якої становитиме близько 1,2 тис. грн.

Проведемо розрахунок орієнтовної вартості спорудження та введення в експлуатацію індивідуальної біогазової установки об'ємом 10 м³ (табл. 6).

6. Орієнтовний кошторис на будівництво та введення в експлуатацію індивідуальної біогазової установки потужністю 10 м³

Найменування	К-сть	Ціна за одиницю, грн	Ціна всього, грн
1. Будівельні матеріали:			
цемент, кг	250	3	750
вапно, кг	10	5	50
пісок, кг	500	1,2	600
цегла, шт.	2000	2,8	5600
гравій, кг	1000	1,4	1400
пінополіуретан, шт.	10	300	3000
скловата, м	10	120	1200
2. Труби та фітінги, м	10	30	300
3. Побутове обладнання			
пристрій стабілізації	1	560	560
пристрій для контролю рівня температури, тиску в реакторі	1	240	240
десульфуризатор	1	450	450
компресор	1	700	700
газова плита	1	1300	1300
4. Оплата праці			
кваліфікована праця, год	5	400	2000
некваліфікована праця, год	20	200	4000
5. Транспортні витрати			800
Разом			18830

Джерело: Розраховано автором.

Таким чином, відповідно до кошторису, загальна вартість будівництва індивідуальної біогазової установки становитиме 18,83 тис. грн. Задля визначення терміну окупності необхідно здійснити оцінку витрат у частині забезпечення енергонезалежності домогосподарств. Оскільки домогосподарства, крім утримання тварин, можуть вести й рослинництво, яке також продукує побічну продукцію, вважаємо за доцільне розглянути можливість роботи індивідуальної біогазової установки при комплексному завантаженні сировини.

Біогазова установка об'ємом 10 м³ у теплий період року (квітень-жовтень) вироблятиме біогаз у середньому 2 м³/добу. У холодний період (листопад-березень) обсяги виробництва біогазу можуть дещо знижуватися у середньому до 1,5 м³/добу. Таким чином, середньорічний обсяг виробництва біогазу в індивідуальній установці становитиме 645 м³. Враховуючи середню ціну на природний газ в Україні (6207,5 грн за 1000 м³), використання біогазової установки дасть можливість щорічно заощаджувати 4004 грн на закупівлі природного газу. Беручи до уваги, що собівартість будівництва

Необхідною вимогою виробництва біогазу в індивідуальних установках є дотримання вимог щодо будівництва та експлуатації таких установок. До прикладу, у Китаї домашнє виробництво біогазу контролюється 18 стандартами, що включають у себе 6 національних та 12 індустріальних, серед яких наявні стандарти на матеріали для будівництва біогазових установок, правила будівництва, перевірка й придатність до застосу-

Окрім досягнення домогосподарствами очевидного еколого-економічного ефекту, при використанні індивідуальних біогазових установок необхідно враховувати соціальний ефект, який полягає у поліпшенні здоров'я та добробуту населення (рис. 3).

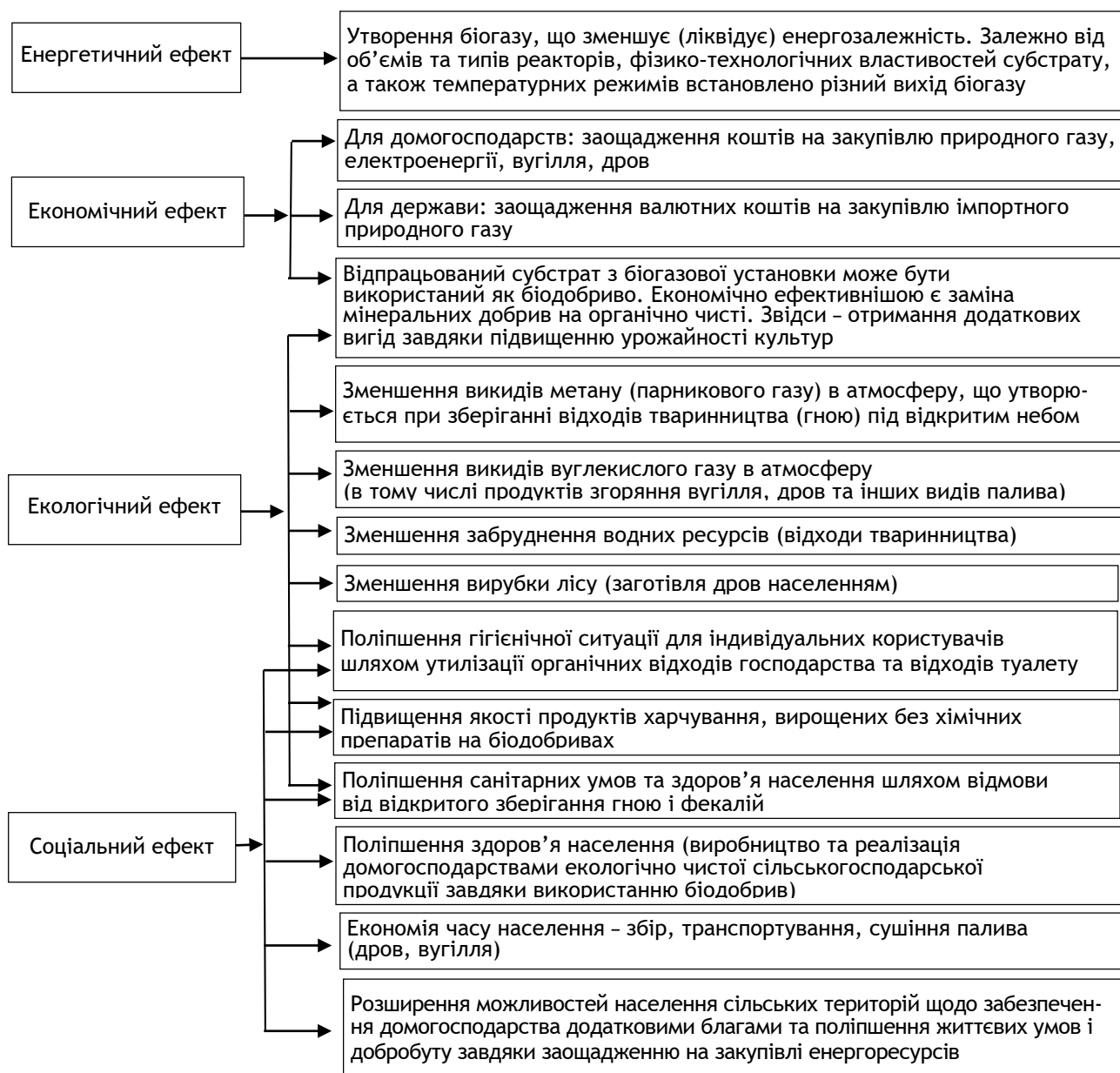

Рис. 3. Ефективність впровадження біогазових установок домогосподарствами

Джерело: Сформовано автором.

Отже, до позитивних аспектів впровадження біогазових технологій можна віднести як економіко-екологічні, так і соціальні аспекти: утилізацію відходів тваринництва і рослинництва, знезараження відходів, збільшення тривалості життя населення, скорочення витрат на лікарські засоби і лікування кишкових захворювань, виробництво екологічно чистих органічних добрив, енергозабезпечення сільських територій, зайнятість населення, розвиток тваринництва, економію коштів на газифікацію села [3].

Задля активного впровадження індивідуальних біогазових установок в Україні необхідна державна підтримка домогосподарств до організації виробництва біогазу. Вона може полягати у компенсації певної частини вартості будівництва біогазової установки або в наданні можливості отримання пільгового кредитування на будівництво біогазових реакторів. Серед населення необхідно також проводити інформаційно-просвітницьку роботу щодо переваг виробництва та використання біогазу, а також можливостей реалізації проєктів виробництва біогазу на рівні як окремих домогосподарств, так і кооперативів.

Список бібліографічних посилань

1. Гелетука Г. Г., Кучерук П. П., Матвейєв Ю. Б. Перспективи виробництва та використання біогазу в Україні. *Аналітична записка БАУ*. 2013. № 4. URL : <http://www.uabio.orgimgfilesdocsposition-paper-uabio-4-ua.pdf> (дата звернення: 12.01.2021).
2. Про сільськогосподарський перепис : Закон України від 23.09.2008 р. № 575-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-17?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE+%Text>.
3. Калетник Г. М., Здырко Н. Г., Фабіянська В. Ю. Біогаз в домогосподарствах – запорука енергонезалежності сільських територій України. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 8. С. 7-22.
4. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_cdhd_zb.htm (дата звернення : 20.01.2021).
5. Пришляк Н. В., Токарчук Д. М., Паламаренко Я. В. Забезпечення енергетичної та екологічної безпеки держави за рахунок біопалива з біоенергетичних культур і відходів : монографія. Вінниця : Консоль, 2019. 248 с.
6. Пришляк Н. В. Відновлювальна енергетика в Індії: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 21. С. 15-20. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.21.15.
7. Пришляк Н. В. Досвід Китаю у будівництві індивідуальних біогазових установок. *Економіка АПК*. 2011. № 1. С. 165-169.
8. Токарчук Д. М. Економіко-екологічні вигоди застосування біогазових установок у домогосподарствах. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 6. С. 39-49.

Висновки. За одержаними результатами дослідження можна стверджувати, що впровадження біогазових установок, які працюють на відходах рослинництва і тваринництва в домогосподарствах України, на тепер актуальне та економічно доцільне. Біогазові установки з переробки гною тварин досить прості й набули широкого застосування у світі. Використання біогазових установок не лише сприяє розв'язанню проблем агрохімії, землеробства та енергетики. Для домогосподарств введення в дію біогазових установок надає можливості для поліпшення життєвих умов і добробуту. Біогазові установки утилізують відходи сільського населення, поліпшуючи цим гігієнічну ситуацію для індивідуальних користувачів і суспільства в цілому. Варто згадати і про підвищення якості продуктів харчування, вирощених без хімічних препаратів на біодобривах. Таким чином, біогазові технології збільшують очікувану тривалість життя населення і скорочують витрати на лікарські засоби та лікування кишкових захворювань, збільшуючи працездатність. Вважаємо, що впровадження біогазових установок в домогосподарствах сприятиме підвищенню енергозахищеності сільських територій та України в цілому.

References

1. Heletukha, H.H., Kucheruk, P.P. & Matveiev, Yu.B. (2013). *Perspektyvy vyrobnytstva ta vykorystannia biohazu v Ukraini* [Prospects for the production and use of biogas in Ukraine]. *Analitichna zapyska BAU*, 4. Retrieved from: <http://www.uabio.orgimgfilesdocsposition-paper-uabio-4-ua.pdf> [In Ukrainian].
2. *Pro silskohospodarskyi perepys : Zakon Ukrainy vid 23.09.2008 r. # 575-VI* [About the agricultural census : Law of Ukraine from 23.09.2008 No. 575-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-17?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE+%Text> [In Ukrainian].
3. Kaletnik, H.M., Zdyrko, N.H. & Fabiianska, V.Yu. (2018). *Biohaz v domohospodartvakh – zaporuka enerhonezalezhnosti silskykh terytorii Ukrainy* [Biogas in households is a guarantee of energy independence of rural areas of Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytan- nia nauky i praktyky*, 8, pp. 7-22 [In Ukrainian].
4. *Ofitsiyniy veb-sait Derzhavnoi sluzhby statystiky Ukrainy* [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_cdhd_zb.htm [In Ukrainian].
5. Pryshliak, N.V., Tokarchuk, D.M. & Palamarenko Y.V. (2019). *Zabezpechennia enerhetychnoi ta ekolohichnoi bezpeky derzhavy za rakhunok biopalyva z bioenerhetychnykh kultur i vidkhodiv* [Ensuring energy and environmental security of the state through biofuels from bioenergy crops and waste]. *Vynnyt- sia: Console, Ukraine* [In Ukrainian].
6. Pryshliak, N.V. (2018). *Vidnovliuvalna enerhetyka v Indii: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* [Renewable energy in India: current status and prospects]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 21, pp. 15-20. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.21.15 [In Ukrainian].

9. Ходаківська О. В., Шпикуняк О. Г. Інститути «зеленої» економіки у забезпеченні сталого розвитку агросектору: теоретичний вимір. *Бізнес-Інформ*. 2017. № 9. С. 13-18.

10. Шпикуняк О. Г., Іванченко В. О. Досвід Німеччини у розвитку енергетичних кооперативів: перспективи для України. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 92-101.

11. Goncharuk I. V. Biogas production in the agricultural sector – a way to increase energy independence and soil fertility”. *Agrosvit*. 2020. № 15. P. 18-29. DOI: 10.32702 / 2306-6792.2020.15.18.

12. Kaletnik G., Lutkovska S. Innovative Environmental Strategy Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. № 9, 2. С. 89-98.

13. Kaletnik G. Production and use of biofuels: Second edition, supplemented: textbook. Vinnytsia: LLC “Nilan-Ltd”, 2018. 336 p.

7. Pryshliak, N.V. (2011). Dosvid Kytaiu u budivnytstvi indyvidualnykh biohazovykh ustanovok [China's experience in building individual biogas plants]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 165-169 [In Ukrainian].

8. Tokarchuk, D.M. (2018). Ekonomiko-ekolohichni vyhody zastosuvannya biohazovykh ustanovok u domohospodarstvakh [Economic and environmental benefits of using biogas plants in households]. *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*, 6, pp. 39-49 [In Ukrainian].

9. Khodakivska, O.V. & Shpikuliak, O.H. (2017). Instytuty «zelenoi» ekonomiky u zabezpechenni staloho rozvytku ahrosetoru: teoretychnyi vymir [Institutions of "green" economy in ensuring sustainable development of the agricultural sector: a theoretical dimension]. *Business Inform*, 9, pp. 13-18 [In Ukrainian].

10. Shpykuliak, O.H. & Ivanchenko, V.O. (2018). Dosvid Nimechchyny u rozvytku enerhetychnykh kooperatyviv: perspektyvy dlia Ukrainy [Germany's experience in the development of energy cooperatives: prospects for Ukraine]. *Economics of agro-industrial complex*, 8, pp. 92-101 [In Ukrainian].

11. Goncharuk, I.V. (2020). Biogas production in the agricultural sector – a way to increase energy independence and soil fertility. *Agrosvit*, 15, pp. 18-29 [In English].

12. Kaletnik, G. & Lutkovska, S. (2020). Innovative Environmental Strategy Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*, 9 (2), pp. 89-98 [In English].

13. Kaletnik, G. (2018). Production and use of biofuels: Second edition, supplemented: textbook. Vinnytsia: LLC “Nilan-Ltd” [In English].

Pryshliak N. V. Evaluation of the efficiency of using individual biogas plants for processing biowaste of peasant farms

The purpose of the article is to determine the prospects for the introduction of biogas technologies by households in Ukraine and the energy, economic and environmental benefits from their use.

Research methods. Dialectical methods of cognition of processes and phenomena, analysis and synthesis were used - to study the current state of waste accumulation by households; empirical - for a comprehensive assessment of the current state of household provision; scientific abstraction - to summarize the results, form conclusions and determine the prospects for biogas production in peasant households in Ukraine.

Research results. The analysis of the main characteristics of households in Ukraine is carried out and the prerequisites for organizing the production of biogas by households are determined. According to the assessment of household income and expenses, it was determined that the costs of housing and communal services tend to grow. In addition, the prices for natural gas for the population will also grow, thus replacing natural gas with biogas of our own production becomes especially relevant. The potential of biogas production from household waste in Ukraine has been analyzed. The positive economic and environmental factors of the construction of individual biogas plants for rural residents are characterized. A number of measures have been proposed to facilitate the construction of individual biogas plants. The positive effects of waste and wastewater utilization have been determined. Proposals have been formulated for the development of individual biogas plants in Ukraine.

Scientific novelty. The advantages of biogas production in individual biogas plants from biowaste in Ukraine have been substantiated. The economic benefits of biogas production by households are presented. Possible obstacles for the construction of individual biogas plants are considered.

Practical significance. The applied significance of the results is considered as the basis for the formation of a strategy for the production of biofuels from agricultural crops and waste in Ukraine. Tabl.: 6. Figs.: 3. Refs.: 13.

Keywords: households; efficiency; biogas; biowaste; biogas reactors.

Pryshliak Natalia Viktorivna – candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of administrative management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsia, 21008)
E-mail: pryshliak.vnau@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0544-1441>

Пришляк Н. В. Оценка эффективности использования индивидуальных биогазовых установок для переработки биоотходов крестьянских хозяйств

Цель статьи – определить перспективы внедрения биогазовых технологий домохозяйствами Украины и энергетические, экономические и экологические преимущества от их применения.

Методика исследования. Исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, анализа и синтеза – для изучения современного состояния накопления отходов домашними домохозяйствами; эмпирический – для комплексной оценки современного состояния обеспечения домохозяйств; научной абстракции – для обобщения результатов, формирования выводов и определения перспектив производства биогаза в крестьянских домохозяйствах в Украине.

Результаты исследования. Проведен анализ основных характеристик домохозяйств в Украине и определены предпосылки организации производства биогаза домохозяйствами. По оценке доходов и расходов домохозяйств, определено, что расходы на жилищно-коммунальные услуги имеют тенденцию к росту. Кроме этого, цены на природный газ для населения также будут возрастать, таким образом замена природного газа биогазом собственного производства приобретает особую актуальность. Проанализирован потенциал производства биогаза из отходов домохозяйств в Украине. Охарактеризованы положительные экономические и экологические факторы строительства индивидуальных биогазовых установок для жителей сельских территорий. Предложен ряд мер по содействию строительству индивидуальных биогазовых установок. Определены положительные эффекты от утилизации отходов и сточных вод. Сформированы предложения по развитию индивидуальных биогазовых установок в Украине.

Элементы научной новизны. Обоснованы преимущества производства биогаза в индивидуальных биогазовых установках с биоотходов в Украине. Приведены экономические преимущества от производства биогаза домохозяйствами. Рассмотрены возможные препятствия относительно строительства индивидуальных биогазовых установок.

Практическая значимость. Прикладное значение результатов рассматривается как основа для формирования стратегии производства биотоплива из сельскохозяйственных культур и отходов в Украине. Табл.: 6. Илл.: 3. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: домохозяйства; эффективность; биогаз; биоотходы; биогазовые реакторы.

Пришляк Наталья Викторовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры административного менеджмента и альтернативных источников энергии, Винницкий национальный аграрный университет (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: pryshliak.vnau@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0544-1441>

Стаття надійшла до редакції 03.03.2021 р.

Фахове рецензування: 12.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Пришляк Н. В. Оцінка ефективності використання індивідуальних біогазових установок для переробки біовідходів селянських господарств. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 50 — 60. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103050>

Pryshliak, N.V. (2021). Otsinka efektyvnosti vykorystannia indyvidualnykh biohazovykh ustanovok dlia pererobky biovidkhodiv selianskykh hospodarstv [Evaluation of the efficiency of using individual biogas plants for processing biowaste of peasant farms]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 50 — 60 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103050>

* * *

Новини АПК

Імпорт молочних продуктів: чи буде Україна з українським молоком? - коментар Миколи Пугачова УКРІНФОРМ

Заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» Микола Пугачов висловлює думку, що за нульової митної ставки на імпорту молочних продуктів обсяги їх надходження з ЄС зростатимуть. Причому, насамперед, в низькому ціновому сегменті. Тобто в Україну імпортуватиметься більше продукції низької ціни та якості.

«У 2022 році прогнозується збільшення імпорту молокопродукції – у перерахунку на молоко – до 710-715 тис. тонн. Це сприятиме подальшому скороченню поголів'я корів у господарствах населення. А в Україні на ринку молока залишатимуться лише ефективні виробники – ферми, які мають високопродуктивних корів і виробляють молоко високої якості», – попередив Пугачов. Він нагадав, що з посиленням з 2019 року вимог до якості молока в межах Угоди про асоціацію з ЄС, господарства населення практично були усунуті від організованої заготівлі, чим збільшили наявний дефіцит молочної сировини. Значна частина ферм має застаріле обладнання і низькопродуктивне поголів'я корів. Вироблене ними молоко – сировина для молокопереробних підприємств – не може конкурувати за ціною з імпортною сировиною, яка і дешевша, і якісніша.

Потрібно визнати, що скороченню поголів'я корів і виробництва молока сприяє зміна клімату, адже посушливі південні регіони нашої держави не мають можливості заготовити корми для корів, а повноцінний ринок кормів відсутній. Суттєве зростання світових цін на зерно та іншу агропродукцію у 2020 р. призвело до підвищення ціни на корми, що підіймає вартість виробництва молока.

«Власники й керівники аграрного бізнесу мусять робити вибір між довгостроковими і витратними проєктами з виробництва молока або відмовою від тваринництва на користь, наприклад, вирощування зернових і олійних культур. Адже напередодні відкриття ринку землі їм необхідно акумулювати кошти для купівлі землі. Це може спонукати до зменшення поголів'я корів», – попередив Пугачов.

Виправленню ситуації має сприяти послідовна державна політика підтримки молочної галузі. Зокрема, повернення частини витрат на будівництво і реконструкцію тваринницьких ферм, дотація на закупівлю високопродуктивних тварин.

Відродженню молочної галузі також сприятиме максимальне спрощення доступу до держпідтримки. Наприклад, через діджиталізацію, яка забезпечує можливість кожному товаровиробникові подати заявку з відповідними документами через Інтернет і отримати державну допомогу без втручання чиновників.

Джерело: УКРІНФОРМ

УДК 334.012.61: 334.7. 631

JEL Classification: D24; L26; Q11; Q12

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103061>

В. А. МАМЧУР, кандидат економічних наук

Рейтингова оцінка рівня самозабезпечення господарських формувань в аграрному секторі

Мета статті – розробити рейтингову оцінку рівня самозабезпечення господарських формувань в аграрному секторі як інструментарію стратегічного моніторингу їх розвитку та функціонування.

Методика дослідження. Базується на концепції активної політики реалізації підприємницького потенціалу на селі, складовими якої є заходи щодо рейтингового оцінювання ефективності розвитку господарських формувань в аграрному секторі. Використано такі наукові методи: діалектичний метод наукового пізнання процесів і явищ; монографічний (аналіз наукових здобутків українських і закордонних учених, аналіз етапів розвитку підприємництва); графічний (для отримання синтезованого уявлення щодо об'єкта дослідження, виявлення його складових, встановлення причинно-наслідкових зв'язків); емпіричний (щодо комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Оцінка рівня самозабезпечення господарських формувань в аграрному секторі дала змогу встановити, що перш за все необхідно нарощувати конкурентні переваги в ресурсному потенціалі, а саме: збільшувати поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз, розширювати посівні площі під овочами, картоплею, зерновими і кормовими культурами. Все це можливо реалізувати за вливання додаткових фінансових ресурсів і належної державної підтримки аграрної сфери економіки.

Елементи наукової новизни. Охарактеризовані етапи розробки комплексної порівняльної рейтингової оцінки, яка використовується в процесі дослідження стану підприємств галузі. Визначено, що підсумкова рейтингова оцінка повинна враховувати всі важливі параметри розвитку підприємств галузі. Проведено рейтингове оцінювання рівня самозабезпечення господарських формувань, що може використовуватись як інструментарій стратегічного моніторингу їх розвитку та функціонування.

Практична значущість. Проаналізовано сучасний економічний стан, розроблено рейтингову оцінку рівня самозабезпечення господарських формувань в аграрному секторі, як інструментарію стратегічного моніторингу галузей національного господарства. Табл.: 6. Рис.: 5. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: рейтинг, оцінка, самозабезпечення, господарські формування, аграрний сектор.

Мамчур Володимир Анатолійович – кандидат економічних наук, заступник завідувача відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Постановка проблеми. В умовах ринкових відносин, реформування аграрного законодавства, пандемії, наслідком якої стають серйозні виклики для глобальної економіки, а звідси і для аграрного сектору економіки, значна кількість теоретико-методологічних засад розвитку конкурентоспроможності господарських формувань, до яких відносять господарства населення, фермерські, сімейні фермерські господарства, а також сільськогосподарські підприємства, вимагають нового теоретико-методологічного осмислення та оцінки їх розвитку.

Активний розвиток малих господарських формувань в аграрному секторі актуалізується не лише за рахунок вирішення соціальних завдань – підвищення зайнятості, доходів, рівня і якості життя населення сільських територій, збереження традиційного сільського укладу життя і промислів, а й економічних завдань – забезпечення продовольчої безпеки країни.

Непослідовна аграрна політика щодо підтримки та розвитку малого підприємництва, відсутність ефективних механізмів та інструментів стимулювання й підтримки діяльності селянських, фермерських і сімейних фермерських господарств, їх інфраструктури, а також мізерна або й зовсім відсутня фінансова підтримка від держави

негативно впливають на їх розвиток та функціонування.

За даними Державної служби статистики України, частка малих форм господарювання (фермерських та сімейних фермерських господарств) у виробництві сільськогосподарської продукції становить усього близько 7%, тоді як у розвинених країнах на сімейні фермерські господарства припадає основна частка сільськогосподарської продукції. Особисті селянські господарства, що виробляють понад 40% аграрної продукції, не тільки не вважаються формалізованими учасниками ринку, а їхня діяльність розглядається як додаткове джерело доходу сім'ї та забезпечення продуктами харчування власного виробництва.

Усе це свідчить про недостатню увагу до ролі малих господарських формувань, невикористання повною мірою можливостей фермерських і сімейних господарств, господарств населення, в тому числі особистих селянських господарств, у комплексному розвитку як сільських територій, так і нарощування виробництва аграрної продукції, а отже, ефективного розвитку цілісного аграрного сектору економіки. Як висновок – малі форми господарських формувань це найважливіші суб'єкти економічного та соціального розвитку села. Звідси набувають значимості дослідження організаційно-економічних аспектів розвитку малих господарських формувань в умовах сучасної світової кризи, зокрема розробка рейтингової оцінки їх конкурентних позицій в аграрному секторі, що визначає наукову і практичну актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні й практичні аспекти проблеми розвитку фермерських господарств, зокрема і сімейних висвітлено в публікаціях таких науковців, як: Т. Беркута, М. Бетлій [10]; О. Бородіна, І. Прокопа [1]; Ю. Лупенко [8]; М. Малік [5-7, 14]; М. Осипова [9]; Г. Спаський [12]; О. Шпикуляк [6, 7, 14] та ін. Також питанням зазначеної наукової проблематики переймаються і західні науковці, серед яких: N. Acikgoz [15], A. Petrova [18], C. Hill [17], R. Rossi [19] та ін.

Науковими працями вказаних авторів внесено значний вклад у вивчення проблеми розвитку господарських формувань в аграрному секторі, в тому числі малих. Разом із тим, зберігається гостра необхідність

окреслення проблем розвитку селянських, фермерських та сімейних фермерських господарств і господарств населення як суб'єктів, відповідаючи статусу – малі форми аграрного виробництва. При цьому, як правило, стратегії розвитку підприємництва відсутні або відзначаються виключно формальним характером, не підпадають під орієнтир у практиці їх підтримки. Тобто наявна зростаюча потреба проведення рейтингової оцінки конкурентоспроможності господарських формувань в аграрному секторі, що забезпечить реалізацію стратегічних орієнтирів розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки. З урахуванням цього, існує необхідність у вдосконаленні та розвитку моделі оцінки рейтингової конкурентоспроможності господарських формувань в аграрному секторі.

Мета статті – розробити рейтингову оцінку рівня самозабезпечення господарських формувань в аграрному секторі як інструментарію стратегічного моніторингу їх розвитку та функціонування.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах сучасних агрореформ аграрний сектор вирізняється багатокладністю різних організаційно-правових форм господарювання. Різноманіття форм господарювання – це основна ознака багатокладної сільської економіки, що в сучасних умовах розвитку аграрної економічної науки характеризуються категоріями, як-то «агропідприємництво», «агробізнес» та «малі форми агробізнесу». Тлумачення їх досить різноманітні. За деякими: «бізнес – економічна діяльність суб'єкта в умовах ринкової економіки, націлена на отримання прибутку шляхом створення, реалізації певної продукції чи послуг ...» [2, с. 39]. Лаконічне визначення бізнесу малого наведено в економічному словнику: «бізнес малий (англ. small business) – сукупність дрібних і середніх переважно приватних підприємств, що прямо не входять у жодне монополістичне об'єднання, але виконують підлеглу стосовно монополії функцію» [4, с. 24].

Поняття агробізнес вперше у своїх наукових працях використав J. H. Davis (1956), в якому вбачає: «... агробізнес означає суму всіх фермерських операцій плюс виробництво і розподіл продукції, необхідної для постачання фермерських господарств з урахуванням всіх операцій, що здійснюються в зв'язку з транспортуванням, зберіганням,

переробкою і розподілом сільськогосподарської продукції» [16].

Оцінка цих трактувань дозволяє сформулювати власне бачення категорії «агробізнес», під яким слід розуміти діяльність господарюючого суб'єкта у сфері аграрного виробництва, спрямовану на отримання прибутку шляхом створення, виробництва і продажу продукту (продукції) або різних послуг та яка охоплює взаємини між усіма учасниками ринкових відносин у процесі виробництва, транспортування, зберігання, переробки і продажу сільськогосподарської продукції.

У свою чергу під «агропідприємництвом» розглядаємо особливу форму економічної активності, заснованої на самостійності, на власний страх і ризик.

Як висновок, під малою формою господарювання слід розуміти такий вид господарської діяльності суб'єкта ринку, який характеризується економічною активністю, заснованою на самостійності господарювання, на власний страх і ризик.

В агропромисловому виробництві малі форми аграрного виробництва відіграють важливу роль у збереженні й розвитку сільських територій, забезпеченні продовольчої безпеки. Малий агробізнес став одним із наймобільніших і конкурентоспроможних сегментів аграрної економіки. Самозабезпеченість господарських формувань в аграрному секторі, зокрема малих форм господарювання, проявляється, насамперед, у здатності задовольняти внутрішні потреби в продовольстві на основі конкурентних переваг (ресурсний, виробничий потенціали).

У сформованих умовах економічної нестабільності в країні, спричинених у тому числі пандемією Covid-19, розкрилися деякі внутрішні структурні проблеми аграрного сектору економіки країни. Найзначущішим фактором виходу з ситуації, що склалася і досягнення економічного зростання виступає розвиток малого агробізнесу, які мають першорядне значення для вирішення соціально-економічних проблем на селі. Можливістю для підвищення ефективності реалізації механізмів державної підтримки та стимулювання розвитку малого агробізнесу, стає оцінка рівня самозабезпечення ефек-

тивності господарювання господарських формувань в аграрному секторі. Фактор, що визначає спрямованість та інтенсивність економічної діяльності суб'єктів малого підприємництва, і результатом – ефективніша політики державної підтримки.

Виявлення ключових аспектів щодо оцінювання стану та динаміки функціонування господарських формувань в аграрному секторі стає однією з актуальних проблем в економічній практиці та науці. Важливою складовою цієї проблеми є аналіз стану досліджуваної економічної системи. У зв'язку зі складністю одночасного контролю великої кількості різноманітних показників у фінансово-економічному аналізі значного поширення набули процедури комплексної оцінки, на підставі яких може обчислюватися рейтинг як узагальнена оцінка діяльності господарських формувань. Під рейтингом нами розуміється комплексна характеристика господарюючих суб'єктів аграрної галузі згідно з певною шкалою, де значення рейтингу – це елемент лінійно напівупорядкованої множини.

Одним із варіантів аналізу, що дозволяє отримати комплексну оцінку рівня самозабезпечення господарських формувань і провести їх порівняння, є використання рейтингового оцінювання. За використання останнього можна здійснити оцінку рівня самозабезпечення форм господарювання аграрної сфери. Далі наведено вихідні дані для рейтингової оцінки у вигляді матриці, тобто таблиці, де по рядках зазначено показники, по стовпцях – області та форми господарювання, за якими розглядаються показники. За кожним показником розраховується максимальне значення, яке заноситься в стовець умовного еталонного року (табл. 1).

В якості еталонну нами взято найкращий показник по областях.

$$E_{з.л.} = \frac{Побл}{Еп}, \quad (1)$$

де *Побл* – значення показника по області;

Еп – еталонний показник.

Вихідні показники матриці стандартизуємо відповідно до еталонного значення показника (табл. 2).

**1. Матриця вихідних даних ресурсного потенціалу господарських формувань
в аграрному секторі України**

Область	Поголів'я ВРХ, тис. голів			в т. ч. поголів'я корів, тис. голів			Свині, тис. голів			Вівці та кози, тис. голів		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	71,4	8,7	140,2	27,7	2,9	94,9	82,0	14,3	149,5	2,7	0,6	27,2
Волинська	36,7	5,3	80,0	15,9	2,3	62,5	52,0	22,8	194,3	0,5	0,7	15,2
Дніпропетровська	26,8	3,7	85,7	11,0	1,5	53,2	246,3	26,6	73,0	7,9	1,4	46,0
Житомирська	48,4	5,0	125,5	21,8	2,4	79,5	36,4	11,8	88,5	3,0	0,7	20,2
Закарпатська	0,3	1,3	121,7	0,0	0,8	86,2	9,7	12,7	225,5	1,0	4,3	145,8
Запорізька	16,6	0,6	62,3	6,0	0,2	37,6	127,2	4,1	62,8	22,0	2,7	38,3
Івано- Франківська	6,1	5,4	116,8	2,7	1,7	75,2	212,0	2,7	92,5	0,7	2,8	24,0
Київська	76,6	3,7	30,7	31,0	1,4	24,3	413,2	24,7	80,7	6,9	3,3	20,5
Кіровоградська	22,4	2,6	57,3	9,2	1,1	37,2	116,6	19,4	76,6	3,3	0,4	30,2
Львівська	9,8	7,1	140,7	4,2	3,0	87,1	209,9	19,5	141,4	1,0	4,2	26,4
Миколаївська	13,4	2,2	70,8	5,5	1,0	47,6	32,8	4,4	40,6	4,3	4,6	37,7
Одеська	18,3	0,5	127,5	7,6	0,2	81,8	60,5	8,2	83,5	33,6	2,8	257,4
Полтавська	119,2	10,0	81,8	52,7	4,3	57,4	206,7	14,7	84,6	7,0	0,7	38,8
Рівненська	21,6	2,6	81,1	9,8	1,2	63,2	24,9	4,2	206,0	0,2	0,2	15,2
Сумська	62,2	6,4	69,0	27,1	2,9	41,7	51,1	1,9	57,1	4,5	0,1	32,7
Тернопільська	30,9	0,9	105,0	12,2	0,4	73,8	152,6	9,0	169,2	1,3	0,5	13,3
Харківська	79,3	4,3	82,2	31,3	1,8	46,6	115,7	2,0	78,3	5,2	1,4	62,3
Херсонська	14,1	0,9	66,1	5,8	0,3	46,5	61,8	7,0	33,9	11,0	0,4	20,4
Хмельницька	53,5	10,5	159,7	22,6	4,3	99,9	151,4	16,6	152,8	3,6	0,5	24,9
Черкаська	105,6	5,8	39,0	41,6	2,3	25,7	194,4	20,8	131,5	2,1	0,7	23,9
Чернівецька	6,1	0,6	70,5	2,4	0,2	46,8	55,3	2,9	87,0	1,1	2,7	39,2
Чернігівська	88,8	11,0	58,6	37,9	4,5	47,7	113,3	5,8	74,7	1,6	0,4	24,4
Україна	960,8	104,5	2034,3	400,3	43,1	1350,2	3164,3	277,4	2434,6	129,1	38,3	1037,1
Еталон	119,2	11,0	159,7	52,7	4,5	99,9	425,9	26,6	225,5	33,6	4,6	257,4

Продовження табл. 1

Область	Посівні площі, тис. га			Посівні площі зернові, тис. га			Посівні площі, овочі, тис. га			Посівні площі, кормові культури, тис. га		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	938	265	421	541	159	170	0,4	0,3	145,6	32,4	3,7	86,0
Волинська	209	68	315	107	35	159	0,4	0,7	99,1	10,6	2,1	60,0
Дніпропетровська	859	456	655	435	243	436	3,8	1,2	112,7	14,4	2,5	28,3
Житомирська	642	78	394	331	43	105	2,1	1,4	128,2	30,3	1,8	156,9
Закарпатська	30	6	150	16	5	63	0,0	0,1	52,4	0,4	0,6	40,8
Запорізька	852	341	495	497	202	273	0,5	0,8	43,0	14,1	1,3	30,9
Івано- Франківська	141	32	204	71	16	68	0,1	0,3	76,1	2,6	1,4	65,7

Продовження табл. 1

Київська	780	147	268	460	83	93	2,4	1,0	136,5	35,8	2,6	29,7
Кіровоградська	790	420	496	432	214	206	1,4	0,1	72,4	11,7	1,6	30,5
Львівська	312	67	316	158	34	114	3,3	1,3	151,1	6,7	2,2	76,2
Миколаївська	670	351	546	382	196	302	5,7	1,3	43,3	11,5	1,3	37,4
Одеська	914	378	516	558	240	374	2,5	0,4	56,5	21,5	4,2	15,7
Полтавська	1033	271	419	619	160	217	0,9	0,1	97,5	58,1	3,5	37,1
Рівненська	268	34	293	131	19	128	0,4	0,3	91,9	8,3	0,9	79,2
Сумська	851	132	196	520	81	72	0,4	0,0	75,9	22,5	2,9	43,2
Тернопільська	509	81	250	280	50	143	2,0	0,6	73,2	10,0	0,4	36,2
Харківська	1050	274	484	578	161	288	0,4	0,4	112,9	48,8	3,4	27,8
Херсонська	606	257	553	313	147	289	11,0	5,5	86,4	9,8	0,8	55,3
Хмельницька	787	148	260	413	81	97	0,4	0,3	84,0	23,4	4,7	74,5
Черкаська	780	159	265	469	92	119	9,9	0,3	75,3	47,0	2,9	38,7
Чернівецька	85	26	196	37	10	76	0,0	0,1	56,9	2,7	0,3	43,3
Чернігівська	970	134	201	630	84	54	4,0	2,3	89,6	38,6	3,5	63,1
Україна	15053	4512	8384	8496	2560	4103	52,4	19,2	2042,7	487,9	52,4	1182,7
Еталон	1049,6	456,4	654,5	630,4	243,5	436,3	11,0	5,5	151,1	58,1	4,7	156,9

Джерело: Сформовано та розраховано автором на основі даних [11, 13, 16].

2. Стандартизовані коефіцієнти ресурсного потенціалу господарських формувань в аграрному секторі України

Область	Поголів'я ВРХ			У т. ч. поголів'я корів			Свині			Вівці та кози		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	0,47	0,20	0,60	0,42	0,11	0,62	0,06	0,03	0,37	0,09	0,00	0,11
Волинська	1,00	0,47	0,38	1,00	0,34	0,46	0,17	0,21	0,55	0,07	0,02	0,07
Дніпропетровська	0,18	0,05	0,27	0,17	0,03	0,26	0,20	0,04	0,14	0,26	0,01	0,13
Житомирська	0,45	0,39	0,61	0,47	0,31	0,60	0,04	0,10	0,25	0,13	0,02	0,09
Закарпатська	0,04	1,00	0,92	0,01	1,00	1,00	0,17	1,00	1,00	0,68	1,00	1,00
Запорізька	0,11	0,01	0,19	0,10	0,01	0,18	0,10	0,01	0,11	0,73	0,01	0,11
Івано-Франківська	0,24	0,98	1,00	0,25	0,52	0,99	1,00	0,05	0,46	0,13	0,16	0,19
Київська	0,60	0,15	0,14	0,56	0,09	0,17	0,39	0,10	0,22	0,26	0,04	0,09
Кіровоградська	0,18	0,04	0,27	0,17	0,03	0,27	0,11	0,03	0,21	0,12	0,00	0,13
Львівська	0,18	0,62	0,61	0,18	0,43	0,58	0,46	0,18	0,36	0,09	0,12	0,10
Миколаївська	0,12	0,04	0,26	0,11	0,03	0,27	0,03	0,01	0,09	0,18	0,02	0,13
Одеська	0,11	0,01	0,42	0,11	0,01	0,42	0,04	0,01	0,16	1,00	0,01	0,77
Полтавська	0,71	0,22	0,42	0,73	0,16	0,46	0,15	0,03	0,26	0,20	0,00	0,18
Рівненська	0,47	0,48	0,45	0,49	0,38	0,53	0,07	0,08	0,66	0,02	0,01	0,08
Сумська	0,42	0,29	0,47	0,43	0,22	0,44	0,04	0,01	0,23	0,15	0,00	0,20
Тернопільська	0,38	0,06	0,73	0,35	0,05	0,78	0,23	0,07	0,69	0,08	0,01	0,08
Харківська	0,46	0,09	0,26	0,42	0,06	0,23	0,08	0,00	0,14	0,15	0,01	0,18
Херсонська	0,12	0,02	0,23	0,12	0,01	0,24	0,06	0,02	0,07	0,46	0,00	0,06
Хмельницька	0,42	0,44	0,77	0,41	0,30	0,74	0,14	0,07	0,43	0,14	0,01	0,11
Черкаська	0,85	0,22	0,27	0,78	0,15	0,28	0,19	0,08	0,54	0,08	0,01	0,15
Чернівецька	0,42	0,14	0,56	0,38	0,07	0,57	0,45	0,06	0,40	0,35	0,18	0,28
Чернігівська	0,52	0,48	0,29	0,51	0,33	0,36	0,08	0,03	0,22	0,04	0,01	0,11
Україна	0,38	0,14	0,37	0,36	0,09	0,38	0,15	0,04	0,26	0,24	0,02	0,17
Еталон	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Область	Посівні площі			Посівні площі, зернові			Посівні площі, овочів			Посівні площі, кормові культури		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	0,98	0,98	0,78	0,94	0,97	0,52	0,03	0,05	0,95	0,56	0,19	0,48
Волинська	0,90	0,98	0,65	0,77	0,84	0,55	0,11	0,55	0,73	0,76	0,42	0,38
Дніпропетровська	0,93	0,97	0,91	0,78	0,85	1,00	0,27	0,13	0,55	0,26	0,07	0,12
Донецька	0,89	0,90	0,35	0,83	0,86	0,32	0,05	0,08	0,24	0,49	0,15	0,05
Житомирська	0,94	0,99	0,83	0,81	0,89	0,37	0,21	0,93	0,96	0,74	0,31	1,00
Закарпатська	0,69	0,78	0,49	0,61	0,93	0,34	0,01	0,91	0,61	0,15	1,00	0,40
Запорізька	0,93	0,92	0,66	0,90	0,90	0,60	0,04	0,12	0,20	0,25	0,05	0,12
Івано-Франківська	0,88	0,95	0,75	0,73	0,76	0,42	0,04	0,52	1,00	0,27	0,57	0,73
Київська	0,97	0,96	0,54	0,95	0,89	0,31	0,20	0,36	0,97	0,74	0,23	0,18
Кіровоградська	0,98	0,98	1,00	0,89	0,82	0,69	0,12	0,01	0,52	0,24	0,05	0,18
Луганська	0,88	0,94	0,21	0,72	0,76	0,16	0,00	0,00	0,09	0,29	0,10	0,04
Львівська	0,90	0,95	0,59	0,76	0,81	0,35	0,64	0,98	1,00	0,32	0,43	0,43
Миколаївська	0,94	0,95	0,88	0,89	0,87	0,81	0,53	0,19	0,25	0,27	0,05	0,18
Одеська	0,90	0,94	0,74	0,91	0,98	0,89	0,17	0,06	0,29	0,35	0,14	0,07
Полтавська	0,98	0,98	0,94	0,98	0,95	0,81	0,06	0,03	0,78	0,91	0,17	0,25
Рівненська	0,92	1,00	0,70	0,75	0,95	0,50	0,10	0,46	0,77	0,48	0,37	0,57
Сумська	0,92	0,97	0,58	0,93	0,98	0,35	0,03	0,01	0,79	0,40	0,29	0,38
Тернопільська	1,00	0,97	0,75	0,91	1,00	0,71	0,27	0,37	0,78	0,33	0,07	0,33
Харківська	0,97	0,95	0,66	0,89	0,92	0,65	0,03	0,07	0,55	0,75	0,16	0,11
Херсонська	0,83	0,87	0,82	0,71	0,82	0,71	1,00	1,00	0,45	0,22	0,04	0,25
Хмельницька	0,99	1,00	0,54	0,86	0,91	0,33	0,03	0,12	0,62	0,49	0,44	0,47
Черкаська	1,00	0,97	0,80	1,00	0,93	0,60	0,85	0,08	0,81	1,00	0,24	0,35
Чернівецька	0,92	0,89	0,67	0,67	0,56	0,43	0,01	0,24	0,69	0,48	0,14	0,45
Чернігівська	0,90	0,94	0,43	0,97	0,98	0,19	0,25	0,89	0,68	0,59	0,34	0,40
Україна	0,94	0,95	0,66	0,88	0,89	0,54	0,22	0,22	0,57	0,50	0,15	0,28
Еталон	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Джерело: Сформовано та розраховано автором на основі дослідження.

Для кожної аналізованої області значення її рейтингової оцінки рівня самозабезпечення визначається за формулою:

$$Робл. = \sqrt[n]{((1 + P_{1j}))^{f(2)} + (1 + P_{2j}))^{f(2)} + \dots + (1 + P_{mj}))^{f(2)} + 1 + 1},$$

де P_{ij} – показник i -області (тис. гол) j -форми.

Для об'єктивності подальших розрахунків оцінювання рівня самозабезпечення, оцінювані показники зважено на частку землекористування по формах господарювання області до загального рівня землекористування.

$$Кобл. = \frac{P_{ij}}{S_{ij}},$$

де P_{ij} – показник i -області (тис. гол) j -форми;

S_{ij} – частка у землекористуванні i -області j -форми.

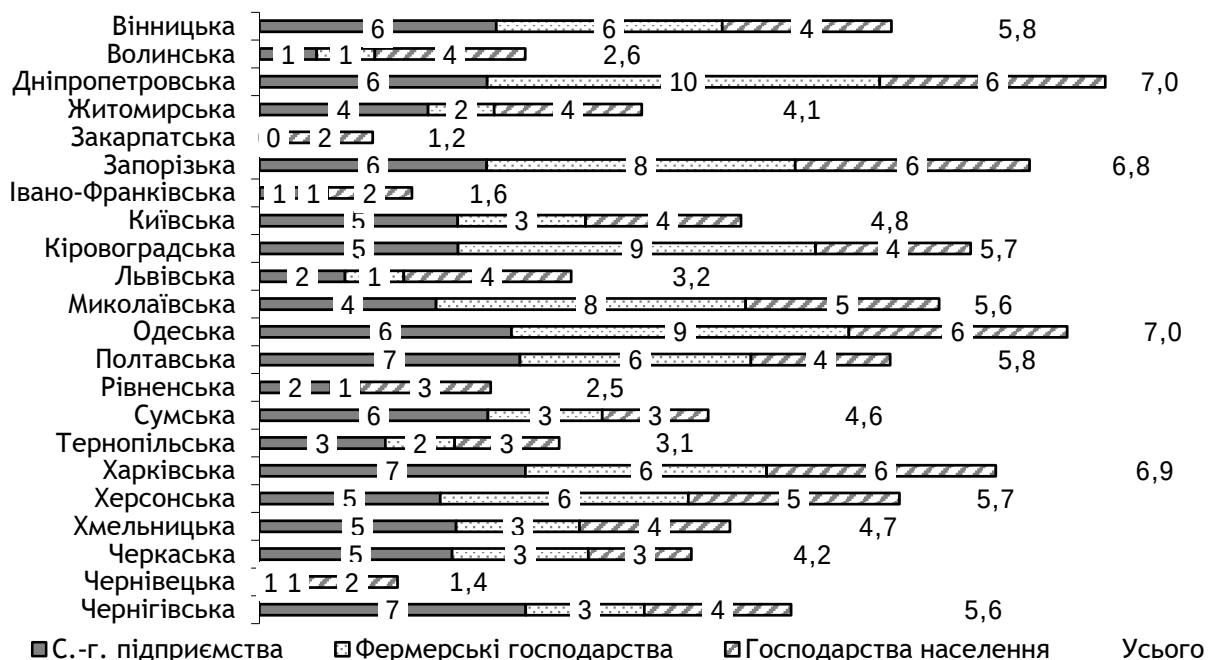

Рис. 1. Частка господарських формувань у землекористуванні в розрізі областей України

Джерело: Сформовано автором на основі розрахунків.

Ранжування проводиться в порядку зростання рейтингової оцінки. Найвищий рейтинг присвоюється області з максимальним значенням порівняльної оцінки (показник Робр). Так, згідно з розрахунком, найвищим рейтингом рівня самозабезпечення по господарських формуваннях в аграрному секторі з позиції ресурсного забезпечення

характеризуються фермерські господарства Закарпатської області з коефіцієнтом 1,533, другу позицію посідають с-г. підприємства Черкаської області з показником 1,492 та третю позицію посідають господарства населення в тій же Закарпатській області із показником 1,490 (рис. 2).

Рис. 2. Рівень ресурсного потенціалу господарських формувань в аграрному секторі України

Джерело: Сформовано автором на основі розрахунків.

За результатами проведеної рейтингової оцінки можна стверджувати, що конкурентні переваги за ресурсним потенціалом вказаних областей найвищі порівняно з іншими областями.

Як продовження здійснено оцінку виробничого потенціалу означених організаційно-

правових форм господарювання. Вихідні показники матриці даних виробничого потенціалу господарських формувань в аграрному секторі України (табл. 3) стандартизовано до відповідного еталонного значення показника, згідно з формулою (табл. 4).

3. Матриця вихідних даних виробничого потенціалу господарських формувань в аграрному секторі України

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Валовий збір, тис. т								
	зернові			картопля			овочі		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	43915	6880	8483	10	9	18788	83	15	4392
Волинська	6940	1242	4560	27	24	11750	72	91	2643
Дніпропетровська	20089	6058	14047	488	27	4232	950	148	6105
Житомирська	21231	1413	3691	309	200	16998	68	10	3712
Закарпатська	1163	98	2603	228	7	4772	17	2	2766
Запорізька	17774	4562	7369	0	1	1953	95	95	2483
Івано-Франківська	4111	587	2942	2	21	10033	30	23	1762
Київська	34091	3511	4107	322	54	15912	422	115	5251
Кіровоградська	26285	6892	8344	1	1	5312	60	2	2512
Львівська	10373	1068	4317	407	93	15741	237	65	6460
Миколаївська	16356	4646	8829	12	18	1821	3093	198	1941
Одеська	22327	4982	12077	11	1	3478	499	40	2150
Полтавська	45494	5959	10478	72	8	10241	48	7	5389
Рівненська	9054	644	4454	19	9	12911	64	18	2613
Сумська	38104	3548	2799	52	1	9457	25	3	2003
Тернопільська	19215	1916	5641	295	52	9355	119	49	2568
Харківська	26193	4639	11373	2	1	8779	176	68	6252
Херсонська	13556	3468	8800	79	149	2555	5039	798	7339
Хмельницька	30856	3195	4140	16	9	12519	58	31	2367
Черкаська	36453	3750	5676	281	17	7292	1081	26	2565
Чернівецька	2156	227	3852	1	7	5959	5	5	2455
Чернігівська	44641	3396	1722	630	355	11939	47	1	1982
Україна	509450	77418	147609	3428	1076	207533	12403	1826	81705
Еталон	45494	6892	14047	630	355	18788	5039	798	7339

Продовження табл. 3

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Урожайність, ц/га								
	зернові			картопля			овочі		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	75	63	50	255	200	160	448	156	210
Волинська	59	53	29	141	181	171	140	382	214
Дніпропетровська	41	34	32	149	161	151	505	348	177
Житомирська	62	47	35	122	89	103	503	214	220
Закарпатська	69	36	41	206	223	182	286	88	215
Запорізька	33	30	27	176	121	153	131	280	185
Івано-Франківська	54	55	43	77	128	100	550	231	176
Київська	71	62	44	110	161	169	554	365	189
Кіровоградська	54	46	40	271	185	178	58	87	148
Львівська	62	46	38	132	129	125	169	248	194
Миколаївська	38	32	29	327	172	170	740	359	143
Одеська	35	33	32	187	141	97	274	239	142
Полтавська	69	55	48	156	105	118	237	172	221
Рівненська	67	48	35	149	163	191	324	164	212
Сумська	70	63	39	174	153	181	457	116	180
Тернопільська	66	55	39	129	117	164	154	357	235
Харківська	42	40	40	331	195	169	534	464	201
Херсонська	40	32	30	65	142	148	633	451	234
Хмельницька	71	56	43	153	253	116	199	254	222
Черкаська	74	61	48	163	337	189	172	292	176
Чернівецька	55	36	51	400	225	149	84	197	192
Чернігівська	69	56	32	109	154	172	202	64	177
Україна	56	43	36	235	221	169	428	358	195
Еталон	75	63	51	400	337	191	740	464	274

Продовження табл. 3

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Виробництво, тис. т								
	м'ясо			молоко			яйця, тис. шт.		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	393	1	33	186	21	566	381,033	0	525,467
Волинська	77	3	35	79	12	280	28,2667	0	176,733
Дніпропетровська	223	2	28	64	6	215	570,167	0	246,4
Житомирська	12	1	42	107	10	409	78,1333	0	620,233
Закарпатська	1	0	55	0	2	343	0,46667	0	266,833
Запорізька	20	0	26	34	1	187	479,567	0	160,933
Івано-Франківська	43	2	45	13	4	410	234,033	0	254,967
Київська	157	3	60	213	9	182	2696,97	0	635,3
Кіровоградська	15	2	35	57	4	232	127	0	418,8

Львівська	44	33	53	23	7	453	52,6667	0	345,6
Миколаївська	4	0	27	43	4	254	109,9	0	129,133
Одеська	8	1	31	29	1	292	12,5667	0	198,1
Полтавська	40	2	25	367	28	357	536,1	0	236,367
Рівненська	17	5	34	62	3	299	256,067	0	370,367
Сумська	16	1	30	148	20	230	153,6	0	245,1
Тернопільська	24	3	31	89	1	368	326,167	0	242,067
Харківська	39	0	46	233	9	263	292,4	0	356,733
Херсонська	9	0	31	44	2	233	760,4	0	174,833
Хмельницька	29	3	33	146	30	461	849,4	0	180,533
Черкаська	309	2	29	282	13	176	448,267	0	303,2
Чернівецька	15	1	24	11	1	249	57	0	285,8
Чернігівська	18	2	14	224	20	258	47,4	0	239,767
Україна	1576	69	796	2537	212	6915	9058	0	6960
Еталон	393	33	60	367	30	566	2697	0	635

Джерело: Сформовано та розраховано автором на основі даних [11, 13, 16].

4. Стандартизовані коефіцієнти виробничого потенціалу господарських формувань в аграрному секторі України

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Валовий збір								
	зернові			картопля			овочі		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	0,980	0,980	0,667	0,002	0,013	0,935	0,013	0,020	0,671
Волинська	0,641	0,689	0,403	0,022	0,136	0,657	0,045	0,490	0,454
Дніпропетровська	0,466	0,497	0,828	0,101	0,023	0,158	0,150	0,117	0,699
Житомирська	0,665	0,689	0,332	0,086	1,000	0,968	0,014	0,049	0,650
Закарпатська	0,573	0,457	0,362	1,000	0,341	0,420	0,056	0,087	0,748
Запорізька	0,413	0,476	0,418	0,000	0,001	0,070	0,015	0,096	0,274
Івано-Франківська	0,547	0,667	0,463	0,002	0,247	1,000	0,027	0,253	0,539
Київська	0,909	0,885	0,351	0,076	0,141	0,861	0,076	0,280	0,873
Кіровоградська	0,699	0,621	0,715	0,000	0,001	0,288	0,011	0,002	0,418
Львівська	0,641	0,584	0,343	0,224	0,522	0,791	0,099	0,344	0,997
Миколаївська	0,489	0,483	0,607	0,003	0,019	0,079	0,629	0,199	0,259
Одеська	0,468	0,476	0,735	0,002	0,001	0,134	0,071	0,037	0,254
Полтавська	0,923	0,831	1,000	0,013	0,012	0,619	0,007	0,009	1,000
Рівненська	0,668	0,739	0,450	0,012	0,100	0,826	0,032	0,202	0,513
Сумська	0,881	1,000	0,351	0,011	0,004	0,751	0,004	0,008	0,489
Тернопільська	0,806	0,890	0,717	0,110	0,248	0,753	0,034	0,222	0,635
Харківська	0,520	0,619	0,660	0,000	0,002	0,322	0,024	0,088	0,705
Херсонська	0,396	0,450	0,554	0,021	0,199	0,102	1,000	1,000	0,898
Хмельницька	0,829	0,834	0,366	0,004	0,024	0,700	0,011	0,079	0,406
Черкаська	1,000	0,886	0,732	0,069	0,041	0,596	0,201	0,058	0,643
Чернівецька	0,500	0,303	0,562	0,003	0,101	0,550	0,007	0,063	0,696
Чернігівська	0,886	0,922	0,156	0,111	0,991	0,684	0,006	0,003	0,349
Україна	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Еталон	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

Продовження табл. 4

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Урожайність								
	зернові			картопля			овочі		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	1,000	0,992	0,983	0,637	0,594	0,838	0,606	0,335	0,764
Волинська	0,783	0,839	0,563	0,354	0,536	0,898	0,189	0,824	0,780
Дніпропетровська	0,544	0,537	0,634	0,373	0,476	0,793	0,682	0,749	0,647
Житомирська	0,825	0,750	0,691	0,305	0,264	0,540	0,680	0,460	0,802
Закарпатська	0,908	0,566	0,808	0,516	0,661	0,952	0,386	0,190	0,785
Запорізька	0,436	0,470	0,532	0,440	0,359	0,800	0,178	0,604	0,675
Івано-Франківська	0,720	0,867	0,853	0,193	0,379	0,524	0,743	0,497	0,642
Київська	0,936	0,979	0,867	0,276	0,478	0,886	0,749	0,787	0,690
Кіровоградська	0,719	0,721	0,796	0,678	0,549	0,934	0,079	0,188	0,541
Львівська	0,826	0,726	0,745	0,331	0,381	0,657	0,229	0,534	0,707
Миколаївська	0,507	0,513	0,575	0,819	0,510	0,891	1,000	0,774	0,523
Одеська	0,460	0,523	0,635	0,468	0,418	0,507	0,370	0,514	0,516
Полтавська	0,914	0,867	0,948	0,390	0,312	0,618	0,321	0,371	0,807
Рівненська	0,884	0,765	0,685	0,373	0,482	1,000	0,438	0,354	0,775
Сумська	0,931	1,000	0,765	0,436	0,453	0,950	0,618	0,251	0,658
Тернопільська	0,869	0,877	0,777	0,322	0,345	0,862	0,208	0,768	0,858
Харківська	0,558	0,636	0,778	0,828	0,577	0,885	0,722	1,000	0,734
Херсонська	0,525	0,500	0,599	0,162	0,420	0,774	0,855	0,972	0,853
Хмельницька	0,946	0,892	0,841	0,383	0,751	0,607	0,268	0,547	0,808
Черкаська	0,977	0,960	0,940	0,407	1,000	0,991	0,233	0,628	0,641
Чернівецька	0,723	0,567	1,000	1,000	0,666	0,783	0,113	0,423	0,699
Чернігівська	0,910	0,892	0,625	0,273	0,457	0,901	0,273	0,138	0,645
Україна	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Еталон	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

Продовження табл. 4

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Виробництво								
	м'ясо у забійній масі			молоко			яйця		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	1,000	0,010	0,339	0,537	0,376	0,689	0,118	В.д	0,740
Волинська	0,813	0,088	0,407	0,944	0,871	0,383	0,036	В.д	0,280
Дніпропетровська	0,591	0,007	0,218	0,193	0,063	0,196	0,184	В.д	0,260
Житомирська	0,042	0,030	0,497	0,433	0,600	0,571	0,034	В.д	1,000
Закарпатська	0,062	0,120	1,000	0,002	0,950	0,739	0,003	В.д	0,665
Запорізька	0,052	0,001	0,195	0,102	0,010	0,165	0,155	В.д	0,164
Івано-Франківська	0,650	0,150	0,924	0,225	0,577	1,000	0,433	В.д	0,719
Київська	0,477	0,046	0,665	0,735	0,275	0,242	1,000	В.д	0,973
Кіровоградська	0,044	0,010	0,387	0,197	0,045	0,308	0,047	В.д	0,643

Львівська	0,307	1,000	0,552	0,181	0,473	0,557	0,045	В.д	0,492
Миколаївська	0,013	0,001	0,246	0,168	0,046	0,270	0,046	В.д	0,159
Одеська	0,019	0,004	0,244	0,078	0,009	0,276	0,004	В.д	0,216
Полтавська	0,094	0,015	0,311	0,963	0,487	0,528	0,151	В.д	0,404
Рівненська	0,141	0,320	0,451	0,591	0,428	0,468	0,263	В.д	0,671
Сумська	0,041	0,008	0,492	0,442	0,706	0,447	0,049	В.д	0,551
Тернопільська	0,115	0,065	0,506	0,481	0,071	0,725	0,190	В.д	0,552
Харківська	0,089	0,003	0,349	0,598	0,159	0,237	0,081	В.д	0,371
Херсонська	0,028	0,002	0,253	0,166	0,026	0,227	0,309	В.д	0,197
Хмельницька	0,090	0,039	0,382	0,509	1,000	0,630	0,318	В.д	0,286
Черкаська	0,967	0,024	0,492	1,000	0,379	0,352	0,171	В.д	0,701
Чернівецька	0,401	0,081	0,465	0,326	0,085	0,563	0,184	В.д	0,746
Чернігівська	0,040	0,026	0,167	0,575	0,684	0,362	0,013	В.д	0,389
Україна	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	В.д	0,000
Еталон	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	В.д	1,000

Джерело: Сформовано та розраховано автором на основі дослідження.

Для кожної аналізованої області значення її рейтингової оцінки визначаються аналогічно до оцінки ресурсного потенціалу. Так, згідно з розрахунками, найвищий рейтинг присвоюється фермерським господарствам Львівської області з показником 1,4546, другу рейтингову позицію посідають також фермерські господарства Волинської області з показником 1,4543 і на третьому місці в

рейтингу теж фермерські господарства Хмельницької області з коефіцієнтним показником 1,4514 (рис. 3).

Звідси можна стверджувати, що за результатами проведеної рейтингової оцінки конкурентні переваги за ресурсним потенціалом належать організаційно-правовій формі – фермерські господарства.

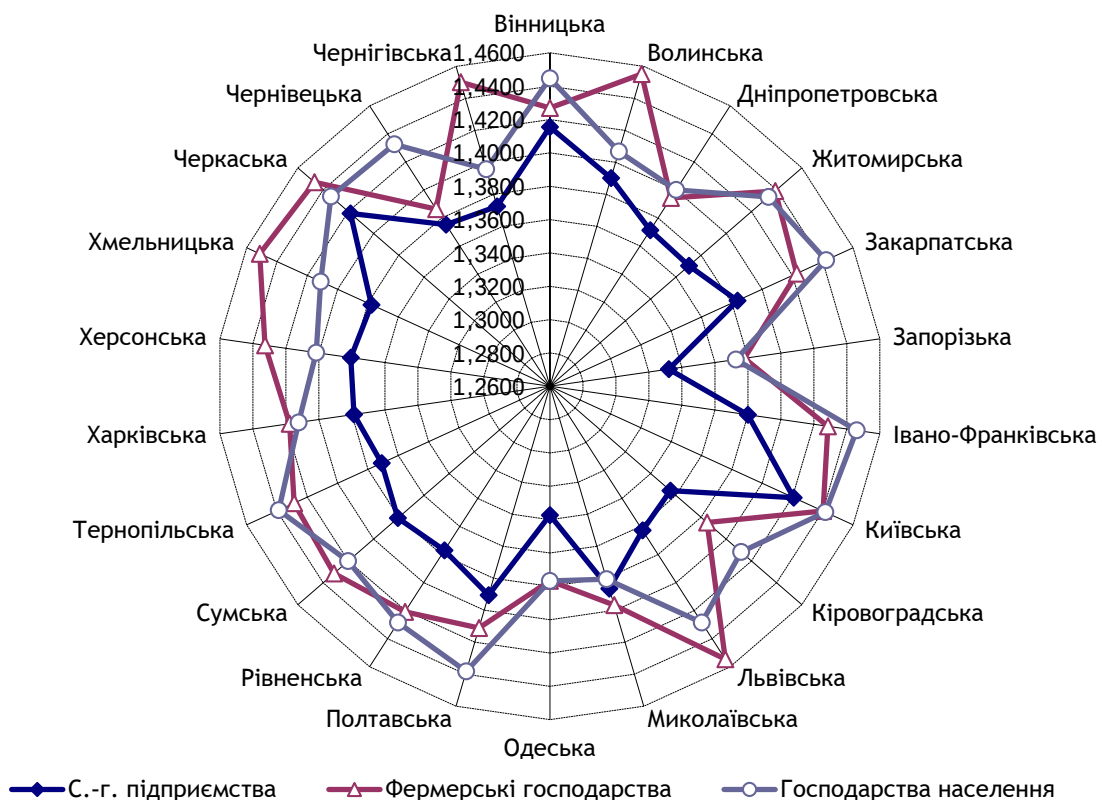

Рис. 3. Рівень виробничого потенціалу господарських формувань в аграрному секторі України

Джерело: Сформовано автором на основі розрахунків.

Завершальним етапом оцінки конкурентоспроможності господарських формувань в

аграрному секторі стає ефективність їх у напрямі забезпечення продовольчої безпеки,

а саме забезпечення відповідного рівня споживання продукції. Вихідні показники матриці даних випуску продукції і виробництва продуктів харчування на душу населення

господарськими формуваннями в аграрному секторі в Україні (табл. 5) стандартизуються до відповідного еталонного значення показника, згідно з формулою (табл. 6).

5. Матриця вихідних даних випуску продукції і виробництва продуктів харчування на душу населення господарськими формуваннями в аграрному секторі України

у постійних цінах 2016 року; гривень

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Виробництво продукції с.г.			Рослинництво			Тваринництво		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	21947	3507	9438	14079	3410	6565	7868	97	2873
Волинська	6851	1543	7580	4415	1388	5110	2436	156	2471
Дніпропетровська	6521	1934	3824	4336	1908	3060	2185	27	763
Житомирська	11362	1095	9655	10597	1014	6061	765	81	3594
Закарпатська	608	136	6218	570	110	2984	38	26	3234
Запорізька	6928	2235	5014	6148	2229	3790	780	5	1224
Івано-Франківська	3420	565	5936	2095	525	3213	1326	39	2723
Київська	5604	626	2226	3633	594	1541	1971	31	684
Кіровоградська	15213	6771	11705	14349	6683	8630	865	88	3075
Львівська	3614	908	4754	2922	533	2979	693	375	1775
Миколаївська	9332	3775	7630	8909	3751	5522	423	24	2108
Одеська	4812	1736	4324	4630	1722	3204	182	14	1120
Полтавська	18064	3530	8972	15417	3387	6926	2647	143	2046
Рівненська	6089	688	7911	5146	561	5348	943	126	2563
Сумська	19517	2724	6214	18296	2598	3864	1221	126	2351
Тернопільська	13560	1808	8107	12084	1694	5349	1476	114	2758
Харківська	7566	1757	4921	6568	1735	3721	997	22	1200
Херсонська	12152	3674	10943	10766	3650	8625	1385	24	2319
Хмельницька	17792	2494	8298	15690	2312	5387	2102	182	2911
Черкаська	22488	2548	6426	13782	2450	4598	8707	98	1828
Чернівецька	2584	631	8319	1876	583	5686	708	48	2633
Чернігівська	22982	2904	6012	21286	2755	4043	1696	149	1969
Україна	8443	1751	5408	6803	1676	3763	1640	75	1645
Еталон	22982	6771	11705	21286	6683	8630	8707	375	3594

Продовження табл. 5

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Урожайність								
	зернові			картопля			овочі		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	2633	643	547	1	1	1212	5	1	283
Волинська	611	181	442	3	2	1138	7	9	256
Дніпропетровська	561	259	441	15	1	133	30	5	191
Житомирська	1699	166	304	25	16	1400	6	1	306
Закарпатська	87	13	208	18	1	381	1	0	221
Запорізька	964	354	435	0	0	115	6	6	146
Івано-Франківська	280	63	215	0	2	733	2	2	129
Київська	689	109	87	7	1	338	9	2	111
Кіровоградська	2502	1040	891	0	0	567	6	0	268
Львівська	393	63	172	16	4	627	9	3	257
Миколаївська	1300	566	785	1	2	162	275	18	173
Одеська	815	335	509	0	0	147	21	2	91
Полтавська	3071	629	753	5	1	736	3	0	388
Рівненська	759	81	386	2	1	1118	6	2	226
Сумська	3400	479	261	5	0	881	2	0	187
Тернопільська	1762	268	542	28	5	899	11	5	247
Харківська	915	244	427	0	0	330	7	3	235
Херсонська	1199	450	853	8	14	248	488	77	711
Хмельницька	2342	364	329	1	1	995	5	2	188
Черкаська	2888	467	474	23	1	609	90	2	214
Чернівецька	225	39	427	0	1	661	1	1	272
Чернігівська	4349	476	173	63	36	1199	5	0	199
Україна	1136	263	352	7	3	496	30	4	195
Еталон	4349	1040	891	63	36	1400	488	77	711

Продовження табл. 5

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Виробництво								
	м'ясо у забійній масі			молоко			яйця		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	254	1	21	120	13	365	246	В.д	339
Волинська	75	3	34	77	12	271	27	В.д	171
Дніпропетровська	70	0	9	20	2	67	179	В.д	77
Житомирська	10	1	35	88	8	337	64	В.д	511
Закарпатська	1	0	44	0	1	273	0	В.д	213
Запорізька	12	0	16	20	0	110	283	В.д	95
Івано-Франківська	31	2	33	10	3	299	171	В.д	186
Київська	33	1	13	45	2	39	572	В.д	135
Кіровоградська	16	2	37	61	4	248	136	В.д	447

Львівська	17	13	21	9	3	181	21	В.д	138
Миколаївська	3	0	24	39	3	226	98	В.д	115
Одеська	3	0	13	12	0	123	5	В.д	83
Полтавська	29	1	18	264	20	257	385	В.д	170
Рівненська	15	4	30	54	3	259	222	В.д	321
Сумська	14	0	28	138	18	214	143	В.д	228
Тернопільська	23	2	29	85	1	353	313	В.д	233
Харківська	15	0	17	87	4	99	110	В.д	134
Херсонська	8	0	30	43	2	225	737	В.д	169
Хмельницька	23	2	26	116	24	366	675	В.д	143
Черкаська	258	2	24	235	11	147	374	В.д	253
Чернівецька	17	1	27	12	1	276	63	В.д	317
Чернігівська	18	2	14	225	20	259	48	В.д	241
Україна	38	2	19	60	5	165	216	В.д	173
Еталон	258	13	44	264	24	366	737	В.д	511

Джерело: Сформовано та розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України.

6. Стандартизовані коефіцієнти випуску продукції і виробництва продуктів харчування на душу населення господарськими формуваннями в аграрному секторі України

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Виробництво продукції с.г.			Рослинництво			Тваринництво		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	0,95	0,52	0,81	0,66	0,51	0,76	0,90	0,26	0,80
Волинська	0,30	0,23	0,65	0,21	0,21	0,59	0,28	0,42	0,69
Дніпропетровська	0,28	0,29	0,33	0,20	0,29	0,35	0,25	0,07	0,21
Житомирська	0,49	0,16	0,82	0,50	0,15	0,70	0,09	0,21	1,00
Закарпатська	0,03	0,02	0,53	0,03	0,02	0,35	0,00	0,07	0,90
Запорізька	0,30	0,33	0,43	0,29	0,33	0,44	0,09	0,01	0,34
Івано-Франківська	0,15	0,08	0,51	0,10	0,08	0,37	0,15	0,10	0,76
Київська	0,24	0,09	0,19	0,17	0,09	0,18	0,23	0,08	0,19
Кіровоградська	0,66	1,00	1,00	0,67	1,00	1,00	0,10	0,23	0,86
Львівська	0,16	0,13	0,41	0,14	0,08	0,35	0,08	1,00	0,49
Миколаївська	0,41	0,56	0,65	0,42	0,56	0,64	0,05	0,07	0,59
Одеська	0,21	0,26	0,37	0,22	0,26	0,37	0,02	0,04	0,31
Полтавська	0,79	0,52	0,77	0,72	0,51	0,80	0,30	0,38	0,57
Рівненська	0,26	0,10	0,68	0,24	0,08	0,62	0,11	0,34	0,71
Сумська	0,85	0,40	0,53	0,86	0,39	0,45	0,14	0,34	0,65
Тернопільська	0,59	0,27	0,69	0,57	0,25	0,62	0,17	0,30	0,77
Харківська	0,33	0,26	0,42	0,31	0,26	0,43	0,11	0,06	0,33
Херсонська	0,53	0,54	0,93	0,51	0,55	1,00	0,16	0,06	0,65
Хмельницька	0,77	0,37	0,71	0,74	0,35	0,62	0,24	0,49	0,81
Черкаська	0,98	0,38	0,55	0,65	0,37	0,53	1,00	0,26	0,51
Чернівецька	0,11	0,09	0,71	0,09	0,09	0,66	0,08	0,13	0,73
Чернігівська	1,00	0,43	0,51	1,00	0,41	0,47	0,19	0,40	0,55
Україна	0,37	0,26	0,46	0,32	0,25	0,44	0,19	0,20	0,46
Еталон	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Продовження табл. 6

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Урожайність								
	зернові			картопля			овочі		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	0,61	0,62	0,61	0,01	0,02	0,87	0,01	0,01	0,40
Волинська	0,14	0,17	0,50	0,04	0,06	0,81	0,01	0,11	0,36
Дніпропетровська	0,13	0,25	0,49	0,24	0,02	0,09	0,06	0,06	0,27
Житомирська	0,39	0,16	0,34	0,40	0,46	1,00	0,01	0,01	0,43
Закарпатська	0,02	0,01	0,23	0,29	0,02	0,27	0,00	0,00	0,31
Запорізька	0,22	0,34	0,49	0,00	0,00	0,08	0,01	0,07	0,21
Івано-Франківська	0,06	0,06	0,24	0,00	0,04	0,52	0,00	0,02	0,18
Київська	0,16	0,10	0,10	0,11	0,03	0,24	0,02	0,03	0,16
Кіровоградська	0,58	1,00	1,00	0,00	0,00	0,41	0,01	0,00	0,38
Львівська	0,09	0,06	0,19	0,26	0,10	0,45	0,02	0,03	0,36
Миколаївська	0,30	0,54	0,88	0,02	0,05	0,12	0,56	0,23	0,24
Одеська	0,19	0,32	0,57	0,01	0,00	0,10	0,04	0,02	0,13
Полтавська	0,71	0,60	0,85	0,08	0,02	0,53	0,01	0,01	0,54
Рівненська	0,17	0,08	0,43	0,03	0,02	0,80	0,01	0,02	0,32
Сумська	0,78	0,46	0,29	0,08	0,00	0,63	0,00	0,00	0,26
Тернопільська	0,41	0,26	0,61	0,45	0,14	0,64	0,02	0,06	0,35
Харківська	0,21	0,23	0,48	0,00	0,00	0,24	0,01	0,03	0,33
Херсонська	0,28	0,43	0,96	0,12	0,40	0,18	1,00	1,00	1,00
Хмельницька	0,54	0,35	0,37	0,02	0,02	0,71	0,01	0,03	0,26
Черкаська	0,66	0,45	0,53	0,37	0,04	0,43	0,18	0,03	0,30
Чернівецька	0,05	0,04	0,48	0,00	0,02	0,47	0,00	0,01	0,38
Чернігівська	1,00	0,46	0,19	1,00	1,00	0,86	0,01	0,00	0,28
Україна	0,26	0,25	0,39	0,11	0,07	0,35	0,06	0,06	0,27
Еталон	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Продовження табл. 6

Область	Показники/форми аграрного виробництва								
	Виробництво								
	м'ясо у забійній масі			молоко			яйця		
	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення	С.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Вінницька	0,98	0,06	0,49	0,45	0,56	1,00	0,33	В.д	0,66
Волинська	0,29	0,21	0,78	0,29	0,50	0,74	0,04	В.д	0,34
Дніпропетровська	0,27	0,04	0,20	0,08	0,08	0,18	0,24	В.д	0,15
Житомирська	0,04	0,07	0,79	0,33	0,33	0,92	0,09	В.д	1,00
Закарпатська	0,00	0,03	1,00	0,00	0,05	0,75	0,00	В.д	0,42
Запорізька	0,04	0,01	0,35	0,08	0,02	0,30	0,38	В.д	0,19
Івано-Франківська	0,12	0,13	0,75	0,04	0,12	0,82	0,23	В.д	0,36
Київська	0,13	0,05	0,29	0,17	0,08	0,11	0,78	В.д	0,26

Кіровоградська	0,06	0,16	0,84	0,23	0,18	0,68	0,18	В.д	0,88
Львівська	0,07	1,00	0,48	0,03	0,11	0,49	0,03	В.д	0,27
Миколаївська	0,01	0,02	0,56	0,15	0,13	0,62	0,13	В.д	0,22
Одеська	0,01	0,02	0,29	0,05	0,01	0,34	0,01	В.д	0,16
Полтавська	0,11	0,11	0,41	1,00	0,82	0,70	0,52	В.д	0,33
Рівненська	0,06	0,33	0,67	0,20	0,11	0,71	0,30	В.д	0,63
Сумська	0,06	0,04	0,64	0,52	0,77	0,58	0,19	В.д	0,45
Тернопільська	0,09	0,19	0,67	0,32	0,05	0,97	0,43	В.д	0,46
Харківська	0,06	0,01	0,39	0,33	0,15	0,27	0,15	В.д	0,26
Херсонська	0,03	0,02	0,68	0,16	0,06	0,62	1,00	В.д	0,33
Хмельницька	0,09	0,16	0,60	0,44	1,00	1,00	0,92	В.д	0,28
Черкаська	1,00	0,12	0,56	0,89	0,44	0,40	0,51	В.д	0,50
Чернівецька	0,07	0,09	0,62	0,05	0,02	0,75	0,09	В.д	0,62
Чернігівська	0,07	0,13	0,32	0,85	0,83	0,71	0,06	В.д	0,47
Україна	0,15	0,12	0,43	0,23	0,21	0,45	0,29	В.д	0,34
	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	В.д	1,00

Джерело: Сформовано та розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України.

Для кожної аналізованої області визначається значення її рейтингової оцінки. Ранжування проводиться в порядку зростання останньої. Найвищий рейтинг присвоюється області з максимальним значенням порівняльної оцінки (показник Р_{об}). Так, за розрахованими даними, найвищий рейтинг стосовно продовольчої безпеки забезпечується за рахунок господарств населення. Найбільший показник тут реалізується господарствами

населення Кіровоградської і Житомирської областей, які посідають першість, друге рейтингове місце належить Херсонській області також за рахунок господарств населення, і на третьому рейтинговому місці конкурентоспроможності знаходяться теж господарства населення Вінницької області (рис. 4). Як висновок, господарства населення відіграють важливу роль у рівні забезпечення продовольчої безпеки населення.

Рис. 4. Рівень випуску продукції і виробництва продуктів харчування на душу населення господарськими формуваннями в аграрному секторі України

Джерело: Сформовано автором на основі розрахунків.

Для ефективного відображення варто виконати зведений рейтинг конкурентоспроможності господарських формувань за трьома групами показників.

У комплексі найвищий рейтинговий показник ресурсного, виробничого потенціалу, випуск продукції і виробництво продукції на душу населення Житомирської області, що

забезпечується за рахунок господарств населення. За нею йде Черкаська область, проте вже в конкурентній позиції за рахунок сільськогосподарських підприємств, що є цілком виправданим оскільки в області сконцентровано найбільше виробництво курятини, трійку замикає Закарпатська область за рахунок господарств населення (рис. 5).

Рис. 5. Рівень самозабезпечення господарських формувань в аграрному секторі України

Джерело: Сформовано автором на основі розрахунків.

Висновки. Оцінка рівня самозабезпечення господарських формувань в аграрному секторі України в розрізі ресурсного, виробничого потенціалу, випуск продукції і виробництво продукції на душу населення Житомирської області забезпечується за рахунок господарств населення. За нею йде Черкаська область проте вже в конкурентній позиції за рахунок сільськогосподарських підприємств, що є цілком виправданим, оскільки в області сконцентровано найбільше виробництво курятини, трійку замикає Закарпатська область за рахунок господарств населення.

рпатська область за рахунок господарств населення.

Для того щоб забезпечити відповідний рівень, представникам агробізнесу перш за все необхідно нарощувати конкурентні переваги в ресурсному потенціалі, а саме збільшувати поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз, розширювати посівні площі овочів, картоплі, зернових і кормових культур. Проте все це неможливо без зростання додаткових фінансових ресурсів і належної державної підтримки аграрної сфери.

Список бібліографічних посилань

1. Бородіна О., Прокопа І. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. *Дзеркало тижня*. URL : https://dt.ua/ariculture/simeyni-fermerski-gospodarstva-problemi-formalizatsiyi_.html.
2. Велика економічна енциклопедія / Варламова Т. П., Васильєва Н. А., Неганов Л. М., Сарафанова Е. В., Шаш Н. Н. Москва. Ексмо, 2007. 816 с.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ : Кондор, 2006. 356 с.
5. Малік М. Й., Заяць В. М. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2013. № 5. С. 87-95.
6. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 11-19.
7. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72-86.
8. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
9. Осипова М. М. Питання розвитку сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 20-23.
10. Прокопа І. В., Беркута Т. В., Бетлій М. Г. Диференціація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації. *Економіка і прогнозування*. 2010. № 3. С. 74-89.
11. Рослинництво України: стат. зб. 2018 / за ред. О. М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_rosl_2018.pdf.
12. Спаський Г. Розвиток сімейних фермерських господарств регіону. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 49-59.
13. Тваринництво України: стат. зб. 2018 / за ред. О. М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/05/zb_tu2018.pdf.
14. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні: інституційні засади, проблеми та пріоритети. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 86-98.
15. Acikgoz N. Coronavirus Requires Urgent New Measures for Agriculture. URL : <https://nacikgoz.blogactiv.eu/2020/04/01/coronavirus-requires-urgent-new-measures-for-agriculture>.
16. Davis J. H. From Agriculture to Agribusiness. *Harvard business Review*. 1956. Vol. 34. P. 3-23.
17. Hill C. Farmers believe coronavirus could 'change agriculture for the better' in the UK, says survey. URL : <http://news.agropages.com/News/NewsDetail---35009.htm>.
18. Petrova A. Bulgaria reallocates 175 mln euro in EU funds to back coronavirus-hit farmers. URL : <https://seenews.com/news/bulgaria-reallocates-175-mln-euro-in-eu-funds-to-back-coronavirus-hit-farmers-697998>.
19. Rossi R. Coronavirus crisis support for EU farmers. URL : [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_ATA\(2020\)649388](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_ATA(2020)649388).

References

1. Borodina, O. & Prokopa, I. (2014). Simeini fermerski hospodarstva: problemy formalizatsii [Family farms: problems of formalization]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from: https://dt.ua/ariculture/simeyni-fermerski-gospodarstva-problemi-formalizatsiyi_.html [In Ukrainian].
2. Varlamova, T.P., Vasyliieva, N.A., Nehanov, L.M., Sarafanova, E.V. & Shash, N.N. (2007). Velyka ekonomichna entsyklopedia [Large economic encyclopedia]. Moskva. Eksmo [In Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
4. Zavadskyi, Yo.S., Osovskaya, T.V. & Yushkevych, O.O. (2006). Ekonomichniy slovnyk [Economic Dictionary]. Kyiv. Kondor [In Ukrainian].
5. Malik, M.Yo. & Zaiats, V.M. (2013). Teoretychni zasady ta napriamy transformatsii osobystykh selianskykh hospodarstv [Theoretical foundations and directions of transformation of personal peasant farms]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 87-95 [In Ukrainian].
6. Malik, M.Yo. & Shpykuliak, O.H. (2018). Tendentsii i perspektyvy rozvytku osobystykh selianskykh hospodarstv [Trends and prospects for the development of personal peasant farms]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 11-19 [In Ukrainian].
7. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H. & Mamchur, V.A. (2018). Instytutsiina formalizatsiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini [Institutional formalization of the development of family farms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 72-86 [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., et al. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv : monohrafiia [Organizational and economic support for the development of family farms: monograph]. Kyiv : NNTS «IAE» [In Ukrainian].
9. Osypova, M.M. (2017). Pytannia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv [Issues of development of family farms]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 22 (2), pp. 20-23 [In Ukrainian].
10. Prokopa, I.V., Berkuta, T.V. & Betlii, M.H. (2010). Dyferentsiatsiia hospodarstv naselennia za kharakterom vyrobnytstva: naslidky rynkovoï transformatsii [Differentiation of households by the nature of production: the consequences of market transformation]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, 3, pp. 74-89 [In Ukrainian].
11. Roslynnytstvo Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk [Crop production of Ukraine: Statistical collection]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/04/zb_rosl_2019.pdf [In Ukrainian].
12. Spaskyi, H. (2019). Rozvytok simeinykh fermerskykh hospodarstv rehionu [Development of family farms in the region]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 49-59 [In Ukrainian].
13. Tvarynnytstvo Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk [Livestock of Ukraine: Statistical collection]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_tvaryny_2019.pdf [In Ukrainian].
14. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2019). Stanovlennia orhanizatsiino-ekonomichnoi modeli simeinoho fermerstva v Ukraini: instytutsiini zasady, problemy ta priorytety [Formation of organizational and economic model of family farming in Ukraine: institutional principles, problems and priorities]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 86-98 [In Ukrainian].
15. Acikgoz, N. (2020). Coronavirus Requires Urgent New Measures for Agriculture. Retrieved from: <https://nacikgoz.blogactiv.eu/2020/04/01/coronavirus-requires-urgent-new-measures-for-agriculture> [In English].
16. Davis, J.H. (1956). From Agriculture to Agribusiness. *Harvard business Review*, 34 [In English].
17. Hill, C. Farmers believe coronavirus could 'change agriculture for the better' in the UK, says survey. Retrieved from: <http://news.agropages.com/News/NewsDetail---35009.htm> [In English].
18. Petrova, A. (2020). Bulgaria reallocates 175 mln euro in EU funds to back coronavirus-hit farmers. Retrieved from: <https://seenews.com/news/bulgaria-reallocates-175-mln-euro-in-eu-funds-to-back-coronavirus-hit-farmers-697998> [In English].
19. Rossi, R. (2020). Coronavirus crisis support for EU farmers. Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_ATA\(2020\)649388](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_ATA(2020)649388) [In English].

Mamchur V. A. Rating assessment of the self-sufficiency level of economic entities in the agricultural sector

The purpose of the article – development of a rating assessment of the level of self-sufficiency of economic entities in the agricultural sector as a toolkit for strategic monitoring of sectors of the national economy.

Research methods. It is based on the concept of an active policy for the implementation of entrepreneurial potential in the countryside, the components of which are measures for the development of farms and family farms, in particular, from the transformation mechanisms of formalizing personal peasant farms into a market economy environment. The following scientific methods were used: dialectical method of scientific knowledge of processes and phenomena; monographic (analysis of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists, analysis of the stages of business development); graphic (to obtain a synthesized representation of the object of research, identify its components, establish cause-and-effect relationships); empirical (based on a comprehensive assessment of the current state of the research object); abstract-logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. Assessment of the level of self-sufficiency of economic entities in the agricultural sector made it possible to establish that, first of all, it is necessary to increase competitive advantages in resource potential, namely, to increase the number of cattle, pigs, sheep and goats, to expand the sown area for vegetables, potatoes, grain and fodder crops. All this can be realized by injecting additional financial resources and appropriate state support for the agrarian sector of the economy.

Scientific novelty. The methodological presentation and identification of the category of small agribusiness as structured and defined by law, institutional and economic criteria of the form of organization of farming in the countryside were further developed, with the appropriate definition of priority contours of possible organizational and economic performance of functioning due to employment in agricultural entrepreneurship.

Practical significance. Analysis of the current economic situation and rating assessment of the level of self-sufficiency of economic entities in the agricultural sector made it possible to assess the prospects for the development of economic entities in the agricultural sector, as well as to carry out predictive calculations of their formation and development. Tabl.: 6. Figs.: 5. Refs.: 19.

Keywords: rating; assessment; self-sufficiency; economic formations; agricultural sector.

Mamchur Volodymyr Anatoliiovych – candidate of economic sciences, deputy head of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony st., Kyiv, 03127)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Мамчур В. А. Рейтинговая оценка уровня самообеспечения хозяйственных формирований в аграрном секторе

Цель статьи – разработка рейтинговой оценки уровня самообеспечения хозяйственных формирований в аграрном секторе как инструментария стратегического мониторинга отраслей национального хозяйства.

Методика исследования. Базируется на концепции активной политики реализации предпринимательского потенциала на селе, составляющими которой являются меры по рейтинговой оценке эффективности развития хозяйственных формирований в аграрном секторе. Используются следующие научные методы: диалектический метод научного познания процессов и явлений; монографический (анализ научных достижений украинских и зарубежных ученых, анализ этапов развития предпринимательства); графический (для получения синтезированного представления относительно объекта исследования, выявления его составляющих, установление причинно-следственных связей); эмпирический (по комплексной оценке современного состояния объекта исследования); абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. Оценка уровня самообеспечения хозяйственных формирований в аграрном секторе позволила установить, что прежде всего необходимо наращивать конкурентные преимущества в ресурсном потенциале, а именно: увеличивать поголовье крупного рогатого скота, свиней, овец и коз, расширять посевные площади под овощами, картофелем, зерновыми и кормовыми культурами. Все это возможно реализовать при вливании дополнительных финансовых ресурсов и надлежащей государственной поддержки аграрной сферы экономики.

Элементы научной новизны. Охарактеризованы этапы разработки комплексной сравнительной рейтинговой оценки, используемая в процессе исследования состояния предприятий отрасли. Определено, что итоговая рейтинговая оценка должна учитывать все важные параметры развития предприятий отрасли. Проведено рейтинговое оценивание уровня самообеспечения хозяйственных формирований, может использоваться как инструментарий стратегического мониторинга их развития.

Практическая значимость. Проанализировано современное экономическое положение, разработаны рейтинговую оценку уровня самообеспечения хозяйственных формирований в аграрном секторе, как инструментария стратегического мониторинга отраслей национального хозяйства. Табл.: 6. Илл.: 5. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: рейтинг; оценка; самообеспечение; хозяйственные формирования; аграрный сектор.

Мамчур Владимир Анатольевич – кандидат экономических наук, заместитель заведующего отделом предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Стаття надійшла до редакції 03.03.2021 р.

Фахове рецензування: 19.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Мамчур В. А. Рейтингова оцінка рівня самозабезпечення господарських формувань в аграрному секторі. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 61 — 80. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103061>

Mamchur, V.A. (2021). Reitynhova otsinka rivnia samozabezpechennia hospodarskykh formuvan v ahrarnomu sektori [Rating assessment of the self-sufficiency level of economic entities in the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 61 — 80 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103061>

* * *

УДК 332.1:339.9

JEL Classification: B41; O31

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103081>

О. М. НЕЧИПОРЕНКО, доктор економічних наук, доцент
Ю. М. НОСЕНКО, кандидат сільськогосподарських наук
Л. М. СІНЕЛЬНИК

Методологія оцінки ефективності діяльності науково-інноваційних кластерів

Мета статті – проаналізувати існуючі методичні підходи до оцінювання діяльності корпоративних кластерних структур різних типів та підібрати критерії для оцінки діяльності міжрегіональних наукових центрів НААН, як кластерних новоутворень.

Методика дослідження. Застосовано загальнонаукові методи емпіричного пізнання: монографічний та порівняння, за допомогою яких досягнуто розуміння різних методик оцінювання процесів кластеризації та ступеня реалізації інтеграційних ініціатив, виявлено і зіставлено окремі рівні розвитку кластерів, розкрито зміни, що відбуваються в теоретичних підходах до оцінки їх діяльності, визначено тенденції розвитку наукової думки з цього приводу; також використано пізнавальні операції порівняння та опису; за методу аналізу виявлено найоптимальніші методики для оцінювання результативності кластерних наукових союзів; метод синтезу надав можливість інтегрувати підходи та запропонувати методику визначення рівня ефективності науково-інноваційного об'єднання; за допомогою системного підходу вивчався вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на результати діяльності кластерних утворень та їх окремих учасників у конкурентному середовищі; абстрагування дозволило відійти від низки стереотипів стосовно визначення найприйнятніших критеріїв оцінки результатів діяльності кластерів та виділити найсуттєвіші їх характеристики, що закладено в основу моделі індикативного оцінювання інтеграції науково-інноваційних об'єднань.

Результати дослідження. Розкрито низку різноманітних теоретичних підходів до визначення ефективності діяльності кластерних структур. Встановлено, що зокрема їх діяльність оцінюється залежно від об'єкта дослідження чи від потенційних переваг інтеграції, при цьому враховують макро- й мікроекономічні індикатори, що характеризують вплив кластера на суспільство. Аналіз і синтез відомих на даний час окремих методик надали можливість запропонувати критерії для оцінювання результативності функціонування «міжрегіональних наукових центрів НААН, що максимально відображають ступінь реалізації тих аспектів інтеграції, які забезпечують економічну ефективність взаємодії всіх суб'єктів кластерного утворення та водночас відкривають перспективу для подальших наукових досліджень стосовно визначення справедливої бальної оцінки та коефіцієнтів вагомості по кожному із запропонованих показників.

Елементи наукової новизни. Запропоновано систему комплексних індикативних показників для проведення оцінки діяльності науково-інноваційного кластера, які відображають найсуттєвіші характеристики реалізації інтеграційних ініціатив в аграрній сфері.

Практична значущість. Розроблені пропозиції щодо визначення ефективності функціонування науково-інноваційного кластера можливо застосовувати для оцінки результатів діяльності міжрегіональних наукових центрів НААН. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: міжрегіональний науковий центр; кластер; критерії оцінки; рівні оцінки; ефективність.

Нечипоренко Олександр Миколайович – доктор економічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи, виконавчий директор Північного міжрегіонального наукового центру НААН, провідний науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Носенко Юрій Михайлович – кандидат сільськогосподарських наук, провідний науковий співробітник відділу наукового забезпечення інноваційного розвитку, Президія Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: naan.nosenko@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6648-3418>

© О. М. Нечипоренко, Ю. М. Носенко,
Л. М. Сінельник, 2021

Постановка проблеми. Незважаючи на неодноразово задекларований перехід до напрямів високотехнологічного розвитку, економіка України все ж продовжує характеризуватися слабкими зв'язками між усіма ланками процесів модернізації. У ринкових умовах господарювання необхідно створювати такий організаційно-економічний механізм взаємодії всіх учасників інноваційного процесу, який би забезпечував розробку і доведення нових знань та технологій до стадії їх апробації у виробництві, підвищення конкурентоспроможності галузей економіки за рахунок комерціалізації результатів НДДКР (науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт).

Вивчення досвіду розвинених країн показало, що однією з успішних форм співпраці науки, освіти, виробництва та бізнесу є науково-інноваційні кластери, як один з основних різновидів корпоративних утворень інноваційної інфраструктури [8], яку і було вибрано як оптимальну модель для ефективного функціонування міжрегіональних наукових центрів Національної академії аграрних наук України (НААН).

Водночас для забезпечення сталого й результативного функціонування такого кластерного новоутворення як «Міжрегіональний науковий центр» необхідно розробити систему індикативних критеріїв ефективності його діяльності. Наразі в наукових колах поки що відсутній єдиний підхід, відповідно до якого було б можливо об'ємно оцінювати результативність функціонування подібних інноваційних кластерних утворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками значну увагу концептуальним засадам становлення регіональних аграрних кластерів, у тому числі їх науково-інноваційній спрямованості, приділяли вітчизняні вчені-економісти, серед яких: Ю. Лупенко, М. Кропивко, П. Саблук, М. Малік, О. Ковальова [13, 18]. Вивчення наукових праць, насамперед таких вчених, як М. Войнаренко [1], В. Дорофійенко [3], І. Журба [11], В. Захарченко [4], О. Фінагіна [19], Е. Фезер, М. Енрайт, С. Розенфельд, засвідчили їхню позицію щодо виділення наступних ключових характеристик, притаманних сучасним кластерам, зокрема і процесу їх

формування та розвитку в цілому: синергетичний ефект від реалізації спільних програм і проєктів; формування ресурсу внутрішньокластерної довіри і нових форм професійної культури; стимулювання інноваційного розвитку регіону; нові можливості для розвитку галузі – інвестиційні, інфраструктурні, інноваційні, іміджеві та ін. [3,11]; формування нових управлінських технологій у системі взаємодій ринкового середовища; створення середньо- та довгострокових виробничих об'єднань; внутрішньокластерна конкуренція й кооперація; єдність інформаційного простору; нові форми кооперування та комунікацій учасників кооперації тощо [19, 22].

У деяких наукових дослідженнях, де безпосередня увага приділяється кластерним структурам, розглядаються принципи їх побудови, взаємозв'язок суб'єктів і визначення меж об'єднання. Окремі вчені оцінюють функціонування кластера з позиції його конкурентоспроможності [9]. Разом із тим не існує спільної думки щодо критеріїв оцінки. Одні експерти пропонують за критерій оцінки приймати величину *доданої вартості*, інші вважають «критерієм розвитку кластера» показник «рівень експорту» [14]. Як індикатор оцінки ефективності пропонується також *показник продуктивності праці в кластері, обчислений за доданою вартістю* [14]. Інші дослідники пропонують використовувати діючу методiku *оцінки ефективності інвестиційного проєкту*, в основі якої зіставлення об'єму інвестиційних витрат, а також сум планованого прибутку і термінів окупності інвестованого капіталу.

Отже, за всієї розмаїтості теоретико-методологічних підходів до цієї проблеми, єдиної уніфікованої системи показників оцінки ефективності функціонування кластерів поки що не визначено. Тим паче неможливо оцінити результативність об'єднання з урахуванням впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Певна методика зустрічається лише у вигляді класичних положень щодо оцінки вартості компаній під час їх злиття або поглинання [10], а ніяк не всебічного оцінювання доцільності кластерного союзу.

Мета статті – проаналізувати існуючі методичні підходи до оцінювання діяльності корпоративних кластерних структур різних типів та підібрати критерії для оцінки діяльності міжрегіональних наукових центрів НААН, як кластерних новоутворень.

Методологія дослідження. Застосовано загальнонаукові методи емпіричного пізнання: монографічний та порівняння, за допомогою яких досягнуто розуміння різних методик оцінювання процесів кластеризації та ступеня реалізації інтеграційних ініціатив, виявлено і зіставлено окремі рівні розвитку кластерів, розкрито зміни, що відбуваються в теоретичних підходах до оцінки їх діяльності, визначено тенденції розвитку наукової думки з цього приводу; також використано пізнавальні операції порівняння та опису; за методу аналізу виявлено найоптимальніші методики для оцінювання результативності кластерних наукових союзів; метод синтезу надав можливість інтегрувати підходи та запропонувати нову методику визначення рівня ефективності науково-інноваційного об'єднання; за допомогою системного підходу вивчався вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на результати діяльності кластерних утворень та їх окремих учасників у конкурентному середовищі; абстрагування дозволило відійти від низки стереотипів стосовно визначення кращих критеріїв оцінки результатів діяльності кластерів та виділити найсуттєвіші їх характеристики, що закладено в основу моделі індикативного оцінювання інтеграції науково-інноваційних об'єднань.

Виклад основних результатів дослідження. Враховуючи, що до кластера входять суб'єкти зазвичай із достатньо широким спектром діяльності, уніфікація обліку та оцінка результатів функціонування як утворення в цілому, так і його окремих учасників досить проблематичні. Саме тому на сьогодні використовується низка методик різнобічного оцінювання кластера, що передбачають застосування цілого спектра показників.

Так, для оцінки ефективності кластерних об'єднань залежно від об'єкта дослідження виокремлюють:

- узагальнюючі показники діяльності кластера (збільшення зайнятості, кількості підприємств, зростання обсягів виробництва продукції, її експорту та ін.);

- показники впливу кластера на розвиток території чи галузі (зростання заробітної плати, зростання обсягів податкових надходжень до бюджетів різних рівнів тощо);

- показники стану підприємств, що являють собою елемент кластера (обсяг реалізованої продукції, прибуток, рентабельність);

- показники мотивації учасників кластера (доступність отримання додаткових позик і кредитів, зниження ризиків операцій та ін.);

- показники ефективності використання певних наявних видів ресурсів (матеріаловіддача, фондівіддача, продуктивність праці тощо);

- показники системного впливу кластера на розвиток господарських відносин і зав'язків (кількість спільних проєктів, впровадження в діяльність кластера спільних розробок, спільна маркетингова кампанія і т.п.) [5,12,16].

Залежно від потенційних переваг кластерного об'єднання, на яких концентрують увагу, виділяються наступні підходи:

- підхід, що як мотив входження в кластер насамперед розглядає синергетичний ефект, коли сукупна вартість підприємств, що входять до нового утворення, зрештою стає більше суми окремих вартостей входних в неї організацій. Причому вартість підприємства (організації) – тільки один з показників, що використовуються для оцінки синергетичного ефекту;

- підхід, що пов'язує ефективність діяльності з оптимізацією міжкорпоративних і внутрішньокорпоративних зв'язків, із підбором "найбільш цінних" (з погляду створення перспективних конкурентних переваг) ланцюжків взаємодії з постачальниками, дилерами і покупцями;

- підхід, пов'язаний з теорією трансакційних витрат, концентрує увагу на можливості різних форм економії на основі довгострокових контрактів. Акцент робиться на перспективній взаємодії партнерів, реалізації спільних довгострокових програм.

До прикладу, Shorebank Enterprise Group у рамках проєкту Фонду Форда з дослідження успішних кластерів США та Італії як критерії використовувала три групи індикаторів (макроекономічні, мікроекономічні, ті, що визначають вплив кластера на суспільство) [21]. Завдяки системному підходу було запропоновано методику оцінки результатів

функціонування альянсу, яка включає такі етапи:

1. Аналіз існуючої системи взаємовідносин учасників кластера і виявлення рівнів інтеграції.

2. Визначення і групування економічних інтересів: а) учасників інтегрованої структури за сферами діяльності; б) структур, що взаємодіють із кластером.

3. Розробка системи критеріїв ефективності інтегрованої структури, з урахуванням показників технологічної, інвестиційної, фінансової, операційної, управлінської, соціальної та екологічної ефективності.

4. Визначення показників функціональної та інституційної ефективності кластерної інтегрованої структури.

5. Виявлення факторів зовнішнього середовища і визначення системи їх показників. Тут розглядається як ефективність складових всередині кластерної структури, так і у її взаємодії із зовнішнім.

6. Визначення інтегрального показника ефективності функціонування кластерної структури.

7. Аналітична оцінка отриманих результатів і розробка комплексу заходів щодо підвищення ефективності діяльності кластера.

Для всебічної оцінки результативності кластерних об'єднань, зокрема міжрегіональних наукових центрів НААН, автори дослідження рекомендують застосовувати систему показників, що відображають реалізацію саме тих аспектів інтеграції, які максимально забезпечують економічну ефективність взаємодії для всіх суб'єктів новоутворення [6, 7, 15, 17, 20].

За результатами проведеної систематизації та аналізу окремих існуючих методів оцінки кластерних структур виділено 9 комплексних показників для проведення порівняльної оцінки діяльності згадуваних науково-інноваційних аграрних кластерів, а саме:

1. «Інноваційна активність» – характеризує досягнутий рівень інноваційного розвитку, відображає перспективи підвищення конкурентоспроможності інтегрованої структури, а також можливість значно швидшого впровадження нових технологій і освоєння нових продуктів. Включає складові: питома вага витрат на НДДКР, обсяги впровадження інноваційних технологій, проєктів, стартапів, частота появи принципово нових видів продукції, товарів і послуг з досконалішими споживчими властивостями і якістю,

частка реалізованих інноваційних ідей в загальній кількості висунутих новацій, проміжок часу між моментом вироблення нової ідеї до початку здійснення проєкту.

2. «Економічна ефективність» – визначається попитом на вироблену продукцію, освоєнням нових ринкових ніш. Включає складові: прибуток, додана вартість, питома вага витрат на одиницю вартості реалізованої продукції, собівартість виробництва, рентабельність виробництва.

3. «Інформаційна ефективність» – характеризує витрати на формування єдиної служби маркетингу, інформаційної мережі та комунікацій. Включає складові: економія коштів на проведення досліджень ринку, кількість співробітників маркетингової та інформаційної служби кожного окремого підприємства та їх частка у штаті управлінського персоналу, створення спільних інформаційних ресурсів, ефективність проведення спільних інформаційних заходів.

4. «Ринкова ефективність» – характеризує діяльність кластера у ринковому середовищі. Включає складові: частки продукції кластера на ринку; кількість нових ринків, на які поставляється продукція кластера; кількість нових продуктів і послуг; зміна у кількості економічних агентів кластера; рівень зовнішніх інвестицій у кластер; зміна кількості замовлень.

5. «Інвестиційна ефективність» – відображають розмір інвестицій, капіталовкладень, у тому числі на одиницю продукції (у місяць, квартал, рік), розмір інвестицій на кожен вид виробництва, кожного учасника і по інтегрованій структурі в цілому; доступність отримання додаткових позик та кредитів, зниження ризиків операцій та ін.; показники ефективності використання певних наявних видів ресурсів (матеріаловіддача, фондівіддача, продуктивність праці тощо).

6. «Соціальна ефективність» – характеризує ступінь задоволеності трудових колективів – учасників кластера умовами своєї праці на виробництві; визначається за допомогою проведення соціологічних досліджень, на основі розрахунку показників, які виявлятимуть проблеми зайнятості, підтримки соціальної інфраструктури, величину інвестицій в людський капітал. Включає складові: рівень середньої заробітної плати, кількість створених додаткових робочих місць, нових підприємств тощо.

7. «Екологічна ефективність» – характеризує стан навколишнього середовища, дотримання екологічних норм, дозволяє обґрунтувати витрати на природоохоронні заходи. Включає складові: родючість ґрунтів, наявність ерозії ґрунтів, рівень споживання водних ресурсів, рівень забруднення важкими металами ґрунтів та вод.

8. «Інституціональна ефективність» – характеризує ступінь відповідності господарюючих суб'єктів внутрішній організації об'єднання, дотримання внутрішніх норм, їх відповідності правовим нормам, правилам і звичаям суспільства.

9. «Функціональна ефективність» – визначається ступенем відповідності кластера «Міжрегіональний науковий центр НААН» цільовому призначенню і обчислюється як інтегральний показник, що синтезує всі перераховані вище критерії.

На нашу думку, для проведення експрес-аналізу результативності функціонування науково-інноваційних кластерних структур НААН як у часі, так і просторі доцільно застосовувати модель затверджених бальних оцінок та вагових коефіцієнтів за наведеними вище критеріями, яка може бути представлена в наступному вигляді:

$$F = \sum K_i \cdot B_i, \quad (i = 1n),$$

де F – функціональна (інтегральна) бальна оцінка рівня практичної реалізації критеріїв ефективності функціонування науково-інноваційного аграрного кластера;

K_i – ваговий коефіцієнт критерію ефективності;

B_i – значення в балах i -го критерію ефективності.

Бальна оцінка та ваговий коефіцієнт повинні максимально враховувати важливість і пріоритетність кожного конкретного критерію для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, звідси визначення їх об'єктивного значення вимагає подальших наукових досліджень.

Висновки. Результати проведених досліджень розкривають низку різноманітних підходів до визначення ефективності діяльності кластерних структур. Встановлено, що зокрема їх діяльність оцінюється залежно від об'єкта дослідження чи від потенційних переваг інтеграції, при цьому враховують макро- й мікроекономічні індикатори, що характеризують вплив кластера на суспільство. Аналіз і синтез відомих на тепер окремих методик надали можливість запропонувати критерії для оцінювання результативності функціонування «Міжрегіональних наукових центрів НААН», що максимально відображають ступінь реалізації тих аспектів інтеграції, які забезпечують економічну ефективність взаємодії всіх суб'єктів кластерного утворення і водночас відкривають перспективу для подальших наукових досліджень стосовно визначення справедливої бальної оцінки та коефіцієнтів вагомості по кожному із запропонованих показників.

Список бібліографічних посилань

1. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці : монографія. Хмельницький : ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. 502 с.
2. Гурьшев А. П. Оценка эффективности деятельности предприятия через использование финансовых и нефинансовых показателей. *Менеджмент в России и за рубежом*. 2007. № 5. С.32-41.
3. Дорофиев В. В., Калинович С. В., Жеребьев Я. И. Рынок инноваций : учеб. пособ. Makeevka : ДоиПЛСЛ, 2006. 360 с.
4. Захарченко В. И., Осипов В. Н. Кластерная форма территориально-производственной организации. *Повышение региональной конкурентоспособности на основе кластерного подхода*. Одесса : Фаворит, 2010. Ч. 2. 236 с.
5. Іванченко Г. В. Оцінка очікуваної ефективності кластера як основа для прийняття рішень щодо кластероутворення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6(1). С. 136-139.
6. Иванова О. П. Эффективность интеграции: методы оценки. Кемерово : Кузбассвузиздат, 2002. 214 с.
7. Игнатова Н. В. Влияние межфирменной интеграции на эффективность промышленного производства : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01. Волгоград, 2004. 196 с.

References

1. Voinarenko, M.P. (2011). *Klastery v instytutsiinii ekonomitsi: monohrafiia* [Clusters in institutional economics: monograph]. Khmelnytskyi: KhNU, TOV «Triada-M» [In Ukrainian].
2. Guryshv, A.P. (2007). *Ocenka jeffektivnosti dejatel'nosti predpriatija cherez ispol'zovanie finansovyh i nefinansovyh pokazatelej* [Evaluation of the efficiency of the enterprise through the use of financial and non-financial indicators]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, 5, pp. 32-41 [In Russian].
3. Dorofienko, V.V., Kalinovich, S.V. & Zhereb'ev, Ja.I. (2006). *Rynok innovacij: ucheb. posob* [Innovation Market: A Study Guide]. Makeevka: DoiPLSL [In Russian].
4. Zaharchenko, V.I. & Osipov, V.N. (2010). *Klasternaja forma territorial'no-proizvodstvennoj organizacii* [Cluster form of territorial production organization]. *Povyshenie regional'noj konkurentosposobnosti na osnove klasterного pohoda*. Odesa: Favorit [In Russian].
5. Ivanchenko, H.V. (2016). *Otsinka ochikuvanoi efektyvnosti klastera yak osnova dlja pryiniattia rishen shchodo klasteroutvorennya* [Evaluation expected efficiency cluster as a basis for decisions about its formation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 6(1), pp. 136-139 [In Ukrainian].
6. Ivanova, O.P. (2002). *Jefferktivnost' integracii: metody ocenki* [Evaluation of the expected efficiency of the cluster as a basis for decision-making on cluster formation]. *Kemerovo: Kuzbassvuzizdat* [In Russian].

8. Носенко Ю. М., Нечипоренко О. М., Сінельник Л. М. Інноваційні агрокластери як форма інтеграції науково-освітньої діяльності та бізнесу. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 77.
9. Калашникова Н. И. Хозяйственные связи между предприятиями: содержание, функционирование, управление : монография. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1988. С. 72.
10. Коупленд Т., Котлер Т., Мурин Дж. Стоимость компаний: оценка и управление. Москва : Олимп-Бизнес, 2002. 565 с.
11. Журба І. О. Оцінювання результативності реалізації кластерних ініціатив регіону. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 2. С. 91-100. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppeu_2015_2_13.
12. Пасхальний Д. С. Развитие хозяйственных связей в условиях формирования кластерных структур : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01. Саратов, 2008. 18 с.
13. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / [Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 50 с.
14. Рац О. М. Визначення сутності поняття «Ефективність функціонування підприємства». *Економічний простір*. 2008. № 15. С. 275-285.
15. Рутко Д. Ф. Оценка эффективности функционирования кластерных структур. *Научные труды РИВШ. Философско-гуманитарные науки : сб. науч. ст.* / под ред. В. Ф. Беркова. Минск : РИВШ, 2009. Вып. 7(12). С. 413 -419.
16. Самойлов М. А. Оценка эффективности функционирования региональных промышленных кластеров (методические основы). *Экономика и управление : сб. науч. тр.* / под ред. д-ра экон. наук, проф. А. Е. Карлика. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУЭФ, 2009. 0,5 п.л.
17. Тарасов В. Причины возникновения и особенности предприятий нового типа. *Проблемы теории и практики управления*, 1998. № 2. С. 87-90.
18. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва сільських територій : монографія / [Саблук П. Т., Кропивко М. Ф., Булавка О. Г. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 450 с.
19. Фінагіна О. В. Напрямки розвитку ринку інформаційних продуктів та послуг. *Економіка підприємства: проблеми теорії та практики : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф.* / О. В. Фінагіна, Н. Ш. Пономаренко. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. Т. II. С. 116-118.
20. Якутин Ю. Ю. Еще раз к анализу эффективности становящихся российских корпораций. *Российский экономический журнал*. 1998. № 9-10. С. 40-42.
21. Christensen P., McIntyre N., Pikholtz L. Bridging Community and Economic Development: A Strategy for Using Industry Clusters to Link Neighborhoods to the Regional Economy. URL : www.cluster-research.org - Last access: 20-12-2008. - Title from the screen.
22. Mintzberg H. Strategy in Three Models. *California Management Review*. 1984. P. 236-242.
23. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.
7. Ignatova, N.V. (2004) Vliyanie mezhfirmernoj integracii na jeffektivnost' promyshlennogo proizvodstva [Impact of Inter-Firm Integration on Industrial Production Efficiency]. Doctor's thesis. Volgograd [In Russian].
8. Nosenko, Yu. M., Nechiporenko, O. M. & Sinelnik, L. M. (2020). Innovatsiini ahroklastery yak forma intehratsii naukovosvitnoi diialnosti ta biznesu [Innovative agroclusters as a form of integration scientific and educational activities and business]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 77-86 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202005077>.
9. Kalashnikova, N.I. (1988). Hozhajstvennye svyati mezhdru predpriyatijami: sodержanie, funkcionirovanie, upravlenie: monogr [Economic holidays between enterprises: maintenance, functioning, management: monograph]. Saratov: Izd-vo Saratov. un-ta [In Russian].
10. Kouplend, T., Kotler, T., Murin Dzh. (2002). Stoimost' kompanij: ozenka i upravlenie [Company value: valuation and management]. Moskva: Olimp-Biznes [In Russian].
11. Zhurba, I.O. (2015). Otsiniuvannia rezultatyvnosti realizatsii klasternykh initsiatyv rehionu [The assessment of the performance of regions` cluster initiatives]. *Problems and prospects of economics and management*, 2, pp. 91-100. Retrieved from: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/65271> [In Ukrainian].
12. Pashal'nyj, D.S. (2008). Razvitie hozhajstvennykh svyazej v uslovijah formirovaniia klasternykh struktur [Development of economic relations in terms of cluster structure formation]. Saratov [In Russian].
13. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F., Malik, M.Yo., et al. (2013). Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahropromyslovoho vyrobnytstva na osnovi rozvytku klasternykh system [Improving the competitiveness and social orientation of agro-industrial production through the development of cluster systems]. M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
14. Rats, O.M. (2008). Vyznachennia sutnosti poniattia «Efektyvnist funktsionuvannia pidpriemstva» [Defining the essence of the concept "Efficiency of the enterprise"]. *Ekonomichnyi prostir*, 15, pp. 275-285 [In Ukrainian].
15. Rutko, D.F. (2009). Ozenka jeffektivnosti funkcionirovaniia klasternykh struktur [Assessment of the effectiveness of the functioning of cluster structures]. Nauchnye trudy RIVSh. Filosofske-gumanitarnye nauki : sb. nauch. st. V.F. Berkova (Ed.). Minsk : RIVSh, 7(12), pp. 413 -419 [In Russian].
16. Samojlov, M.A. (2009). Ozenka jeffektivnosti funkcionirovaniia regional'nykh promyshlennykh klasterov (metodicheskie osnovy) [Evaluation of the effectiveness of the functioning of regional industrial clusters (methodological foundations)]. *Jekonomika i upravlenie* : sb. nauch. tr. A.E. Karlik (Ed.). Sankt-Peterburg : Izd-vo SPbGUJEF [In Russian].
17. Tarasov, V. (1998). Prichiny vznikhoveniia i osobennosti predpriiatij novogo tipa [The reasons for the emergence and characteristics of new type enterprises]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, 2, pp. 87-90 [In Russian].
18. Sabluk, P.T., Kropyvko, M.F., Bulavka, O.H., et al. (2011). Upravlinnia kompleksnym rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva silskykh terytorii : monohrafiia [Management of complex development of agro-industrial production of rural areas: monograph]. P.T. Sabluk, M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
19. Finahina, O.V. (2004). Napriamky rozvytku rynku informatsiinykh produktiv ta posluh [Directions of development of the market of information products and services]. *Ekonomika pidpriemstva: problemyteorii ta praktyky* : materialy II Vseukr. nauk.-prakt. konf. Dnipropetrovsk : Nauka i osvita, Vol. II, pp. 116-118 [In Ukrainian].
20. Jakutin, Ju.Ju. (1998). Eshhe raz k analizu jeffektivnosti stanovjashhihsja rossijskikh korporacij. [Once again, to the analysis of the effectiveness of the emerging Russian corporations]. *Rossiiskij jekonomicheskij zhurnal*, 9-10, pp. 40-42 [In Russian].
21. Christensen, P., McIntyre, N. & Pikholtz, L. (2008). Bridging Community and Economic Development: A Strategy for Using Industry Clusters to Link Neighborhoods to the Regional Economy. Retrieved from: www.cluster-research.org [In English].

22. Mintzberg, H. (1984). Strategy in Three Models. *California Management Review*, pp. 236-242 [In English].
23. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., et al. (2014). *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy : monohrafiia [Innovative support of agricultural development of Ukraine: problems and prospects: monograph]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian]*.

Nechyporenko O. M., Nosenko Yu. M., Sinelnik L. M. Methodology for assessing the effectiveness of the scientific and innovative cluster

The purpose of the article is to analyze the existing methodological approaches to assessing the activities of corporate cluster structures of various types and to select criteria for assessing the activities of interregional research centers of the NAAS, as cluster formations.

Research methods. General scientific methods of empirical knowledge were applied: monographic and comparison, with the help of which an understanding of various methods of assessing clustering processes and the degree of implementation of integration initiatives was achieved, individual levels of cluster development were discovered and compared, changes in theoretical approaches to assessing their activities were revealed, trends in the development of scientific thoughts about this; also used cognitive comparison and description operations; according to the method of analysis, the optimal methods for assessing the effectiveness of cluster scientific unions have been identified; the synthesis method provided an opportunity to integrate approaches and propose a methodology for determining the level of efficiency of a scientific and innovative association; using a systematic approach, the influence of internal and external factors on the performance of cluster entities and their individual participants in a competitive environment was studied; abstraction made it possible to move away from a number of stereotypes regarding the definition of acceptable criteria for assessing the results of cluster activities and to highlight their essential characteristics, which is the basis of the model for the indicative assessment of the integration of scientific and innovative associations.

Research results. A number of different theoretical approaches to determining the effectiveness of the activity of cluster structures are disclosed. It has been established that, in particular, their activities are assessed depending on the object of research or on the potential benefits of integration, while taking into account macro- and microeconomic indicators that characterize the impact of the cluster on society. The analysis and synthesis of currently known individual methods provided an opportunity to propose criteria for assessing the effectiveness of the functioning of "interregional research centers of the NAAS, maximally reflect the degree of implementation of those aspects of integration that ensure the economic efficiency of interaction of all subjects of cluster education and at the same time open up prospects for further research to determine the fair score and weighting factors for each of the proposed indicators.

Scientific novelty. A system of complex indicative indicators is proposed for assessing the activities of a scientific and innovative cluster, which reflect the essential characteristics of the implementation of integration initiatives in the agricultural sector.

Practical significance. The developed proposals for determining the effectiveness of the functioning of the scientific and innovative cluster can be used to assess the results of the activities of the interregional scientific centers of the NAAS. Refs.: 23.

Keywords: interregional scientific center; cluster; criteria for evaluation; assessment level; efficiency.

Nechyporenko Oleksandr Mykolaiovych – doctor of economic sciences, associate professor (docent), deputy director on scientific work, executive director of the Northern Interregional Research Center of NAAS, leading research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Nosenko Yurii Mykhailovych – candidate of agricultural sciences, leading research fellow of the department of scientific support of innovative development, Presidium of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, Mykhaila Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: naan.nosenko@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6648-3418>

Sinelnik Lesia Mykhailivna – leading specialist of the department of innovation and economics, National Scientific Centre «Institute of Agriculture of NAAS» (2 B, Mashynobudivnykiv St., Chabany, Kyivska oblast, 08163)

E-mail: izide@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9338-5709>

Нечипоренко А. Н., Носенко Ю. М., Синельник Л. М. Методология оценки эффективности деятельности научно-инновационных кластеров

Цель статьи – проанализировать существующие методические подходы к оцениванию деятельности корпоративных кластерных структур разных типов и подобрать критерии для оценки деятельности межрегиональных научных центров НААН, как кластерных новообразований.

Методика исследования. Применены общенаучные методы эмпирического познания: монографический и сравнения, при помощи которых достигнуто понимание разных методик оценивания процессов кластеризации и степени реализации интеграционных инициатив, обнаружены и сопоставлены отдельные уровни развития кластеров, раскрыты изменения, что происходят в теоретических подходах к оценке их деятельности, определены тенденции развития научной мысли по этому поводу; также использованы познавательные операции сравнения и описания; по методу анализа выявлены наиболее оптимальные методики для оценивания результативности кластерных научных союзов; метод синтеза дал возможность интегрировать подходы и предложить методику определения уровня эффективности научно-инновационного объединения; с помощью системного подхода изучалось влияние внутренних и внешних факторов на результаты деятельности кластерных образований и их отдельных участников в конкурентной среде; абстрагирования позволило отойти от ряда стереотипов относительно определения наиболее приемлемых критериев оценки результатов деятельности кластеров и выделить наиболее существенные их характеристики, что заложены в основу модели индикативного оценивания интеграции научно-инновационных объединений.

Результаты исследования. Раскрыт ряд разнообразных теоретических подходов к определению эффективности деятельности кластерных структур. Установлено, что в частности их деятельность оценивается в зависимости от

объекта исследования или от потенциальных преимуществ интеграции, при этом учитывают макро- и микроэкономические индикаторы, что характеризуют влияние кластера на общество. Анализ и синтез известных на сейчас отдельных методик дали возможность предложить критерии для оценивания результативности функционирования межрегиональных научных центров НААН, что максимально отражают степень реализации тех аспектов интеграции, которые обеспечивают экономическую эффективность взаимодействия всех субъектов кластерного образования и одновременно открывают перспективу для дальнейших научных исследований по определению справедливой балльной оценки и коэффициентов весомости по каждому из предложенных показателей.

Элементы научной новизны. Предложена система комплексных индикативных показателей для проведения оценки деятельности научно-инновационного кластера, которые отражают наиболее существенные характеристики реализации интеграционных инициатив в аграрной сфере.

Практическая значимость. Разработанные предложения по определению эффективности функционирования научно-инновационного кластера можно применять для оценки результатов деятельности межрегиональных научных центров НААН. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: межрегиональный научный центр; кластер; критерии оценки; уровне оценки; эффективность.

Нечипоренко Александр Николаевич – доктор экономических наук, доцент, заместитель директора по научной работе, исполнительный директор Северного межрегионального научного центра НААН, ведущий научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Носенко Юрий Михайлович – кандидат сельскохозяйственных наук, ведущий научный сотрудник отдела научного обеспечения инновационного развития, Президиум Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: naan.nosenko@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6648-3418>

Синельник Леся Михайловна – ведущий специалист отдела инновационной деятельности и экономики, Национальный научный центр «Институт земледелия НААН» (08163, Киевская обл., пгт Чабаны, ул. Машиностроителей, 2Б)

E-mail: izide@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9338-5709>

Стаття надійшла до редакції 09.03.2021 р.

Фахове рецензування: 16.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Нечипоренко О. М., Носенко Ю. М., Синельник Л. М. Методологія оцінки ефективності діяльності науково-інноваційних кластерів. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 81 — 88. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103081>

Nechyporenko, O. M., Nosenko, Yu. M. & Sinelnyk, L. M. (2021). Metodolohiia otsinky efektyvnosti diialnosti naukovo-innovatsiinykh klasteriv [Methodology for assessing the effectiveness of the scientific and innovative cluster]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 81 — 88 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103081>

* * *

УДК 332.2

JEL Classification: Q15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103089>

І. В. ЮРЧЕНКО, кандидат економічних наук

Королівство Данія: досвід ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення

Мета статті – розкрити досвід функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Данії задля подальшої імплементації в українську практику позитивних та уникнення негативних аспектів такого досвіду.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано емпіричний метод (комплексна оцінка сучасної моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Данії); узагальнення й систематизації (побудова концепції та логічно-структурної моделі економічного обігу земель); абстрактно-логічний метод (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Встановлено, що жорстко регульований ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в Данії було змінено на більш ліберальний, з дозволом на купівлю земель іноземцям. Проте це не тільки не залучило, як очікувалося, інвестиції, а навпаки, призвело до ще більш негативних та кризових явищ у країні. Визначено основний інструментарій, механізми та умови функціонування обігу земель в сільському господарстві Данії.

Елементи наукової новизни. Встановлено основну мету регулювання ринкового обігу земель у сільському господарстві Данії. Досліджено нормативно-правову базу Данії щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Сформовано структурно-логічну схему ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Отримало подальший розвиток положення щодо Української моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення з урахуванням досвіду досліджуваної країни.

Практична значущість. Отримані результати дослідження досвіду Королівства Данія щодо ринкового обігу земель, в частині надання доступу нерезидентів до права купівлі земель сільськогосподарського призначення, є наочно-практичною відповіддю і застереженням, що, безсумнівно, має бути враховано в Україні. Застосування дослідженого досвіду Данії повинно сприяти побудові ефективної моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: земельні відносини; земельна реформа; ринковий обіг земель; державне регулювання; ринок земель; зарубіжний досвід.

Юрченко Ігор Володимирович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4967-1994>

Постановка проблеми. Прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» № 2178-10 від 10.10.2019 р., який набуває чинності 01.07.2021 р., надає право власникам паїв на їх реалізацію та фактично запускає в Україні ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення.

Незважаючи на врегульований, як вважають можновладці, ринковий обіг земель, питання надання права набувати у власність земельні ділянки сільськогосподарського

призначення іноземцям та юридичним особам залишається відкритим. Хоча законом до 1 січня 2024 р. не допускається набуття юридичними особами, бенефіціарним власником яких є іноземці, особи без громадянства, юридичні особи, створені за законодавством інших країн, зазначена вимога не поширюється на випадки набуття сільськогосподарськими товаровиробниками у власність земельних ділянок, які використовують такі земельні ділянки на правах оренди, емфітевзису, за умови, якщо: з часу державної реєстрації юридичної особи – набувача права власності минуло не менше трьох ро-

ків, право оренди, емфітевзису виникло до набуття чинності вимог, які це забороняють.

Враховуючи, що на сьогодні переважні площі земель сільськогосподарського призначення знаходяться в оренді великих аграрних підприємств з іноземним капіталом, обмеження, встановлені щодо набуття у власність таких земель, на них не поширюватимуться.

Таким чином, прийнятий Закон, спрямований на запуск ринкового обігу земель у сільському господарстві, створив ще більше запитань, ніж вносив та дав відповіді на наявні.

Отже, питання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення залишається гострим для суспільства, основоположним для аграрної галузі, визначальним для продовольчої безпеки країни та потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо побудови, запровадження та функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення широко досліджені та висвітлені в працях українських вчених, серед яких: Д. С. Добряк [1], В. М. Заяць [18], О. В. Кірейцева [2], Ю. О. Лупенко [5], В. Я. Месель-Веселяк [6], П. Т. Саблук [7], М. М. Федоров [8], О. В. Ходаківська [10] та ін. Разом із тим проблематика ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення досліджувалася в працях таких іноземних авторів, як R. Levesque [3, 4, 9], I. Lueder [14] та ін.

Напрацьована науковцями значна теоретико-методологічна база з розбудови та функціонування ефективного, регульованого ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення заклала підґрунтя для впровадження досліджень у практику. Проте у прийнятому нормативно-правовому забезпеченні ринкового обігу земель у сільському господарстві напрацювання вчених залишилися не врахованими, тому це питання потребує значно ширшого дослідження.

Мета статті – розкрити досвід функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Данії задля подальшої імплементації в українську практику позитивних та уникнення негативних аспектів такого досвіду.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано емпіричний метод (комплексна оцінка сучасної моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського

призначення Данії); узагальнення й систематизації (побудова концепції та логічно-структурної моделі економічного обігу земель); абстрактно-логічний метод (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Виклад основних результатів дослідження. Данське сільське господарство широко відоме як ефективна модель організації господарства, як одне з найбільш технологічно розвинених та найкращих в Європі, незважаючи на те, що на кінець 2016 р. у галузі працювало близько 62 тис. осіб, або 2,5% усіх зайнятих [12]. Сільськогосподарський потенціал Данії сьогодні може забезпечити продовольством 20 мільйонів людей, що в 4 рази перевищує її населення.

Країна належить до провідних європейських виробників сільськогосподарської продукції: яловичини, свинини, птиці, молокопродуктів та зернових. Усі галузі сільського господарства орієнтовані в цілому на експорт. Продукція сільського господарства та харчового сектору загалом становить близько 25% від загального експорту датських товарів [15].

За формою власності на землі сільськогосподарського призначення в Данії переважає приватна власність – 98%. Станом на 2017 р., Данія посідала одне з перших місць у світі з часткою 63% земельної площі країни, де здійснюється сільськогосподарське товаровиробництво, з яких 58% рілля, за середнього показника в Європі 24% [17, 12].

Сільськогосподарському товаровиробництву Данії в своїй більшості притаманна форма приватного сімейного господарства. Кількість таких господарств на кінець 2017 р. становила близько 35 тис., з яких 10 тис. фермерські господарства сімейного типу [12].

Незважаючи на зменшення кількості особистих селянських господарств на 22% за 8 років, саме вони залишаються домінуючими за формою організації господарської діяльності в сільському господарстві Данії. У 2018 р. кількість особистих селянських господарств становила 29 тис., або 85% від усіх господарств. Разом із тим кількість особистих селянських господарств, у власності яких перебувало 200 гектарів або більше земель сільськогосподарського призначення, за 8 років збільшилася на 14% і у 2018 р. становила 2,6 тис. господарств, або 9% від загальної кількості (табл.).

**Господарства за формою організації та землі сільськогосподарського призначення
в їх користуванні/власності у Данії за 2010-2018 рр., тис.**

Форма	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ОСГ	37,17	36,23	35,20	34,32	33,39	31,87	30,63	29,78	29,02
Підприємства колективної власності	3,47	3,21	2,98	3,00	2,86	3,00	3,10	3,00	2,96
Господарські товариства	1,19	1,00	1,52	1,22	1,50	1,32	1,58	1,69	1,89
Інші види господарств	0,28	0,22	0,23	0,30	0,21	0,45	0,36	0,25	0,24
Господарства з 200 га і більше, тис.									
ОСГ	2,26	2,36	2,48	2,39	2,46	2,55	2,56	2,62	2,61
Підприємства колективної власності	0,63	0,64	0,66	0,64	0,59	0,62	0,59	0,60	0,57
Господарські товариства	0,18	0,16	0,18	0,22	0,23	0,25	0,31	0,35	0,40
Інші види господарств	0,04	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04	0,04	0,04

Джерело: Розраховано автором за даними [12].

Із метою врегулювання сільськогосподарської власності, структури господарств, використання та прав власності на землі сільськогосподарського призначення, забезпечуючи тим самим їх раціональне використання, було прийнято Закон Данії «Про сільськогосподарську власність» № 435 від 06.06.2004 р.

Зазначений нормативно-правовий акт мав забезпечити захист земель сільськогосподарського призначення та раціонально орієнтованих і конкурентоспроможних господарств від урбанізації, створення та розвиток сімейного фермерства. Крім того, законом ставилися на меті такі завдання:

забезпечення обґрунтованого та багатогранного використання сільськогосподарських земель з урахуванням природоохоронних заходів;

забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських галузей та підвищення їх конкурентоспроможності;

сприяння заселенню та розвитку сільських територій;

збереження приватної власності, як переважної форми володіння та діяльності в сільському господарстві, забезпечення необхідної виробничої бази для сільського господарства [13].

Розділом 12 сьомої Глави Закону Данії «Про сільськогосподарську власність» № 435 від 06.06.2004 р. визначено вимоги до осіб, які мають право набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення через їх купівлю. До таких осіб належать:

1) За умови набуття права власності на земельну ділянку, площа якої менша або дорівнює 30 га:

фізичні особи (резиденти), які досягли 18-річного віку;

особа зобов'язується постійно проживати в місцевості, де розташована земельна ділянка, запропонована до продажу, протягом 8-ми років.

2) За умови набуття права власності на земельну ділянку, площа якої більша 30 га:

фізична особа (резидент), яка досягла 18-річного віку;

особа зобов'язується постійно проживати в місцевості, де розташована земельна ділянка, запропонована до продажу, протягом 8-ми років.

мати відповідну сільськогосподарську освіту/підготовку, що визначається згідно з вимогами Міністерства продовольства, сільського господарства та рибного господарства;

здійснювати самостійне керування господарством та всім майном;

фізична особа, у власності якої після придбання загальна площа у власності не перевищуватиме 400 га [13].

Стосовно іноземних громадян і юридичних осіб, то цим Законом купівля права власності на землю сільськогосподарського призначення для них була заборонена.

Існує ряд випадків-виключень, коли юридичній особі може бути надано дозвіл на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення:

придбання здійснюється з метою використання земельної ділянки для досліджень, у наукових цілях;

придбання стосується ведення тепличного сільськогосподарського товаровиробництва;

юридична особа, діяльність якої неприбуткова та спрямована на підтримку природоохоронних цілей;

особливі обставини [13].

Крім того, згідно з Розділом 9 Закону набувачем права власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення мо-

же бути акціонерне товариство з обмеженою відповідальністю або товариство з обмеженою відповідальністю, якщо більшість акцій, що забезпечують більшість голосів та складають щонайменше 10 відсотків статутного капіталу, належить особі, що відповідає визначеним вимогам, які регламентують можливість набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. У свою чергу всі інші акції належать особам, які мають подружні, родинні зв'язки (є нащадками, дітьми і т.ін.) з особою, зазначеною вище [13].

Варто зауважити, що у Розділі 6 згаданого нормативно-правового акта наведено роз'яснення щодо вимоги постійного проживання за умови придбання земель сільськогосподарського призначення. Так, статтями 8-9 передбачено, що земельна ділянка в обов'язковому порядку повинна бути обладнана житловим будинком, який має утримуватися відповідним чином, а в разі його пошкодження чи руйнування житло повинно бути відремонтовано впродовж двох років [13].

Стосовно переважного права на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яка запропонована до продажу, то це право мав фермер, господарство чи земельна ділянка якого сусідня, або фермер, який орендує землю, що запропонована до продажу.

Відповідно до законодавства, регулюючої інституцією щодо переходу права власності на землі сільськогосподарського призначення шляхом їх купівлі/продажу виступає Данське сільськогосподарське агентство (Danish Agricultural Agency) в особі Міністра продовольства, сільського господарства та рибного господарства, яке здійснює свою діяльність при Міністерстві навколишнього середовища та продовольства (Ministry of Environment and Food).

Міністерством повністю контролюються та перевіряються на відповідність особи, які виявили бажання придбати земельну ділянку сільськогосподарського призначення у власність, до вимог законодавства. Разом із тим Міністерство має повноваження, за своїм баченням, надавати дозволи, встановлювати заборони, звільняти від виконання певних положень Закону Данії «Про сільськогосподарську власність» № 435 від 06.06.2004 р., коли цього вимагають особливі обставини, визначаючи такі обставини, а також проводити необхідні перевірки.

Усі процедури з купівлі/продажу земель сільськогосподарського призначення в країні

відбуваються за допомогою агентів (які використовують відповідні інтернет-ресурси з нерухомості) та адвокатів, послуги яких оплачуються додатково. Участь агента з нерухомості зазвичай оплачує продавець нерухомості (близько 6% від вартості землі), тоді як адвоката, що виконує оформлення угоди, складає акт огляду нерухомості, здійснює оплату податків, складає акт купівлі-продажу та інше, оплачує покупець (від 300 євро до 1000, плюс податки і збори, які можуть досягати 1,5% від вартості нерухомості).

Унаслідок кризи 2008-2009 рр. та падіння цін на сільськогосподарську продукцію датські фермери зіштовхнулися із значними фінансовими труднощами. Примусова реструктуризація балансу банків призвела до блокування фінансування та подальшої підтримки фермерських господарств. Крім того, фермери, які мали великі зобов'язання перед фінансовими установами, не змогли отримати рефінансування і були змушені продавати земельні ділянки. Звідси ціна сільськогосподарських угідь знизилася на понад 40%. Загальний борг фермерів у Данії на кінець 2010 р. орієнтовно досягнув 48 млрд євро, що перевищило показник 2004 р. на 54%. Сільське господарство Данії зазнало значного відтоку капіталу [14].

Із метою подолання фінансової кризи в сільському господарстві країни у 2015 р. до Закону Данії «Про сільськогосподарську власність» були внесені поправки, які мали забезпечити сільське господарство фінансовими вливаннями через доступ до землі іноземних товариств з обмеженою відповідальністю, торгових фондів, пайових фондів тощо.

Із нормативно-правового акта були виключені вимоги щодо розмірів площ, вимоги до покупців земель сільськогосподарського призначення, також дозволено їх купівлю юридичними особами, нерезидентами, тоді як фермери позбавлені переважного права на купівлю [16, 11].

Проте зміни в законодавстві не викликали позитивного ефекту, а навпаки, стали сприятливими для розвитку спекулятивних процесів на ринку землі та маніпулювання ціною. Пояснюється це тим, що мету іноземних і датських компаній з обмеженою відповідальністю становить не розвиток сільського господарства Данії, а насамперед отримання прибутку. Тому землі почали купуватися для подальшого їх перепродажу за вигіднішими цінами.

Разом із такими змінами в нормативно-правовій базі Данії дрібні фермери втратили

переваги при купівлі земель сільськогосподарського призначення. Крім того, вони не мають таких фінансових ресурсів, якими володіють іноземні компанії (інвестори).

Натепер ситуація погіршується ще й тим, що у Данії взагалі відсутній огляд масштабів придбання іноземцями сільськогосподарських земель, оскільки ні Міністерство, ні Агентство не ведуть реєстр іноземних чи прямих (опосередкованих) купівель датських сільськогосподарських земель іноземними фізичними особами чи компаніями.

Таким чином, датська держава не може стежити за тим, що відбувається.

Наразі в Данії знову назрівають внесення змін до Закону Данії «Про сільськогосподарську власність», які будуть спрямовані на вирішення ситуації, що склалася.

Порівняльна логічно-структурна схема ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення характеризує загальну ситуацію з ринковим обігом земель у Данії, з урахуванням усіх змін, які були проведені (рис.).

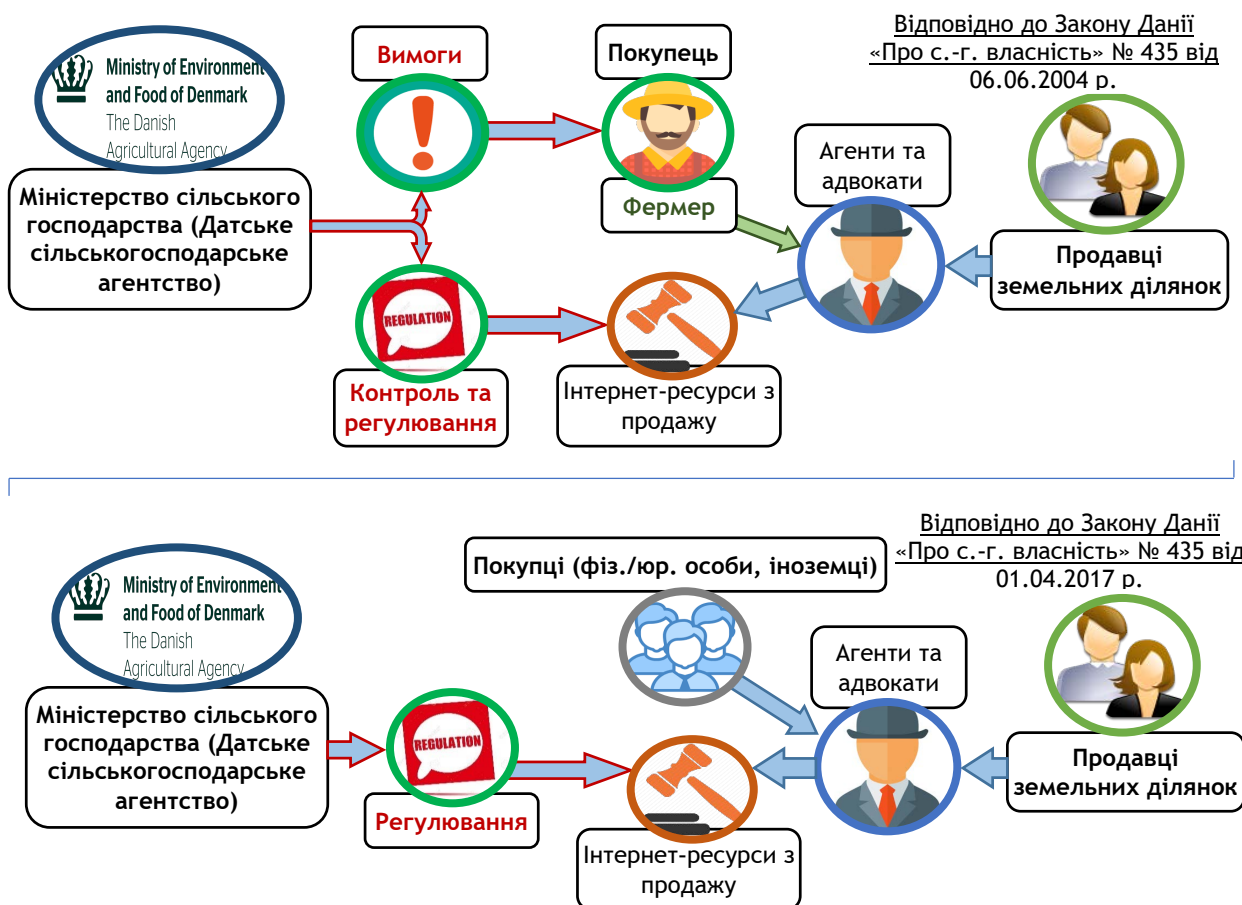

Рис. 1. Порівняльна логічно-структурна схема ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Данії з урахуванням законодавчих змін

Джерело: побудовано автором.

Варто зауважити, що незважаючи на дозвіл купувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення іноземними громадянами, в країні існує заборона для нерезидентів оформляти іпотечні кредити на купівлю нерухомості. Тобто задіяний важливий інструмент, оскільки резиденти практично завжди купують нерухомість у кредит, вносячи тільки 20% від вартості нерухомості. Іноземцю ж доведеться платити відразу всю суму.

Висновки. Досвід Данії щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення надзвичайно корис-

ний для України. Адже саме в цій країні функціонував жорстко регульований ринковий обіг земель, який згодом було законодавчо змінено на більш ліберальний. У свою чергу, мета цих змін не була досягнута, а навпаки, ситуація загострилася і перед країною постали інші загрози та проблеми.

До основних аспектів ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Данії на сьогодні можна віднести:

ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення є регульований державою через Датське сільськогосподарське

агентство (Danish Agricultural Agency) в особі Міністра продовольства, сільського господарства та рибного господарства, яке здійснює свою діяльність при Міністерстві навколишнього середовища та продовольства (Ministry of Environment and Food);

у разі державної необхідності Датське сільськогосподарське агентство (Danish Agricultural Agency) має право накладати заборону, скасовувати вимоги законодавства до покупців, втручатися в трансакції щодо купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення;

купівля земель сільськогосподарського призначення дозволена юридичними особами та нерезидентами, але при цьому діють певні фінансові механізми, а саме іноземні покупці при купівлі мають сплатити всю вартість земельної ділянки, ніяких позик, розстрочки платежу чи кредитування для них не надається;

відсутні вимоги щодо розмірів площ, вимоги до покупців земель сільськогосподарського призначення;

фермери позбавлені переважного права на купівлю земель.

Досвід Данії наочно засвідчує, як поспішні, не виважені та науково не обґрунтовані зміни щодо ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення призводять до негативних процесів у сільському господарстві країни. Тобто його можна вважати своє-

рідною відповіддю на питання щодо залучення іноземних інвестицій у сільське господарство через запровадження відкритого, нерегульованого та вільного ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, з дозволом на купівлю земель нерезидентами та юридичними особами. Ніяким інвестиціям, новим або збільшення вже існуючих це не сприятиме. Навпаки, така модель функціонування тільки спричинить погіршення становища фермерства на селі, загострення соціальної складової, відсторонення органів державної влади від моніторингу та регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Україна обов'язково має використати наявний досвід, який вже апробований та надає переваги перед усіма іншими країнами, адже дозволяє обрати виключно правильний шлях розбудови ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, не експериментувати з аграрною економікою та земельним питанням, забезпечити масштабний розвиток сімейного фермерства, як еталона в країнах Європейського Союзу, та перехід аграрного сектору на новий етап розвитку.

Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на вивчення та аналіз прийнятої моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні, якнайшвидше виявлення та усунення негативних її аспектів.

Список бібліографічних посилань

1. Добряк Д. С., Шкуратов О. І. Формування і розвиток ринкових земельних відносин на теренах України. *Збалансоване природокористування*. 2018. № 1. С. 6-17. <https://doi.org/10.33730/2310-4678.3.2018>.
2. Кірейцева О. В. Сучасні тенденції функціонування ринку землі у Франції. *Інтернаука*. 2016. № 12(2). С. 74-76.
3. Левек Р. Сільськогосподарські структури, сталість продовольчих систем та регулювання земельних ринків. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 18-33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>.
4. Левек Р., Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 5-12. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201710005>.
5. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Моделі обігу земель сільськогосподарського призначення: результати анкетних досліджень. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 5-15. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201809005>.
6. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Нові методичні підходи щодо удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 22-28.
7. Саблук П. Т. Особливості об'єктивного процесу освоєння земельних ринкових відносин. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 5(99). С. 65-71.
8. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринку земельних відносин. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 55-60.
9. Ходаківська О. В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та нео-лібералізмом. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 5-17.

References

1. Dobryak, D.S. & Shkuratov, O.I. (2018). Formuvannia i rozvytok rynkovykh zemelnykh vidnosyn na terenakh Ukrainy [Formation and development of market land relations in Ukraine. Balanced nature management]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 1, pp. 6-17 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33730/2310-4678.3.2018>.
2. Kireitseva, O.V. (2016). Suchasni tendentsii funktsionuvannia rynku zemli u Frantsii [Modern tendencies of land market functioning in France]. *International scientific journal "Internauka"*, 12(2), pp. 74-76 [In Ukrainian].
3. Levek, R. (2020). Silskohospodarski struktury, stalist prodovolchyykh system ta rehuliuвання zemelnykh rynkiv [Agricultural structures, sustainability of food systems and regulation of land markets]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 18-33 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>.
4. Levesque, R., Khodakivska, O.V. & Yurchenko, I.V. (2017). Modeli rehuliuвання rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Models of regulation of market circulation of agricultural land in EU countries]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 5-15 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201710005>.
5. Lupenko, Yu.O., Khodakivska, O.V. (2018). Modeli obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia: rezultaty anketnykh doslidzhen [Models of agricultural land turnover: results of questionnaires]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 5-15 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201809005>.
6. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2016). Novi metodichni pidkhody shchodo udoskonalennia normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [New methodical approaches to improving the normative monetary valuation of agricultural lands]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 22-28 [In Ukrainian].

10. Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в Ізраїлі. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 84-92. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902084>.
11. Bekendtgørelse af lov om landbrugsejendomme No 27/2017 Miljø- og Fødevareministeriet of 4 January 2017 [el. res.]. URL : <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=186169#id06eb37> (дата звернення 28.05.2021 р.).
12. Danmarks Statistik. URL : <https://www.dst.dk/en> (дата звернення: 28.05.2021 р.). https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/dnk/all/show/2017/ (дата звернення 28.05.2021 р.).
13. Lov om landbrugsejendomme No 435/2004 Miljø- og Fødevareministeriet of 6 June 2004 [el. res.]. URL : <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=8026> (дата звернення: 28.05.2021 р.).
14. Lueder I. Danish farmland investments: a window of opportunity. Geneva. 2013. URL : http://www.blueharvest.ch/wp-content/uploads/2013/11/Danish-farmland_Market.pdf (дата звернення: 28.05.2021 р.).
15. Observatory of Economic Complexity. Denmark export 2017. URL : https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/dnk/all/show/2017/ (дата звернення: 28.05.2021 р.).
16. Om ejerskab af landbrugsjord. URL : <http://www.jak.dk/om-ejerskab-af-landbrugsjord/> (дата звернення: 28.05.2021 р.).
17. Udviklingen af landbrugslandet gennem seks årtier fra 1954 til 2025. En undersøgelse fra Københavns Universitet. 2017. 12 p. URL : <https://www.ft.dk/samling/20161/almindel/mof/bilag/230/1717575.pdf> (дата звернення :28.05.2021 р.).
18. Zaiats V. The Farmland Market for Agribusiness Development in Ukraine. *European Journal of Science and Research*. 2019. Vol. 1. P. 91-97.

7. Sabluk, P.T. (2021). Osoblyvosti obiektyvnogo protsesu osvoinnia zemelnykh rynkovykh vidnosyn [Features of the objective process of development of land market relations]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 5 (99), pp. 65-71 [In Ukrainian].
8. Fedorov, M.M. (2011). Zemelna reforma i rozvytok rynku zemelnykh vidnosyn [Land reform and market development of land relations]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 55-60 [In Ukrainian].
9. Khodakivska, O.V. & Levek, R. (2018). Zemelni vidnosyny: poshuk balansu interesiv mizh derzhavnym rehuliuivanniam ta neoliberalizmom [Land relations: finding a balance of interests between state regulation and neoliberalism]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 5-17 [In Ukrainian].
10. Khodakivska, O.V. & Yurchenko, I.V. (2019). Rynkovyi obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Izraili [Market turnover of agricultural lands in Israel]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 84-92 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902084>.
11. Bekendtgørelse af lov om landbrugsejendomme No 27/2017 Miljø- og Fødevareministeriet. (2017). Retrieved from: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=186169#id06eb37> [In Danish].
12. Danmarks Statistik. Retrieved from: <https://www.dst.dk/en> [In Danish].
13. Lov om landbrugsejendomme No 435/2004 Miljø- og Fødevareministeriet. (2004). Retrieved from: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=8026> [In Danish].
14. Lueder, I. (2013). Danish farmland investments: a window of opportunity. Geneva. Retrieved from: http://www.blueharvest.ch/wp-content/uploads/2013/11/Danish-farmland_Market.pdf [In English].
15. Observatory of Economic Complexity. Denmark export 2017. Retrieved from: https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/dnk/all/show/2017/ [In Danish].
16. Om ejerskab af landbrugsjord. Retrieved from: <http://www.jak.dk/om-ejerskab-af-landbrugsjord/> [In Danish].
17. En undersøgelse fra Københavns Universitet (2017). Udviklingen af landbrugslandet gennem seks årtier fra 1954 til 2025. Retrieved from: <https://www.ft.dk/samling/20161/almindel/mof/bilag/230/1717575.pdf> [in Danish].
18. Zaiats, V. (2019). The Farmland Market for Agribusiness Development in Ukraine. *European Journal of Science and Research*, 1, pp. 91-97 [In English].

Yurchenko I. V. Denmark: experience of market turnover of agricultural land

The purpose of the article is to reveal the experience of the functioning of the market circulation of agricultural land in Denmark, in order to further implement in Ukrainian practice, the positive and avoid negative aspects of this experience.

Research methods. The study used an empirical method (comprehensive assessment of the modern model of market turnover of agricultural land in Denmark); generalization and systematization (construction of the concept and logical-structural model of economic turnover of lands); abstract-logical method (theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. It was found that the tightly regulated market turnover of agricultural land in Denmark was changed to a more liberal one, with permission to buy land for foreigners, but this not only did not attract investment as expected, but on the contrary, led to even more negative and crisis phenomena in country. The main tools, mechanisms and conditions of land turnover in agriculture of this country are determined.

Scientific novelty. The main purpose of regulating the market turnover of land in Danish agriculture has been established. The legal framework of Denmark for regulating the market circulation of agricultural land has been studied. The structural and logical scheme of market circulation of agricultural lands is formed. The provisions on the Ukrainian model of regulating the market turnover of agricultural lands were further developed, taking into account the experience of the studied country.

Practical significance. The results of the study of the experience of the Kingdom of Denmark on the market turnover of land, in terms of granting non-residents access to the right to purchase agricultural land, is a clear practical answer and a caveat that should undoubtedly be taken into account in Ukraine. The application of the Danish experience should help to build an effective model of market turnover of agricultural land in our country. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 18.

Keywords: land relations; land reform; market turnover of land; state regulation; land market; foreign experience.

Yurchenko Ihor Volodymyrovych – candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: youchenkoua@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4967-1994>

Юрченко І. В. Королівство Данія: опыт рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения

Цель статьи – раскрыть опыт функционирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в Дании для дальнейшей имплементации в украинскую практику положительных и избегания негативных аспектов такого опыта.

Методика исследования. В процессе исследования использованы эмпирический метод (комплексная оценка современной модели рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения Дании); обобщения и систематизации (построение концепции и логически-структурной модели экономического оборота земель); абстрактно-логический метод (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. Установлено, что жестко регулируемый рыночный оборот земель сельскохозяйственного назначения в Дании был изменен на более либеральный, с разрешением на покупку земель иностранцам. Однако это не только не привлекло, как ожидалось, инвестиции, а наоборот, привело к еще более негативным и кризисным явлениям в стране. Определен основной инструментарий, механизмы и условия функционирования оборота земель в сельском хозяйстве Дании.

Элементы научной новизны. Установлена основная цель регулирования рыночного оборота земель в сельском хозяйстве Дании. Исследована нормативно-правовая база Дании по регулированию рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения. Сформирована структурно-логическая схема рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения. Получили дальнейшее развитие положения относительно Украинский модели регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения с учетом опыта исследуемой страны.

Практическая значимость. Полученные результаты исследования опыта Королевства Дания по рыночному обороту земель, в части предоставления доступа нерезидентов к праву покупки земель сельскохозяйственного назначения, является наглядно-практическим ответом и предупреждением, что, несомненно, должно быть учтено в Украине. Применение исследованного опыта Дании должно способствовать построению эффективной модели рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в Украине. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: земельные отношения; земельная реформа; рыночный оборот земель; государственное регулирование; рынок земель; зарубежный опыт.

Юрченко Игорь Владимирович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела земельных отношений та природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4967-1994>

Стаття надійшла до редакції 05.03.2021 р.

Фахове рецензування: 12.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Юрченко І. В. Королівство Данія: досвід ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 89 — 96. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103089>

Yurchenko, I.V. (2021). Korolivstvo Daniia: dosvid rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Denmark: experience of market turnover of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 89 — 96 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103089>

* * *

**О. Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
М. М. ІГНАТЕНКО, доктор економічних наук, професор
А. А. ШВЕЦЬ, аспірант***

Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань

Мета статті – здійснити концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано низку загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: системно-структурний аналіз і синтез як основний методологічний інструмент (при аналізі напрямів соціальної відповідальності й інклюзивного розвитку агрохолдингових інтегрованих формувань); монографічний (при визначенні сутності та здійсненні методичної оцінки ролі агрохолдингових формувань як інтегрованих структур в інклюзивному розвитку економіки України); екстраполяції (при обґрунтуванні потенціалу й можливостей посилення інклюзивної направленості в розвитку агрохолдингових інтегрованих формувань на перспективу).

Результати дослідження. Окреслено методологічний контекст інклюзивності в ефектах господарювання в аграрному секторі економіки у формації концепту сталості. Розкрито інституційні та організаційно-економічні характеристики, ідентифіковано пріоритетну роль агрохолдингових інтегрованих формувань у реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій. Результативним і методично доцільним визначено акцент на спрямування розвитку агрохолдингових інтегрованих формувань на реалізацію проєктів соціально відповідального господарювання, яке враховуватиме особливості розвитку сільських територій.

Елементи наукової новизни. Визначено, що агрохолдингові інтегровані формування, з огляду на масштаби їх діяльності та наявний виробничо-ресурсний і фінансово-економічний потенціал, мають відігравати провідну роль в інклюзивному розвитку економіки України, особливо сільських територій. Доведено, що з цією метою варто диференціювати соціальну, отже, й інклюзивну діяльність на тактичні та стратегічні напрями. Концептуалізовано припущення стосовно того, що: останні спрямовані на забезпечення не тільки одночасної віддачі, а й отримання ефектів у майбутньому; забезпечуючий чинник – фінансування розвитку сільських територій; підтримка місцевих громад; слід виокремити інклюзивне сприяння розвитку кооперативів, альтернативних видів зайнятості; розбудова інфраструктури; енерго- і ресурсозбереження, формування сприятливої екологічної ситуації; утвердження гендерної рівності й соціальної справедливості в суспільстві; стимулювання впровадження інновацій.

Практична значущість. Методично обґрунтовано організаційно-економічні характеристики і концептуалізовано визначення ролі агрохолдингових інтегрованих формувань у реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій з доведенням необхідності стимулятивного залучення такого типу структур до здійснення соціально відповідального господарювання з проєкцією на досягнення критеріїв сталості через інклюзивність. Табл.: 2. Бібліогр.: 50.

Ключові слова: інклюзивність; інклюзивний розвиток; сільські території; інклюзивна економіка; агрохолдингові інтегровані формування; соціальна відповідальність; соціальні проєкти; стратегічна роль; інституції.

Шпикуляк Олександр Григорович – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Ігнатенко Микола Миколайович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі (08401, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30)

E-mail: professorignatenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5713-7951>

Швець Андрій Андрійович – аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: malik_coop@iae.org.ua

Постановка проблеми. Трансформації в аграрному секторі економіки України та розвитку сільських територій набули ефекту диверсифікованої за різновидами підприємств структури господарювання. Видозміна, реструктуризація господарського порядку означили появу і на сьогодні значне устаткування розвитку підприємств, що мають певне монопольне становище на ринку та стосовно ролі в соціально-економічному розвитку сільських територій. Такому статусу значною мірою інституційно відповідають агрохолдингові інтегровані формування.

Об'єктивна доцільність посилення ролі та забезпечення системної залученості агрохолдингових інтегрованих формувань у процеси інституціоналізації інклюзивності пов'язана з тим, що: дані структури сконсолідували значні капітали й земельні банки, фінансово стійкі, мають великі можливості для підтримки розвитку сільських територій та села. Проблемою тут постає поки що не масове поширення соціально відповідального господарювання агрохолдингів на відміну від традиції всезагальної капіталізації бізнесу.

Загальносуспільний, макроекономічний контекст піднятої проблеми спроектовано безпосередньо за наслідком інституціоналізації трансформацій в аграрному секторі економіки України. Практика забезпечення соціальних, економічних, екологічних результатів господарювання та розвитку сільських територій пов'язана з: чинником трансформації господарського порядку (перехід від командно-адміністративної до ринкової підприємницької моделі організації господарювання); кардинальними інституційними змінами організаційної структури підприємств; транзитом ринкових інститутів; видозміною критеріїв ефективності в напрямі їх соціалізації; активною реалізацією глобального порядку денного з реалізації Цілей сталого розвитку ООН на період до 2030 року, в тому числі шляхом формування інклюзивної економіки.

Відзначимо, що загальна постановка вирішуваної проблеми авторської статті з

позиціонуванням на дослідницьку перспективу передбачає теоретико-методологічне окреслення й концептуальне означення ролі агрохолдингових інтегрованих формувань у реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій та побудові інклюзивної економіки на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інклюзивного розвитку актуалізована в дослідженнях і публікаціях досить широко, зокрема у загальнотеоретичному контексті, в контурах економічної дифузії знань, а також у прикладному вимірі пізнання царини підприємницького господарювання. Фундаментальні напрацювання із досліджуваної проблематики ґрунтовно висвітлені в публікаціях багатьох вітчизняних та іноземних авторів, зокрема, щодо: *теорії та практики інклюзивного розвитку економіки, його ролі у реалізації принципів сталості, а також засад інтеграції*: І. Бобух, С. Щегель [1]; О. Бородіна, І. Прокопа [2]; Л. Ємельяненко, В. Петюх, К. Дзензелюк [6]; Т. Зінчук [7, 9]; А. Кожина [10]; А. Гуртов [3-5, 44] і Ю. Лупенко [44]; І. Манцуров [14]; С. Beatty, R. Crisp, T. Gore [37]; C. Benner, M. Pastor [38]; Sh. Shahriar, Ch. Siwar [49]; G. Rauniyar, R. Kanbur [48]; E. Ianchovichina, S. Gable [45]; О. Прогнімак [28], Г. Форд [34] та ін.; *економічної оцінки ролі агрохолдингових інтегрованих формувань та інших господарюючих суб'єктів у розвитку сільських територій та аграрного сектору*: F. Chaddad [39], V. Valentinov [39, 42, 43]; T. Gagalyuk [42, 43]; F. Schaft [43]; М. Кропивко [11]; Ю. Лупенко [12, 13, 31]; М. Малік [31, 32, 36]; М. Кропивко [12, 30]; О. Ходаківська [13, 23]; О. Могильний [23]; О. Павлов, С. Дідух [25]; Т. Мірзоєва [22] та ін.

Варто також виділити науково-практичні видання нормативного та рекомендаційного, а також інформаційно-аналітичного характеру [15-21, 24, 26, 27, 29, 33, 35, 40, 41, 46, 47], у яких наведено оцінки тенденцій впровадження у практику заходів щодо забезпечення інклюзивного розвитку соціально-економічних систем, включаючи сільські території. Долучилися до заявленої пробле-

матики також автори представленої статті [8, 36, 50].

Зазначені сентенції стосуються чинників і складників інклюзивного розвитку, місії та мети інклюзивної економіки, її інститутів, механізмів та інструментів здійснення регуляторної політики, проте таких, які б висвітлювали особливості суб'єктів і практичних напрямів інклюзивного розвитку сільських територій, активізації участі в цьому процесі агрохолдингових інтегрованих формувань.

Мета статті – здійснити концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: системно-структурний аналіз і синтез як основний методологічний інструмент (при аналізі напрямів соціальної відповідальності й інклюзивного розвитку агрохолдингових інтегрованих формувань); монографічний (при визначенні сутності та здійсненні методичної оцінки ролі агрохолдингів як інтегрованих структур в інклюзивному розвитку економіки України); статистичний, порівняння, ранжування при визначенні їх місця в інклюзивному розвитку економіки країни; екстраполяції (при обґрунтуванні потенціалу й можливостей посилення інклюзивної направленості в розвитку агрохолдингових інтегрованих формувань на перспективу).

Виклад основних результатів дослідження. Сучасні тенденції формування ефективності господарських систем і траєкторії розвитку територій, включаючи сільські, відповідають новітнім викликам. Науково-технічний прогрес, зміна чинників впливу на розбудову світогосподарського укладу, одночасно з досягненнями, виявили проблеми, пов'язані, зокрема, з актуалізацією доступу суспільства, громад та окремих осіб до створюваних в економіці благ. Практика господарювання і взаємодії підприємницьких утворень із соціумом, громадами, у тому числі на сільських територіях в Україні, довела, що: актуальні завдання в межах традиційних економічних моделей якісно вже не вирішуються; потрібно розширювати доступ соціуму до результатів підприємницького господарювання; фактор інклюзії має стати домінуючим у досягненні

критеріїв побудови соціально відповідального бізнесу на селі для сприяння досягненню Цілей сталого розвитку ООН на період до 2030 року.

В Україні у розвитку села та сільських територій агрохолдингові інтегровані формування набули поширення, проте процес їх утворення масово розпочався ще 2005 року [30, с. 4]. Значною мірою, зокрема інституційно, цей факт підтверджується відкритими інформаційними матеріалами [15, 16, 17, 18, 19, 21]. Структури такого типу реалізують засади сталого господарювання, проте серед пріоритетів наукової розвідки виділимо необхідність окреслення дифузії інклюзивності. Для методологічного усвідомлення заявленої сентенції зауважимо з довідкової літератури, що: «Інклюзивний (з фр. *inclusive* – який включає в себе) – той, що розповсюджується на широке коло предметів [24, с. 263]. Достовірність зазначеного методологічного дороговказу виділяється нами в контексті необхідності оцінки перспектив агрохолдингів з огляду на кваліфікування пріоритетних засад розвитку сільських територій.

Упровадження ж ідеології інклюзивного розвитку, її практична імплементація у діяльність агрохолдингових інтегрованих формувань відповідає заходам реалізації глобального плану дій – Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року [26, 27, 35]. Цільовий дороговказ реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових формувань – це: створення умов для вільного доступу населення до засобів особистісного зростання, соціальних і духовних благ; утвердження моделі господарювання агрохолдингів, яка побудована на засадах соціальної відповідальності; імплементація інституцій формування соціального капіталу для сприяння коаліційному характеру вирішення соціально-економічних проблем села.

Вважаємо, що інклюзивне економічне зростання ґрунтується на принципах соціальної справедливості та соціальної відповідальності господарювання. Зазначене має також певну історію, адже елементи інклюзії в організації господарювання використовувалися фундаторами великого бізнесу, зокрема Г. Фордом [34]. Доцільність зосередження уваги на цьому прикладі очевидна, адже ми розглядаємо методичні перспективи інклюзивного розвитку сільських те-

риторій за можливої безпосередньої участі агрохолдингових інтегрованих структур – представників великого аграрного бізнесу. В руслі позиції оцінок еволюції аспектів інклюзивності відзначаємо, що Г. Форд у публікації про своє життя і роботу [34] опосередковано по змісту відзначив практику застосування підходів до ведення соціально відповідального бізнесу з використанням акцій залученості працівників до нарощення інтелектуального капіталу компанії, організовуючи для них навчання професії на робочому місці.

Повертаючись до теорії і методології інклюзивного розвитку, підтримуємо переконання вітчизняних дослідників під проводом Т. Зінчук [9] про те, що доцільно виділити словосполучення «інклюзивна економіка», яка «відкриває численні можливості для розвитку ринку праці, оскільки її принципами передбачено можливості отримувати нові професії та розвивати нестандартні види діяльності для досягнення повної зайнятості і за умов сприятливого інституційного середовища» [9, с. 6]. Відповідно інклюзивний розвиток, як процес всепроникного забезпечення участі стейкхолдерів у соціально-господарських відносинах, інституційно вибудовує модель господарського порядку за статусом інклюзивної економіки. Це організаційно структурована система відносин, яка включає в себе класичні сегменти ринку, проте з дещо видозміненими функціональними характеристиками. Аспекти інклюзивної економіки проявляються у пріоритезації механізму розподілу ресурсів і результатів через створення умов для вільного доступу до них. Знову наголошуємо, що організація інклюзивної економіки – це відповідна інституційна модель, зреалізована в результаті впровадження інклюзивного розвитку.

Розглядаючи термін «інклюзивне зростання», окремі автори, зокрема Л. Ємельяненко, В. Петюх, К. Дзендзелюк, позиціонують його як: «багатофакторний і багатогранний процес, оскільки його основою є економіка максимальної зайнятості і взаємодії усіх суб'єктів» [6, с. 6]; «передумову гуманного розвитку суспільства» [6, с. 6]; «процес, що принципово відрізняється від стандартного економічного зростання, акцентований на розвиток людини і зростання її добробуту; спрямований на підвищення залученості та активної участі в економіці»

[6, с. 6]; «економічне зростання зі спрямуванням на скорочення бідності і нерівності в суспільстві, а також забезпечення рівних можливостей населення для реалізації свого людського потенціалу» [6, с. 6]. Тим самим, по суті, методологічно заявлено про соціальний вектор інклюзивного розвитку за всеохопного впровадження ефектів соціальної відповідальності, що інституціоналізовані в систему суспільно-господарського обміну.

До проблематики інклюзивності долучаються також дослідники вузькоспеціалізованих напрямів розвитку економіки. Наприклад, Т. Мірзоева, розглядаючи питання розвитку лікарського рослинництва, об'єктивно наповнює соціальний аспект функціонування галузі [22, с. 140], який актуалізується в практиці інклюзивного зростання, що на нашу думку доцільно пов'язувати із сільськими територіями. На переконання цієї авторки [22, с. 140–141], ситуація в Україні така, що «вітчизняні сільські території потерпають від демографічної кризи, монополізації аграрної сфери крупними агрохолдингами, переорієнтації агровиробників на тотальне зерновиробництво та загальну деградацію» [22, с. 141]. Тим самим у розвиток викладеної думки відзначимо про необхідність пошуку актуальних механізмів реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій. З-поміж іншого конструктивом буде долучення до системної побудови на селі інклюзивної економіки агрохолдингових інтегрованих структур. До того ж із відкритих інформаційних джерел [15, 16, 17, 18, 19, 21] відомо, що акція інклюзивності відповідає інтересам цих структур у секторі реалізації заходів соціальної відповідальності, які відбуваються через механізми підтримки розвитку сільських територій.

Розширюючи теоретико-методологічні оцінки інституційного статусу й ролі агрохолдингових інтеграційних формувань власне у реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій, наголошуємо на пріоритетному їх позиціюванні в контексті принципів сталості. Креативною і системно представленою щодо розкриття змісту, еволюції парадигми інклюзивного розвитку економіки є дослідницька позиція А. Гуторова, який виокремив даний напрям формування моделі економічного зростання як такої, що ідентифікується: згідно з найвищими критеріями соціальної спрямованості;

відповідно до засад забезпечення найвищих темпів економічного зростання та досягнення Цілей сталого розвитку [3, с. 48–49]. погоджуємося з висновком цього ж автора [3] щодо перспективи розвитку економіки України й переносимо концептуально цей аспект і на предметну область нашого дослідження. Зокрема прийнятною для дотримання вважаємо позицію, стосовно якої «...дальший розвиток економіки України має неодмінно базуватися на принципах інклюзивності, однак для цього потрібно здійснити відповідний цивілізаційний вибір, трансформувати інститути, переорієнтувати національне господарство з експортно-сировинної моделі на неоіндустріальну економіку знань, де центральними елементами будуть творча людина, громадянське правосвідоме суспільство, природа та інформація» [3, с. 51]. Аналогічної концепції пізнання дослідник даної проблеми логічно дотримується також в інших своїх розробках та наукових працях [4]. Вважаємо дану позицію всеохопною і такою, що окреслює концептуальну сутність розробки модельної стратегії інклюзивного розвитку економіки з урахуванням, зокрема, сегменту сільських територій та функціоналу агрохолдингових інтегрованих формувань.

Апелюючи до глобального контексту реалізації методології інклюзивного розвитку, зауважимо про вбудовування її у загальну, визначену програмними документами концепцію досягнення сталості в усіх сферах життя і господарювання. Дотично до сільських територій зазначене виявляється через включення екологічних та соціальних цілей до програмних документів і рекомендацій ООН як ключової міжнародних організацій: Цілі розвитку тисячоліття (2000 р.) та Принципи відповідального інвестування (2005). Останні дозволили впровадити ідеї сталого розвитку в бізнес-практику через включення екологічних та соціальних аспектів у політику та практику провідних інвестиційних інституцій [20].

Нашим проміжним підсумком аналізу теоретико-методологічних уявлень про досліджувану проблему буде такий, що пріоритет інклюзивності виник не спонтанно. Вважається, що світова економічна криза 2008–2009 рр. змусила розглядати питання забезпечення рівномірного розподілу доходів не тільки в суто соціальному аспекті, але і як важливого фактора економічного зростання.

Так, у звіті Комісії зі зростання та розвитку під егідою Світового банку (2008 р.) [40] визначено, що інклюзивність як концепція, що включає справедливість, рівні можливості та захист при перетвореннях на ринках ресурсів та праці, є важливим компонентом будь-якої успішної стратегії зростання [40, с. 3–5]. У роботі, підготовка якої ініційована Азійським банком розвитку [48], зазначається: «Інклюзивним є зростання, що має наступні ознаки: всі члени суспільства рівною мірою, незалежно від своїх індивідуальних обставин, приймають участь та роблять свій внесок в процес зростання; зростання спрямоване на максимально повний доступ всіх верств, особливо бідних, до економічних можливостей, що створюються таким зростанням» [48, с. 3]. У статті авторів видання Міжнародного валютного фонду «Що таке інклюзивне зростання?» (2012 р.) наведено визначення цього терміна як «підвищення темпів зростання та збільшення розмірів економіки через забезпечення рівних умов для інвестування та розширення можливостей продуктивної зайнятості» [45, с. 158]. У знаковій роботі «Інклюзивне зростання: вимірювання та визначальні чинники» [46] вказується, що «зосередження суто на ліквідації нерівності, коли доходи бідних верств будуть зростати швидшими темпами ніж решти населення, може продукувати неоптимальні результати для усіх» [46, с. 3]. Відповідно до цього автори об'єднують в один показник доходи на одну особу та рівність їх розподілу (індекс рівності доходів). За їхнім твердженням, «інклюзивне зростання може бути забезпечене: зростанням середнього доходу; збільшенням індексу рівності або зростанням обох показників» [46, с. 7]. При цьому ключовими чинниками інклюзивного зростання є макроекономічна стабільність, людський капітал та структурні зміни [46, с. 16]. Зазначена концепція є актуальною, зокрема в дослідженнях під егідою МВФ [47, с. 4].

Концепція інклюзивності виникла як теоретичний базис економічного зростання для країн, що розвиваються. Проте загострення глобальної кризи дозволило використати її здобутки у стратегічних документах провідних наднаціональних інституцій. Вже в 2010 р. інклюзивний розвиток як такий, що базується на економіці з високим рівнем зайнятості для забезпечення соціальної та територіальної згуртованості, був визнаний

одним із трьох пріоритетів стратегічного документа Європейської Комісії «Європейська стратегія для розумного, сталого та інклюзивного зростання (Європа 2020)» [41]. Положення стратегії та пропозиції щодо імплементації європейського досвіду містяться в роботах провідних вітчизняних вчених О. Прогнімака [28, с. 189], Ю. Лупенка [44] та А. Гуторова [3, с. 50; 44]. Проте ексклюзивну значимість для просування ідей інклюзивного розвитку мала прийнята 25 вересня 2015 р. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», що декларує мету створити умови для сталого, всеохопного (інклюзивного) і безперервного економічного зрос-

тання, процвітання всього людства і гідної праці для всіх з урахуванням різних рівнів розвитку і спроможності країн [26]. Для цього були затверджені Цілі сталого розвитку до 2030 р., які імplementовані Україною на найвищому державному рівні як Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [27]. Зазначимо, якщо цілі були впроваджені у вітчизняне законодавче поле інкорпоровано (дослівно), то завдання, спрямовані на їх досягнення, трансформовані для адаптації з урахуванням специфіки розвитку України. Враховуючи це, нами проведено порівняння глобального та національного змісту орієнтованих на забезпечення інклюзивності завдань Цілей сталого розвитку (табл. 1).

1. Порівняння глобального та національного змісту завдань Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, орієнтованих на забезпечення інклюзивності

Глобальне визначення завдання	Національне визначення завдання	Відповідає (+), не відповідає (-), не повністю відповідає (+/-)
Ціль 1. Подолання бідності в усіх її формах та усюди		
1.4. До 2030 року забезпечити, щоб усі чоловіки і жінки, особливо незаможні та вразливі, мали рівні права на економічні ресурси, доступ до базових послуг, володіння і розпорядження землею та іншими формами власності, успадкованого майна, природних ресурсів, відповідних нових технологій і фінансових послуг, включаючи мікрофінансування	-	-
Ціль 2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння		
2.3. До 2030 року подвоїти продуктивність сільського господарства і доходи дрібних виробників продовольства, зокрема жінок, представників корінних народів, фермерських сімейних господарств, скотарів і рибалок, у т. ч. шляхом забезпечення гарантованого та рівного доступу до землі, інших виробничих ресурсів і факторів сільськогосподарського виробництва, знань, фінансових послуг, ринків, можливостей для збільшення доданої вартості та зайнятості в несільськогосподарських секторах	2.2. Підвищити вдвічі продуктивність сільського господарства, в першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій	-
Ціль 3. Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці		
3.8. Забезпечити загальне охоплення послугами охорони здоров'я, у т. ч. захист від фінансових ризиків, доступ до якісних основних медикосанітарних послуг і до безпечних, ефективних, якісних і недорогих основних лікарських засобів і вакцин для всіх	3.7. Забезпечити загальну якісну імунізацію населення з використанням інноваційних препаратів	+/-

Ціль 4. Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх		
4.5. До 2030 року ліквідувати гендерну нерівність у сфері освіти і забезпечити рівний доступ до освіти та професійно-технічної підготовки всіх рівнів для уразливих груп населення, у т. ч. інвалідів, представників корінних народів і дітей, які перебувають в уразливому становищі	4.6. Ліквідувати гендерну нерівність серед шкільних учителів	-
4.a. Створювати й удосконалювати навчальні заклади, що враховують інтереси дітей, особливі потреби інвалідів і гендерні аспекти, забезпечити безпечне, вільне від насильства і соціальних бар'єрів та ефективне середовище навчання для всіх	4.7. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів	-
Ціль 8. Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх		
8.1. Підтримувати економічне зростання на одну особу населення відповідно до національних умов і, зокрема, зростання валового внутрішнього продукту на рівні не менше 7 відсотків на рік у найменш розвинених країнах	-	-
8.3. Просувати проведення орієнтованої на розвиток політики, яка сприяє продуктивній діяльності, створенню гідних робочих місць, підприємництву, творчості й інноваційній діяльності, та заохочувати офіційне визнання і розвиток мікро-, малих і середніх підприємств, у т. ч. шляхом надання їм доступу до фінансових послуг	8.6. Створити інституційні та фінансові можливості для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення та розвитку креативної економіки	+/-
8.10. Зміцнювати спроможність національних фінансових установ заохочувати і розширювати доступ до банківських, страхових і фінансових послуг для всіх		-
8.5. До 2030 року забезпечити повну і продуктивну зайнятість та гідну працю для всіх жінок і чоловіків, у т. ч. молодих людей та інвалідів, і рівну оплату за працю рівної цінності	8.3. Підвищити рівень зайнятості населення	-
8.9. До 2030 року забезпечити розробку і здійснення стратегій заохочення сталого туризму, який сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництву місцевої продукції	-	-
Ціль 9. Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям		
9.1. Розвивати якісну, надійну, стійку та сталу інфраструктуру, включаючи регіональну та транскордонну інфраструктуру, з метою підтримки економічного розвитку та добробуту людей, приділяючи особливу увагу забезпеченню недорогого і рівноправного доступу для всіх	9.1. Розвивати якісну, надійну, сталу та доступну інфраструктуру, яка базується на використанні інноваційних технологій, у т. ч. екологічно чистих видів транспорту	+
9.3. Розширити доступ дрібних промислових та інших підприємств, особливо в країнах, що розвиваються, до фінансових послуг, у т. ч. до недорогих кредитів, і посилити їх інтеграцію до виробничо-збутових ланцюжків та ринків	-	-
9.c. Істотно розширити доступ до інформаційно-комунікаційних технологій, прагнути до забезпечення загального і недорогого доступу до Інтернету в найменш розвинених країнах до 2020 року	9.6. Забезпечити доступність Інтернету, особливо у сільській місцевості	+
Ціль 10. Скорочення нерівності всередині країн і між ними		
10.1. До 2030 року поступово досягти й підтримувати зростання доходів найменш забезпечених 40 відсотків населення на рівні, що перевищує середній по країні	10.1. Забезпечити прискорене зростання доходів найменш забезпечених 40 % населення	+/-

10.2. До 2030 року підтримати законодавчим шляхом та заохочувати активну участь усіх людей у соціальному, економічному і політичному житті незалежно від їхнього віку, статі, інвалідності, раси, етнічної належності, походження, релігії та економічного чи іншого статусу	-	-
10.3. Забезпечити рівність можливостей і зменшити нерівність результатів, у т. ч. шляхом скасування дискримінаційних законів, політики і практики та сприяння прийняттю відповідного законодавства, політики та заходів у цьому напрямі	10.2. Запобігати проявам дискримінації в суспільстві	+
10.4. Прийняти відповідну політику, особливо бюджетно-податкову політику, політику у сфері заробітної плати та соціального захисту, і поступово домагатися забезпечення більшої рівності	10.4. Проводити політику оплати праці на засадах рівності та справедливості	+

Джерело: Складено на основі: [26, 35].

Звертаючись до змісту табл. 1 зазначимо, що при адаптації завдань ЦСР було втрачено змістовне їх навантаження щодо забезпечення інклюзивності розвитку країни. Зокрема це стосується рівних можливостей, доступу до ресурсів і послуг у сферах освіти та охорони здоров'я. При цьому, як зазначалося вище, інклюзивність є не стільки соціальною вимогою, як важливим фактором, що має забезпечити економічний розвиток. Тому постає нагальна необхідність доопрацювання змісту завдань Цілей сталого розвитку України на законодавчому рівні та їх впровадження в стратегічну і практичну діяльність вітчизняних інституцій державного та приватного секторів.

Зокрема сучасна коронакриза зі спадом ВВП на 4 % не стала для вітчизняної економіки настільки руйнівною, як попередні кризи 2009-го (зменшення ВВП на 15,1 %) та 2014-2015 рр. (6,8 і 9,9% відповідно) [29]. Проте загальносвітові обмеження, пов'язані з пандемією, негативно позначилися на зовнішніх фінансових надходженнях, що є важливим джерелом коштів для забезпечення розвитку галузі сільського господарства. У 2020 р., вперше за останні п'ять років, припинилося зростання експорту агропродовольчої продукції (0,3% при середньому темпі за 2016-2019 рр. 11,2%) та відтік з галузі прямих іноземних інвестицій (за 2020 р. – 4,3 млн дол. США, у т. ч. інвестицій до акціонерного капіталу – 12,1 млн дол. США) [33]. Тому в сучасних умовах для вітчизняного сільського господарства вкрай важливим є пошук нових драйверів зростання для підтримки ефектів соціально-економічного розвитку сільських територій зокрема.

Презентуючи предметну область даної статті в царині оцінки ролі агрохолдингів, вважаємо, що ці структури відіграють значну роль у функціонуванні та розвитку не тільки аграрної сфери економіки, а й госпо-

дарського комплексу України. Вони впливають на розвиток сільських територій, екологічну ситуацію в регіонах, зайнятість і доходи населення; визначають впровадження новітніх технологій у традиційне сільськогосподарське виробництво; формують експортний потенціал і визначають місце країни у світовому поділі праці; забезпечують валютні надходження.

Тенденції їх розвитку характеризуються прагненням до збільшення і нарощування земельних банків; зростанням капіталізації; злиттями і поглинаннями; експансією на аграрних ринках; підвищенням прибутковості. Так, за різними оцінками, розміри земельних банків 50 найбільших агропродовольчих холдингів країни варіюють у межах 20–600 тис. га. Наявність значних власних капіталів дозволяє їм застосовувати новітні технології для збільшення обсягів виробництва, проте, незважаючи на потужний економічний потенціал, лише окремі з них здійснюють соціально відповідальну діяльність, спрямовану на інклюзивний розвиток сільських територій. Науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» відзначається, що «егоїстична поведінка агрохолдингів значно загостила всі соціально-економічні, демографічні й екологічні процеси в сільській місцевості» [23, с. 35].

Однак можна навести окремі приклади, що свідчать про розуміння власників підприємств перспективності інклюзивного спрямування їх розвитку (табл. 2).

Зауважимо, що аналіз практики реалізації заходів соціальної відповідальності та побудови інклюзивних організаційно-економічних відносин переконує про важливе значення участі агропродовольчих холдингів у розвитку кооперативного руху на селі, зокрема і в частині підтримки креативного кооперування, до якого віднесено, наприклад, напрям енергетичної безпеки

[50] тощо. Це дасть змогу дрібним товаровиробникам значно підвищити свою продуктивність при менших витратах ресурсів, формувати масштабні партії товарної продукції для реалізації, у тому числі на експорт [10],

забезпечити енергетичну безпеку. Таким чином, підтримуючи формування середнього класу на селі, можна тією чи іншою мірою уникнути соціально-економічного розшарування сільських громад.

2. Практики участі агрохолдингових інтегрованих формувань у реалізації заходів інклюзивного розвитку сільських територій

Структура	Практики здійснення – участі у соціальних проектах
«Миронівський хлібопродукт» (МХП)	У 2020 р. реалізовано 500 проєктів, які спрямовані на: боротьбу з епідемією коронавірусу; реалізацію соціальних проєктів; підтримку навчальних закладів аграрного спрямування [17]. Організація національного конкурсу «Час діяти, Україно» з підтримки новітніх розробок окремих авторів; благодійного фонду «МХП – Громаді», проєктів «Село. Кроки до розвитку», «Посій насіння з МХП» для підтримки територіальних громад; «Громадські майстерні», з підтримки інфраструктури загального користування у регіонах присутності [17]
Компанія «Астарта»	Учасник Глобального договору ООН щодо соціальної відповідальності та сталого розвитку: відремонтовано та обладнано 20 фельдшерсько-акушерських пунктів і лікарень, встановлено 12 спортивних майданчиків та підтримано 16 спортивних змагань. Також здійснено підтримку 80 спортивних команд, 345 спортсменів. Серед працівників компанії 146 осіб (або майже 3% всіх працюючих) оздоровлено в санаторіях, а також профінансовано відпочинок та оздоровлення 84 дітей працівників [18]. Реалізація соціальних проєктів на селі: «ІТ-освіта в сільській місцевості», «Гуманна педагогіка», «Моє майбутнє в агро», «Підйом», «РІД» [18]
Нібулон	Реалізація освітніх, екологічних та інфраструктурних проєктів, підтримки місцевих громад за напрямками: впровадження екологічних та соціальних інновацій; розроблення й практична імплементація програм з енергоефективності та енергозбереження. «Нібулон» стабільно входить до когорти кращих українських компаній з реалізації заходів соціальної відповідальності [16], зокрема здійснюючи соціальні ініціативи на селі
Кернел	Інклюзивна діяльність у напрямках: освіта, охорона здоров'я; інфраструктура та благоустрій; культура та громадські ініціативи; спорт; соціальне підприємництво [15]. Фінансування проєктів із благоустрою, зокрема реалізація соціальних програм: «Білі ночі українських сіл», «Безпечні дороги», «Якісне водопостачання у кожне село». На ремонт будинків і центрів культури, бібліотек, впровадження програм «Таланти твої, Україно», «Повертаємо культуру в села»; здійснення ремонту або будівництва спортивних майданчиків і стадіонів, закупівлю спортивного інвентаря, проведення спортивних змагань [15]
Епіцентр Агро	У 2020 р. соціальна діяльність компанії охоплювала 277 сіл) на розбудову соціальної інфраструктури села спрямовано 80 млн грн) [19]
Укрпромінвест-Агро	Компанія опікується розвитком 134 сіл, забезпечила соціальне медичне страхування для 35 тис. своїх співробітників та орендодавців, на соціальні програми у 2020 р. витрачено 33,3 млн грн [21]

Джерело: Сформовано на основі інформаційних джерел: [15-19, 21].

Відзначимо, що значна частина сіл в Україні належить до депресивних і деградує. Для покращення ситуації агропродовольчі холдинги взяли на себе соціальну відповідальність, ведуть еколого- та соціально орієнтований бізнес і намагаються брати участь у житті місцевих громад, на сільських територіях яких розміщені їхні потужності (див. табл. 2). Така діяльність спрямована на боротьбу з бідністю та забезпечення умов для використання матеріальних благ, тому її можна вважати інклюзивною. Напрями, у яких вона здійснюється, це розвиток інфраструктури, освіти, медицини, спорту, екології, енергозбереження, гендерної рівності, розбудова місцевих громад і підтримка громадських ініціатив. Враховуючи значний потенціал таких агроутворень, доцільно вдосконалювати інституційний механізм стимулювання цих процесів, адже розбудова соціально спрямованої діяльності – справа добровільна. Серед найбільш актуальних секторів участі агрохолдингових інтегрованих формувань у впровадженні заходів інклюзивного розвитку сільських територій в Україні виділяємо такі: підтримка альтерна-

тивної зайнятості; кооперативного руху; культури, освіти і спорту для молоді; кредитування дрібних виробників; реалізація екологічних та природоохоронних проєктів; розвиток соціального підприємництва; реалізація проєктів «зеленого» зростання тощо

Висновки. Підсумовуючи здійснені аналітичні й концептуальні оцінки статусів сучасного стану і виділення перспективи вирішення проблеми інклюзивності в майбутньому, відзначимо, що практика участі агрохолдингових інтегрованих формувань у процесах, які забезпечують реалізацію засад інклюзивного розвитку сільських територій – безумовна необхідність для України. Така категоричність висновку пов'язана із тим, що подекуди на території сільських громад інші підприємства, окрім агрохолдингів або їхніх структурних підрозділів, відсутні. Із впровадженням моделі інклюзивних соціально-господарських відносин, які при цьому мають бути інституційно-стимульованими, реалізовуватимуться принципи, засади збереження села як середовища життя і господарювання, що для нашої держави вкрай важливо.

Список бібліографічних посилань

1. Бобух І. М., Щегель С. М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник НАН України*. 2018. № 7. С. 55-70.
2. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивний сільський розвиток: науковий дискурс. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 1. С. 70-85.
3. Гуторов А. О. Генеза формування парадигми інклюзивного розвитку національної економіки. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2018. № 4. С. 47-52.
4. Гуторов А. О. Інклюзивний розвиток економіки і аграрної сфери (теорія, методика, аналіз). Харків : Вид-во «Точка», 2019. 146 с.
5. Гуторов А. О. Розвиток інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки. Київ : ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2016. 484 с.
6. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Дзензелик К. В. Інтегральна оцінка інклюзивного розвитку в Україні на національному та місцевому рівнях. *Економіка та держава*. 2019. № 6. С. 4-10.
7. Зінчук Т. О. На початку пошуку стратегії інклюзивного зростання сільської економіки: світовий та європейський підхід. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2016. № 4. С. 132-137.
8. Ізнатенко М. М. Управління органічним виробництвом аграрних підприємств на засадах здійснення соціальної відповідальності. *Економіка і фінанси*. 2015. № 12. С. 4-11.
9. Інклюзивний розвиток сільської економіки в умовах глобалізаційних викликів [Т. О. Зінчук, Т. В. Усюк, В. Є. Данкевич та ін.] ; за ред. д.е.н., проф. Т. О. Зінчук, к.е.н. Н. М. Куцмус. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 352 с.
10. Кожина А. В. Фактори інклюзивного місцевого розвитку: підходи до класифікації. *Вісник НАДУ. Серія: Державне управління*. 2018. № 4. С. 21-30.
11. Кропивко М. М. Основні напрями підвищення продуктивності селянських господарств. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 51-58.

References

1. Bobukh, I.M. & Shchehel, S.M. (2018). Stratehichni oriientyry ekonomichnoho zrostantnia Ukrainy: inkluzyvnyist yak kliuchovyi priorytet [Strategic guidelines for Ukraine's economic growth: inclusiveness as a key priority]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 7, pp. 55-70 [In Ukrainian].
2. Borodina, O.M. & Prokopa, I.V. (2019). Inkluzyvnyi silskyi rozvytok : naukovyi dyskurs [Inclusive rural development: scientific discourse]. *Ekonomika i prohnouzuвання*, 1, pp. 70-85 [In Ukrainian].
3. Hutorov, A.O. (2018). Heneza formuvannia paradyhmy inkluzyvnoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [The genesis of the formation of the paradigm of inclusive development of the national economy]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*, 4, pp. 47-52 [In Ukrainian].
4. Hutorov, A.O. (2019). Inkluzyvnyi rozvytok ekonomiky i ahrarynoi sfery (teoriia, metodyka, analiz) [Inclusive development of economy and agrarian sphere (theory, methods, analysis)]. Kharkiv : Vyd-vo «Tochka» [In Ukrainian].
5. Hutorov, A.O. (2016). Rozvytok intehtatsiinykh vidnosyn v ahrarynomu sektori ekonomiky [Development of integration relations in the agricultural sector of the economy]. Kyiv : TOV «SIK HRUP UKRAINA» [In Ukrainian].
6. Yemelianenko, L.M., Petiukh, V.M. & Dzenzeliuk, K.V. (2019). Intehtalna otsinka inkluzyvnoho rozvytku v Ukraini na natsionalnomu ta mistsevomu rivniakh [Integral assessment of inclusive development in Ukraine at the national and local levels]. *Ekonomika ta derzhava*, 6, pp. 4-10 [In Ukrainian].
7. Zinchuk, T.O. (2016). Na pochatku poshuku stratehii inkluzyvnoho zrostantnia silskoi ekonomiky : svitovyi ta yevropeyskyi pidkhid [At the beginning of the search for a strategy for inclusive growth of the rural economy: a global and European approach]. *Visnyk Sums'koho natsionalnoho ahrarynoho universytetu*, 4, pp. 132-137 [In Ukrainian].
8. Ihnatenko, M.M. (2015). Upravlinnia orhanichnym vyrobnytstvom ahrarynykh pidpriemstv na zasadakh zdiisnennia sotsialnoi vidpovidalnosti [Management of organic production of agricultural enterprises on the basis of social responsibility]. *Ekonomika i finansy*, 12, pp. 4-11 [In Ukrainian].

12. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 5-21.
13. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Моделі обігу земель сільськогосподарського призначення: результати анкетних досліджень. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 5-15.
14. Манцуров І. Г. Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. *Економіка України*. 2018. № 10(683). С. 71-87.
15. Матеріали Всеукраїнського благодійного фонду «Разом з Кернел». URL : <https://razom.kernel.ua/>.
16. Матеріали пресслужби ТОВ СП «НІБУЛОН». URL : <https://www.nibulon.com/news/novini-kompanii.html>.
17. Матеріали річних звітів про соціальну відповідальність агрохолдингу «Миронівський хлібопродукт» (МХП): URL : <https://mhp.com.ua/uk/pro-kompaniiu/stalyy-rozvytok>.
18. Матеріали річних звітів про соціальну відповідальність агрохолдингу «Астарта». URL : <https://astartaholding.com/>.
19. Матеріали сайту Епіцентр Агро. URL : <https://razom.kernel.ua/https://epicentr-agro.com/shareholder/pajovyk-1/>.
20. Матеріали сайту Принципи відповідального інвестування. URL : <https://www.unpri.org/pri/about-the-pri>.
21. Матеріали щодо соціальної відповідальності компанії УКРПРОМІНВЕСТ-АГРО. URL : <http://www.upi-agro.com.ua/ua/Responsibility#>.
22. Мірзоева Т. В. Стратегічні напрями розвитку лікарського рослинництва : монографія. Київ : Компрінт, 2020. 410 с.
23. Могильний О. М., Ходаківська О. В. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 33-41.
24. Новий словник іншомовних слів : близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк ; за ред. Л. І. Шевченко. Київ : АРІЙ. 2008. 672 с.
25. Павлов О. І., Дідух С. М., Кушнір О. І. Світоглядні засади інклюзивного розвитку агропродовольчих холдингів. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 50. С. 161-169. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/50_2020_ukr/28.pdf.
26. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html>.
27. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
28. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(15). С. 187-197. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/154014888.pdf>.
29. Річний звіт Національного банку України за 2020 рік: 10 фактів про те, як змінилися економіка та фінансова система упродовж першого року пандемії. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-za-2020-rik-10-faktiv-pro-te-yak-zminilisya-ekonomika-ta-finanova-sistema-uprodovj-pershogo-roku-pandemiyi>.
30. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / за ред. М. Ф. Кропивко. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 38 с.
31. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
32. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки : монографія / за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.
33. Статистичні дані Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>.
34. Форд Генрі. Моє життя та робота / пер. з англ. Уляни Джаман. Київ : Наш Формат, 2015. 384 с.
35. Цілі сталого розвитку: Україна : Національна доповідь 2017. URL : https://menr.gov.ua/files/docs/Національна%20доповідь%20ЦР%20України_липень%202017%20ukr.pdf.
9. Zinchuk, T.O., Usiuk, T.V., Dankevych, V.Ye., et al. (2017). Inkluzivnyi rozvytok silskoi ekonomiky v umovakh hlobalizatsiynykh vyklykiv [Inclusive development of the rural economy in the context of globalization challenges]. T. O. Zinchuk, N. M. Kutsmsus (Ed.). Kyiv : «Tsentr uchbovoi literatury» [In Ukrainian].
10. Kozhyna, A.V. (2018). Faktory inkluzivnoho mistsevoho rozvytku: pidkhydy do klasyfikatsii [Factors of inclusive local development: approaches to classification]. *Visnyk NADU. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, 4, pp. 21-30 [In Ukrainian].
11. Kropyvko, M.M. (2016). Osnovni napriamy pidvyshchennia produktyvnosti selianskykh hospodarstv [The main directions of increasing the productivity of peasant farms]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 51-58 [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O. & Kropyvko, M.F. (2013). Ahrokhodynnyy v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti [Agroholdings in Ukraine and strengthening the social orientation of their activities]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-21 [In Ukrainian].
13. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V. (2018). Modeli obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia: rezultaty anketykh doslidzhen [Models of agricultural land turnover: results of questionnaires]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 5-15 [In Ukrainian].
14. Mantsurov, I.H. (2018). Inkluzivnyi rozvytok yak osnova protydyi hlobalnym vyklykam sohohodennia [Inclusive development as a basis for countering today's global challenges]. *Ekonomika Ukrainy*, 10(683), pp. 71-87 [In Ukrainian].
15. Materialy Vseukrainskoho blahodiinoho fondu «Razom z Kernel» [Materials of the All-Ukrainian Charitable Foundation "Together with Kernel"]. Retrieved from: <https://razom.kernel.ua/> [In Ukrainian].
16. Materialy pressluzhby TOV SP «NIBULON» [Materials of the press service of JV LLC "NIBULON"]. Retrieved from: <https://www.nibulon.com/news/novini-kompanii.html> [In Ukrainian].
17. Materialy richnykh zvitiv pro sotsialnu vidpovidalnist ahrokhodynnyu «Myronivskyi khliboprodukt» (MKHP) [Materials of annual reports on the social responsibility of the agricultural holding "Mironovsky Hliboproduct"]. Retrieved from: <https://mhp.com.ua/uk/pro-kompaniiu/stalyy-rozvytok> [In Ukrainian].
18. Materialy richnykh zvitiv pro sotsialnu vidpovidalnist ahrokhodynnyu «Astarta» [Materials of annual reports on the social responsibility of the agricultural holding "Astarta"]. Retrieved from: <https://astartaholding.com/> [In Ukrainian].
19. Materialy сайту Epitsentr Ahro [Materials of the site Epicentr Agro]. Retrieved from: <https://razom.kernel.ua/https://epicentr-agro.com/shareholder/pajovyk-1/> [In Ukrainian].
20. Materialy сайту Pryntsypy vidpovidalnoho investuvannia [Site materials Principles of Responsible Investing]. Retrieved from: <https://www.unpri.org/pri/about-the-pri> [In Ukrainian].
21. Materialy shchodo sotsialnoi vidpovidalnosti kompanii UKRPROMINVEST-AHRO [Materials on social responsibility of UKRPROMINVEST-AGRO]. Retrieved from: <http://www.upi-agro.com.ua/ua/Responsibility#> [In Ukrainian].
22. Mirzoieva, T.V. (2020). Stratehichni napriamy rozvytku likarskoho roslynnytstva : monohrafiia [Strategic directions of development of medicinal plant growing: monograph]. Kyiv : Komprynt [In Ukrainian].
23. Mohylnyi, O.M. & Khodakivska, O.V. (2017). Ahrokhodynnyy Ukrainy: aharna polityka ta vyklyky maibutnomu [Agroholdings of Ukraine: agricultural policy and challenges for the future]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 33-41 [In Ukrainian].
24. Shevchenko, L.I., Nika, O.I., Khom'iak, O.I. & Dem'ianiuk, A.A. (2008). Novyi slovyk inshomovnykh sliv : blyzko 40000 sl. i slovospoluchen [New dictionary of foreign words: about 40,000 words and phrases]. L.I. Shevchenko (Ed.). Kyiv : ARII [In Ukrainian].
25. Pavlov, O.I., Didukh, S.M. & Kushnir, O.I. (2020). Svithliadni zasady inkluzivnoho rozvytku ahroprodovolnykh khodynnyh [Worldview principles of inclusive development of agri-food holdings]. *Infrastruktura rynku*, 50, pp. 161-169. Retrieved from: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/50_2020_ukr/28.pdf [In Ukrainian].

36. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73–82.
37. Beatty C., Crisp R., Gore T. An inclusive growth monitor for measuring relationship between poverty and growth. JRF, 2016. 44 p. URL : https://www.researchgate.net/publication/312384938_An_inclusive_growth_monitor_for_measuring_the_relationship_between_poverty_and_growth.
38. Benner C. Pastor M. Inclusive economy indicators: framework and indicator recommendations, 2016. 33 p. URL : <https://www.rockefellerfoundation.org/report/inclusive-economies-indicators-full-report/>.
39. Chaddad F., Valentinov V. Agency costs and organizational architecture of large corporate farms: evidence from Brazil. *International Food and Agribusiness Management Review*. 2017. № 20(2). P. 201–220. URL : <https://ideas.repec.org/a/ags/ifaamr/264220.html>.
40. Commission on Growth and Development, 2008, Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. URL : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6507/449860PUB0Box3101OFFICIAL0USEONLY1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
41. EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth/* COM/2010/2020 final. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52010DC2020>.
42. Gagalyuk T., Valentinov V. Agrohholdings, turbulence, and resilience: The case of Ukraine. *Journal of East European Management Studies*. 2019. № 24(3). P. 484–496. URL : https://www.researchgate.net/publication/335544517_Agroholdings_turbulence_and_resilience_The_case_of_Ukraine.
43. Gagalyuk T., Valentinov V., Schaft F. The Corporate Social Responsibility of Ukrainian Agrohholdings: the Stakeholder Approach Revisited. *Syst Pract Action*. 2018. Res 31.675–698. <https://doi.org/10.1007/s11213-018-9448-9>
44. Hutorov A., Lupenko Y., Zakharchuk O., Hutorova O., Dorokhov O. A. Inclusive Development of the Ukrainian Economy. *TEM Journal*. 2020. № 9(1). P. 296–303. URL : http://www.temjournal.com/content/91/TEMJournalFebruary2020_296_303.pdf.
45. Ianchovichina Elena, S. Lundstrom Gable. What is Inclusive Growth? / Commodity Prices and Inclusive Growth in Low-Income Countries. International Monetary Fund, 2012. URL : <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres>. <https://www.elibrary.imf.org/view/books/071/12631-9781616353797-en/12631-9781616353797-en-book.xml>.
46. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. Washington DC: IMF, 2013. URL : <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=40613.0>.
47. MF Working Paper Asia and Pacific Department Determinants of Inclusive Growth in ASEAN / Victoriia Alekhina. Giovanni Ganelli. July 2020. URL : <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/07/03/Determinants-of-Inclusive-Growth-in-ASEAN-49547>.
48. Rauniyar G., Kanbur R. Inclusive Growth and Inclusive Development: A Review and Synthesis of Asian Development Bank Literatur, Manila, 2009. URL : <https://www.adb.org/documents/inclusive-growth-and-inclusive-development-review-and-synthesis-asian-development-bank>.
49. Shahriar Sh., Siwar Ch. et al. Prospects of Rural Transformation Centre (RTC) of Malaysia from the Perspective of Inclusive Rural Development Current World Environment. 2014. Vol. 9(3). P. 639–645. URL : https://www.researchgate.net/publication/284320807_Prospects_of_Rural_Transformation_Centre_RTC_of_Malaysia_from_the_Perspective_of_Inclusive_Rural_Development.
50. Shpykuliak O., Bilokinna I. "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of development of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2019. Vol. 5 № 2. P. 249–255. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255>.
26. Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok denni u sferi staloho rozvytku do 2030 roku [Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development]. Retrieved from: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html> [In Ukrainian].
27. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku : Ukaz Prezidenta Ukrainy # 722/2019 vid 30.09.2019 r. [On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030: Decree of the President of Ukraine No. 722/2019 of 30.09.2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [In Ukrainian].
28. Prohnyimak, O.D. (2018). Inkluzivnyi rozvytok Ukrainy: pereshkody vs perspektyvy [Inclusive development of Ukraine: obstacles vs prospects]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 1(15), pp. 187–197. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/154014888.pdf> [In Ukrainian].
29. Richniy zvit Natsionalnogo banku Ukrainy za 2020 rik: 10 faktiv pro te, yak zminylysia ekonomika ta finansova systema uprodovzh pershoho roku pandemii [Annual Report of the National Bank of Ukraine for 2020: 10 facts about how the economy and financial system changed during the first year of the pandemic]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-za-2020-rik-10-faktiv-pro-te-yak-zminilisya-ekonomika-ta-f finansova-sistema-uprodovj-pershogo-roku-pandemiyi> [In Ukrainian].
30. Kropyvko, M.F. (2013). Rozvytok ahrarnykh kholdynhovkykh formuvan ta zakhody z posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikhnoi diialnosti [Development of agrarian holding formations and measures to strengthen the social orientation of their activities]. M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
31. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Zaiats, V.M., et al. (2016). Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt : monohrafiia [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
32. Malik, M.Yo. (2019). Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii ta intehtatsiini protsesy v ahrarnomu sektori ekonomiky : monohrafiia [Development of agricultural cooperation and integration processes in the agricultural sector of the economy: monograph]. M.Yo Malik (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
33. Statystychni dani Natsionalnogo banku Ukrainy [Statistical data of the National Bank of Ukraine]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1> [In Ukrainian].
34. Ford, Henri (2015). Moie zhyttia ta robota [My life and work]. (Uliana Dzhaman, Trans.). Kyiv : Nash Format [In Ukrainian].
35. Tsili staloho rozvytku: Ukraina : Natsionalna dopovid 2017 [Sustainable Development Goals: Ukraine: National Report 2017]. Retrieved from: https://menr.gov.ua/files/docs/Natsionalna%20dopovid%20TSR%20Ukrainy_lypen%202017%20ukr.pdf [In Ukrainian].
36. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2019). Instytutsionalnyi analiz rozvytku pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt [Institutional analysis of business development in the agricultural sector of the economy: methodological aspect]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 73–82 [In Ukrainian].
37. Beatty, C., Crisp, R. & Gore, T. (2016). An inclusive growth monitor for measuring relationship between poverty and growth. JRF. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/312384938_An_inclusive_growth_monitor_for_measuring_the_relationship_between_poverty_and_growth [In English].
38. Benner, C. & Pastor, M. (2016). Inclusive economy indicators: framework and indicator recommendations. Retrieved from: <https://www.rockefellerfoundation.org/report/inclusive-economies-indicators-full-report/> [In English].

39. Chaddad, F. & Valentinov, V. (2017). Agency costs and organizational architecture of large corporate farms: evidence from Brazil. *International Food and Agribusiness Management Review*, 20(2), pp. 201-220. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/a/ags/ifaamr/264220.html> [In English].
40. Commission on Growth and Development, 2008, Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6507/449860PUB0Box3101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [In English].
41. EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth/* COM/2010/2020 final. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52010DC2020> [In English].
42. Gagalyuk, T. & Valentinov, V. (2019). Agrohholdings, turbulence, and resilience: the case of Ukraine. *Journal of East European Management Studies*, 24(3), pp. 484-496. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/335544517_Agroholdings_turbulence_and_resilience_The_case_of_Ukraine [In English].
43. Gagalyuk, T., Valentinov, V. & Schaft, F. (2018). The Corporate Social Responsibility of Ukrainian Agrohholdings: the Stakeholder Approach Revisited. *Syst Pract Action. Res* 31.675-698. <https://doi.org/10.1007/s11213-018-9448-9> [In English].
44. Hutorov, A., Lupenko, Yu., Zakharchuk, O., Hutorova, O., Dorokhov, O.A. (2020). Inclusive Development of the Ukrainian Economy. *TEM Journal*, 9(1), pp. 296-303. Retrieved from: http://www.temjournal.com/content/91/TEMJournalFebruary2020_296_303.pdf [In English].
45. Ianchovichina, Elena & S. Lundstrom, Gable (2012). What is Inclusive Growth? Commodity Prices and Inclusive Growth in Low-Income Countries. International Monetary Fund, Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres>. <https://www.elibrary.imf.org/view/books/071/12631-9781616353797-en/12631-9781616353797-en-book.xml> [In English].
46. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. Washington DC: IMF, 2013. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=40613.0> [In English].
47. Alekhina, Victoriia & Ganelli, Giovanni (2020). MF Working Paper Asia and Pacific Department Determinants of Inclusive Growth in ASEAN. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/07/03/Determinants-of-Inclusive-Growth-in-ASEAN-49547> [In English].
48. Rauniyar, G. & Kanbur, R. (2009). Inclusive Growth and Inclusive Development: A Review and Synthesis of Asian Development Bank Literatur, Manila. Retrieved from: <https://www.adb.org/documents/inclusive-growth-and-inclusive-development-review-and-synthesis-asian-development-bank> [In English].
49. Shahriar, Sh., Siwar Ch., et al. (2014). Prospects of Rural Transformation Centre (RTC) of Malaysia from the Perspective of Inclusive Rural Development. *Current World Environment*, 9(3), pp. 639-645. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/284320807_Prospects_of_Rural_Transformation_Centre_RTC_of_Malaysia_from_the_Perspective_of_Inclusive_Rural_Development [In English].
50. Shpykuliak, O. & Bilokinna, I. (2019). "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of development of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5 (2), pp. 249-255. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255> [In English].

Shpykuliak O. H., Ihnatenko M. M., Shvets A. A. Conceptual assessment of the implementation of the principles of inclusive rural areas development with the participation of agroholding integrated formations

The purpose of the article is to make conceptual assessments of the implementation of the principles of inclusive rural areas development with the participation of agroholding integrated formations.

Research methods. In the course of the research a number of general scientific and special methods were used, in particular: system-structural analysis and synthesis as the main methodological tool (in the analysis of directions of social responsibility and inclusive development of agroholding integrated formations); monographic (in determining the essence and methodological assessment of the role of agroholding integrated formations as integrated structures in the inclusive development of Ukraine's economy); extrapolations (with substantiation of potential and possibilities of strengthening of inclusive orientation in development of agroholding integrated formations for the future).

Research results. The methodological context of inclusiveness in the effects of management in the agricultural sector of the economy in the formation of the concept of sustainability is outlined. Institutional and organizational-economic characteristics are revealed and priority roles of agroholding integrated formations in realization of principles of inclusive development of rural territories are identified. The emphasis on the direction of development of agroholding integrated formations on realization of projects of socially responsible management which will consider features of development of rural territories is defined as effective and methodically expedient.

Scientific novelty. The methodological context of inclusiveness in the effects of management in the agricultural sector of the economy in the formation of the concept of sustainability is outlined. Institutional and organizational-economic characteristics are revealed and priority roles of agroholding integrated formations in realization of principles of inclusive development of rural territories are identified. The emphasis on the direction of development of agroholding integrated formations on realization of projects of socially responsible management which will consider features of development of rural territories is defined as effective and methodically expedient.

Practical significance. Methodological substantiation of organizational and economic characteristics and conceptualization of the role of agroholding integrated formations in the implementation of the principles of inclusive rural areas development with proof of the need for stimulating involvement of this type of structures in the implementation of socially responsible management with projection to achieve sustainability through inclusiveness. Tabl.: 2. Refs.: 50.

Keywords: inclusiveness; inclusive development; rural areas; inclusive economy; agroholding integrated formations; social responsibility; social projects; strategic role; institutions.

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych – doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, academic secretary, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127).

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Ihnatenko Mykola Mykolaiovych – doctor of economic sciences, professor, head of the economics department, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav (30, Sukhomlynsky St., Pereiaslav, 08401)

E-mail: professorihnatenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5713-7951>

Shvets Andrii Andriiovych – post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: malik_coop@iae.org.ua

Шпикуляк А. Г., Игнатенко Н. Н., Швець А. А. Концептуальные оценки реализации основ инклюзивного развития сельских территорий при участии агрохолдинговых интегрированных формирований

Цель статьи – осуществить концептуальные оценки реализации принципов инклюзивного развития сельских территорий с участием агрохолдинговых интегрированных формирований.

Методика исследования. В процессе исследования использован ряд общенаучных и специальных методов, в частности: системно-структурный анализ и синтез как основной методологический инструмент (при анализе направлений социальной ответственности и инклюзивного развития агрохолдинговых формирований); монографический (при определении сущности и осуществлении методической оценки роли агрохолдинговых формирований как интегрированных структур в инклюзивном развитии экономики Украины); экстраполяции (при обосновании потенциала и возможностей усиления инклюзивной направленности в развитии агрохолдинговых интегрированных формирований на перспективу).

Результаты исследования. Определены методологический контекст инклюзивности в эффектах хозяйствования в аграрном секторе экономики в формации концепта устойчивости. Раскрыты институциональные и организационно-экономические характеристики, идентифицирована приоритетная роль агрохолдинговых интегрированных формирований в реализации основ инклюзивного развития сельских территорий. Результативным и методически целесообразным определен акцент на направлении развития агрохолдинговых интегрированных формирований на реализацию проектов социально ответственного хозяйствования, учитывающего особенности развития сельских территорий.

Элементы научной новизны. Определено, что агрохолдинговые интегрированные формирования, в соответствии с масштабами своей деятельности и имеющегося производственно-ресурсного и финансово-экономического потенциала, должны играть ведущую роль в инклюзивном развитии экономики Украины, особенно сельских территорий. Доказано, что с этой целью следует дифференцировать социальную, следовательно, и инклюзивную деятельность на тактические и стратегические направления. Концептуализовано предположение того, что: последние направлены на обеспечение не только одновременной отдачи, но и получения эффектов в будущем; обеспечивающий фактор – финансирование развития сельских территорий; поддержка местных общин; следует выделить инклюзивное содействие развитию кооперативов, альтернативных видов занятости; развитие инфраструктуры; энерго- и ресурсосбережения, формирование благоприятной экологической ситуации; утверждение гендерного равенства и социальной справедливости в обществе; стимулирование внедрения инноваций.

Практическая значимость. Методически обосновано организационно-экономические характеристики и концептуализовано определение роли агрохолдинговых интегрированных формирований в реализации основ инклюзивного развития сельских территорий с доказательством необходимости стимулирующего привлечения такого типа структур к осуществлению социально ответственного хозяйствования с проекцией на достижение критериев устойчивости через инклюзивность. Табл.: 2. Библиогр.: 50.

Ключевые слова: инклюзивность; инклюзивное развитие; сельские территории; инклюзивная экономика; агрохолдинговые интегрированные формирования; социальная ответственность; социальные проекты; стратегическая роль; институции.

Шпикуляк Александр Григорьевич – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Игнатенко Николай Николаевич, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики, Университет Григория Сковороды в Переяславе (08401, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30)

E-mail: professorignatenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5713-7951>

Швец Андрей Андреевич – аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: malik_coop@iae.org.ua

Стаття надійшла до редакції 08.02.2021 р.

Фахове рецензування: 12.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Ігнатенко М. М., Швець А. А. Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 97 — 111. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103096>

Shpykuliak, O.H., Ihnatenko, M.M. & Shvets, A.A. (2021). Kontseptualni otsinky realizatsii zasad inkliuzyvnoho rozvytku silskykh terytorii za uchasti ahrokhodynnykh intehrovanykh formuvan [Conceptual assessment of the implementation of the principles of inclusive rural areas development with the participation of agroholding integrated formations]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 97 — 111 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103096>

*

УДК 316.343.37:314.18

JEL Classification: R20; J43

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103111>

Г. І. САБЛУК

Виклики та можливі шляхи розв'язання проблем трудової міграції сільського населення

Мета статті – проаналізувати стан та визначити шляхи, які вказують на розв'язок проблеми трудової міграції сільського населення.

Методика дослідження. За теоретичний базис дослідження слугувала оцінка стану та тенденцій трудової міграції як основного і вагомого фактора життя сільських людей. Застосовано економічно-статистичні методи, які виступають складовими щодо спрямування ряду соціальних проблем в організації трудової міграції. За допомогою логічного та порівняльного методів окреслено шляхи розв'язання міграційної проблеми на сучасному рівні життя сільського населення.

Результати дослідження. З'ясовано, що міграція як феномен соціального розвитку є своєрідним виразником потреб та досвіду українського народу, що простежується у сфері праці та зайнятості сільського населення. Обґрунтовано потреби пошуку нових напрямів розвитку суспільства з одночасним забезпеченням умов підвищення життєвого рівня сільських людей. Вказано основні чинники впливу на стан трудової міграції, які на сьогодні вкрай необхідні для нормального життя, а тим більше для започаткування власного бізнесу. Визначено основні критерії вирішення питання стабілізації міграційних витоків, одночасно долаючи проблеми в економіці сільського розвитку.

Елементи наукової новизни. Запропоновано в частині визначення шляхів розв'язання проблеми трудової міграції, як ключовий елемент, підвищення значимості освіти, науки та набуття інноваційних навиків для забезпечення на сучасному ринку праці усталеного економічного зростання сільського населення.

Практична значущість. Доведено основні параметри створення умов працевлаштування сільських людей, зокрема молоді, на основі відповідних програм у протидії трудовій міграції. Оптимізовано підходи до визначення самооцінки життєвого рівня сільської людини та її бачення на перспективу. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: трудова міграція; власний бізнес; мігранти; безвізовий режим; міграційні витоки; працевлаштування; освіта; сільське населення.

Саблук Ганна Іванівна – старша наукова співробітниця відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: esark@iae.kiev.ua

Игнатенко Николай Николаевич, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики, Университет Григория Сковороды в Переяславе (08401, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30)

E-mail: professorignatenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5713-7951>

Швец Андрей Андреевич – аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: malik_coop@iae.org.ua

Стаття надійшла до редакції 08.02.2021 р.

Фахове рецензування: 12.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Ігнатенко М. М., Швець А. А. Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 97 — 111. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103096>

Shpykuliak, O.H., Ihnatenko, M.M. & Shvets, A.A. (2021). Kontseptualni otsinky realizatsii zasad inkliuzyvnoho rozvytku silskykh terytorii za uchasti ahrokhodynnykh intehrovanykh formuvan [Conceptual assessment of the implementation of the principles of inclusive rural areas development with the participation of agroholding integrated formations]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 97 — 111 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103096>

*

УДК 316.343.37:314.18

JEL Classification: R20; J43

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103111>

Г. І. САБЛУК

Виклики та можливі шляхи розв'язання проблем трудової міграції сільського населення

Мета статті – проаналізувати стан та визначити шляхи, які вказують на розв'язок проблеми трудової міграції сільського населення.

Методика дослідження. За теоретичний базис дослідження слугувала оцінка стану та тенденцій трудової міграції як основного і вагомого фактора життя сільських людей. Застосовано економічно-статистичні методи, які виступають складовими щодо спрямування ряду соціальних проблем в організації трудової міграції. За допомогою логічного та порівняльного методів окреслено шляхи розв'язання міграційної проблеми на сучасному рівні життя сільського населення.

Результати дослідження. З'ясовано, що міграція як феномен соціального розвитку є своєрідним виразником потреб та досвіду українського народу, що простежується у сфері праці та зайнятості сільського населення. Обґрунтовано потреби пошуку нових напрямів розвитку суспільства з одночасним забезпеченням умов підвищення життєвого рівня сільських людей. Вказано основні чинники впливу на стан трудової міграції, які на сьогодні вкрай необхідні для нормального життя, а тим більше для започаткування власного бізнесу. Визначено основні критерії вирішення питання стабілізації міграційних витоків, одночасно долаючи проблеми в економіці сільського розвитку.

Елементи наукової новизни. Запропоновано в частині визначення шляхів розв'язання проблеми трудової міграції, як ключовий елемент, підвищення значимості освіти, науки та набуття інноваційних навиків для забезпечення на сучасному ринку праці усталеного економічного зростання сільського населення.

Практична значущість. Доведено основні параметри створення умов працевлаштування сільських людей, зокрема молоді, на основі відповідних програм у протидії трудовій міграції. Оптимізовано підходи до визначення самооцінки життєвого рівня сільської людини та її бачення на перспективу. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: трудова міграція; власний бізнес; мігранти; безвізовий режим; міграційні витоки; працевлаштування; освіта; сільське населення.

Саблук Ганна Іванівна – старша наукова співробітниця відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: esark@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Дослідження української міграції розглядається як основний і вагомий фактор життя людини, адже, виконуючи конкретну мету, міграція реалізує напрями прискорення людського розвитку, впливає на соціально-психологічний людський характер, розширюючи цим їхній світогляд.

Трудовій сільській міграції належить окрема роль, розгортаючи при цьому модифікаційні регулятори повсякденності українського сільського населення. Саме на цій основі виникає потреба пошуку нових напрямів розвитку суспільства одночасно із забезпеченням умов для підвищення життєвого рівня людей. А тому і економічна, і соціальна спрямованість міграційних процесів призводить до ряду соціальних проблем, перед якими постає людство [4].

Міграція як феномен соціального розвитку виступає своєрідним виразником регулювання економічної діяльності у сфері праці та зайнятості населення села. Саме в цій сфері глобалізація є причиною переходу соціально-економічних відносин для українців у нову якість, що спричинила ряд змін на національному та регіональному ринках праці, на втраті людського потенціалу та знищенні основ української сім'ї і вікових традицій. Ще раніше Іван Франко зазначав: „...придивляйтеся до щоденної нужди, в якій живе народ, і радьтеся, виправляйтеся, ставте міцні кордони не з багнетів, а з добрих порядків, з корисних для народу економічних і суспільних інституцій” [19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трудової міграції, її соціально-економічна характеристика стали предметом досліджень багатьох науковців, адже в Україні протягом останніх років відзначаються масові міграційні потоки за кордон. Висвітлення такого впливового питання належить відомим науковцям, експертам, політологам та іншим дослідникам. Вагомим є внесок у дослідження трудової міграції таких учених, як О. Гринкевич, Н. Бортник [17]; О. Малиновська [9]; Н. Патики [12]; С. Пирожков [18]; У. Садова [10, 17]; К. Якуба [21] та ін.

Мета статті – проаналізувати стан та визначити шляхи, які вказують на розв'язок проблеми трудової міграції сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. Вільне пересування українцями через кордони в інші країни збіглося з часом, коли в нашій державі значно знизився рівень життя сільських людей. Зростало безробіття. Глибокі структурні трансформації в економіці, перехід до ринкової економіки створили новий попит на товари з високою вартістю, такі як житло, побутова техніка, транспортні засоби, які вкрай необхідні для нормального життя, а тим більше для започаткування власної бізнесової справи [12].

На плечі сільських людей ліг тягар оплати послуг внаслідок деградації системи безоплатної освіти їхніх дітей та медичного обслуговування. Це теж один з основних стимулів трудової міграції на працевлаштування за кордон, що із 1990-х років набуло масового характеру [7].

У межах проєкту Міжнародної організації з міграції (МОМ), відповідно до даних дослідження, українці перебувають за кордоном в основному в таких країнах, як Польща, Росія, Чехія, Італія, Білорусь [10]. У зв'язку з великими масштабами міграції, за прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, населення нашої країни до 2031 р. скоротиться до 39,5 млн осіб [4].

Масову трудову міграцію українців і, зокрема, людей із сільських регіонів уможливила політика відкритих кордонів. Тобто надання нашій країні безвізового статусу практично значною мірою підтримує в позитивному плані мігрантів, а з іншого – лише збільшило трудову міграцію. Президент України В. Зеленський вважає трудову міграцію наших громадян до країн Європейського Союзу державною проблемою. Причина: „Тому що ми не створили конкурентних умов, не даємо заробітку, не даємо таких робочих місць, такої захищеності. І люди вибирають альтернативу” [4].

Для людей праці ефекти від міграційних схем можуть обертатися як позитивами, так і негативами в людському розвитку загалом, оскільки обидва напрями здійснюють прорив над соціальними проблемами. Адже не тільки рівень заробітку слугує аргументом виїзду українського жителя в пошуках кращої долі за кордоном, а ще важливішим аргументом виступає нестача перспективи, що значно пов'язана з розвитком української економічної діяльності на селі [4].

Водночас, за дослідженнями фахових джерел з міграції, люди, які не раз користувалися міграційними поїздками, володіють значно вищим рівнем людського капіталу, швидше можуть започаткувати підприємництво вдома, а також інші зміни при появі умов на таке господарювання [17].

Варто зауважити, що в Україні впродовж останніх років збільшується чисельність безробітних людей старшого віку, бо не знаходять місць прикладання праці.

Не менш важлива причина та, що немає досягнення рівності можливостей жінок і чоловіків на працю в Україні, про що наголосив голова Уряду України Денис Шмигаль на IV Українському Жіночому Конгресі „Від можливостей до реальних змін”, який відбувся 25 листопада 2020 р. „На жаль, у нашому суспільстві роботодавці все ще дискримінаційно ставляться до працівників-жінок. Міністерство юстиції зазначає, що лише в питанні заробітної плати це призводить до розриву в розмірі до 25 відсотків”.

Він наголосив, що необхідна серйозна робота щодо фактичного досягнення рівності можливостей жінок і чоловіків на ринку праці в Україні. На його переконання, так відбувається через поділ професій на чоловічі і жіночі, „декрет, вік, зовнішність і, навіть, через характер”. Ці наявні факти перешкоджають усім громадянам країни стати більш заможними, успішними та задоволеними своєю працею [20].

Що ж мотивує українців виїжджати на роботу за кордон? Насамперед це висока заробітна платня та умови роботи. Адже люди прагнуть жити, а не виживати, і тому міграція останніми роками має масовий характер.

Сьогодні виїзд за кордон на працевлаштування фіксується як явище поширене. Якщо 20-30 років тому це торкалося переважно західних регіонів, які межували з країнами Європи, то нинішній міграційний потік значно зріс. Все більше сімей відчують розрив у відносинах між чоловіком і жінкою, а діти виглядають своїх батьків-заробітчанин, бо батько чи мати не на 8-годинній роботі, а восьми – чи більше місячній [16]. Проте жінкою править розум, що її діти повинні мати матеріально забезпечене дитинство і кращу освіту. Тому стають визначальними два фактори: яке виховання одер-

жують діти і чи не втрачений зв'язок з батьками, що, мабуть, найважливіше [15].

Люди, які вже були за кордоном не раз, пояснюють свої поїздки тим, що там пропонується робота для осіб будь-якого працездатного віку, хай навіть „чорна”, але ця робота знайдеться. Також українці готові вчитися, вивчати мову тієї країни, де існує робота, удосконалювати свої професійні та розумові здібності. Тому так помітні зміни в збільшенні обсягу довгострокової міграції, до якої вдається більше молодих людей [9].

Дослідження міграційних витоків показало, що основна сфера зайнятості українців за кордоном будівнича, це майже половина мігрантів. За тим ціниться робота домашніх служниць (найчастіше низькооплачувана жіноча робота), а ще – у сільському господарстві та торгівлі.

За дослідженнями міжнародного об'єднання організацій з боротьби з бідністю Oxfam переважно на жінку покладається догляд за рідними та дітьми – нелегка праця, яка в домашніх умовах абсолютно безоплатна [1]. Спеціаліст згаданої організації Крістіна Шалле Н. доводить, що не всі розуміють важкість такої роботи, адже „доглядати за кимось – українська складна праця”. Тому дослідження цієї організації унаочнюють, що така праця, як догляд, дуже недооцінена. За їхніми підрахунками, загалом у глобальному вимірі жіночий персонал витрачає щодня 12 млрд год на догляд за членами родини, тоді як за тарифами мінімальної заробітної плати в кожній окремій країні щороку це б відповідало 11 трлн дол. США.

Якщо виходити з оцінки за працю по догляду, то найчастіше потерпають жінки, які працюють за кордоном і отримують нижчу оплату порівняно з тією, що обіцяли. Трапляються випадки, коли мігрантам пропонується важка робота, і не зовсім бажані умови проживання [14].

У міграційному процесі в середньому налічують від 3 до 5-ти млн українців. Лише приблизно 300 тисяч осіб повернулася в Україну, хоча точної інформації немає, адже значна частина мігрантів працюють за кордоном нелегально [7]. В основному повертаються в Україну люди, які виявилися там незахищеними місцевим законодавством (нелегальні). Проте і вони й на своїй батьківщині першими втрачають роботу. Натомість пандемічна криза вагомо вплинула на пра-

цевлаштування в інших країнах, оскільки стало складніше перетинати кордон.

Багато українців з вищою освітою, які прагнуть знайти себе вдома і бути забезпеченими, стають типовими мігрантами (середній вік 20-35 років) – і чоловіки, і жінки. Також деякі хочуть просто залишитися за кордоном на триваліший період. Майже кожний четвертий мігрант прагне працювати в Польщі і мати посвідку на тимчасове перебування [6].

Так, за 2019 р. дозвіл на проживання на території ЄС отримало 757 тисяч громадян України, з них 87% прибули на роботу до Євросоюзу. Серед нелегальних мігрантів у країнах ЄС громадяни України посідають третє місце, і дев'яте – серед отримувачів „Блакитної карти”, яка дає право на роботу в Німеччині [7].

Найважче тим українцям, які без освіти, без роботи і їхати їм нікуди, а вдома не знаходять для себе відповідного місця. Звичайно, віддзеркалювання людських настроїв вимальовує безрадісні перспективи в рідних місцях і переконує врешті-решт, що в інших країнах вищі якості життя та є більший попит на робочу силу.

Тож поведінка кожної людини в житті залежить фактично від власної оцінки умов, в яких вона проживає (регіон, соціальний стан), і самої себе, бо вибирати треба між своїми здібностями, рисами характеру та наявністю можливостей. Саме низька оцінка власного життя, поточної ситуації в Україні та за відсутності віри у найближчі зміни утверджує людину в бажанні виїхати за кордон (53,5%), і тільки 16% сподіваються, що все в їхній країні налагодиться [18].

Нині в суспільстві складається основа для поширення своєрідних закликів на еміграцію (трудова, освітню, стаціонарну), формуючи при цьому певний тренд на виїзд за кордон, особливо серед освічених верств населення. Значна частина українських мігрантів для своїх друзів формують уяву міграції як виправдане соціальне рішення, що допоможе підняти матеріальний та соціальний статус. Проте небезпека криється в тому, що українці визначаються у згоді на виїзд загалом через причини загальної низької оцінки ситуації, що склалася в Україні. Це найбільш тривожний сигнал при визначенні суспільних мотивів.

Відтак трудова міграція зараховується до основних чинників знелюднення та „старін-

ня” українських сіл. Якщо за межами сільських поселень у 2001-му працювали 25,6% селян, то уже в 2014-му ця цифра зросла до 54,9%, з яких 12,7% працювали за кордоном [2]. Також очевидно те, що ця міграція має незворотний характер, адже людей стимулюють і тримають кращі закордонні соціально-економічні та побутові умови, і це їхнє рішення. Серед трудових мігрантів переважає чоловіча стать (понад 40%) віком 30-44 роки, зазвичай вихідці із західних областей країни, 41% з яких мають середню освіту, 36% – вищу [9].

Українські сільські регіони зазнали великих змін у характері сільськогосподарського виробництва. Нині високоефективна техніка обробітку землі більше не потребує праці людини та її рук. На сезонні роботи залучається наймана праця, але її мало, в основному це праця іноземців. Сільське населення втратило економічну платформу для повсякденного життя і для свого існування вдається до тих змін, які створюють умови. Основні міграційні потоки потягнулися із сіл у міста, а для більш соціальної інфраструктури – за кордон [2].

Сьогодні українські села знаходяться у сумі та розпачі. Сільські вулиці стали глухими і безлюдними, а вздовж вулиць невимовним пригнітком схилені порожні садиби: люди або покинули світ і відійшли у вічність, або виїхали з села... „Хата в селі залишається незахищеною. Бо за всіма отими інструкціями, нормативами, допусками, писаними і неписаними правилами, а відтак і за законом вона приречена на прогаш, на беззахисність. Не стоїть же питання, як цій хаті допомогти, а навпаки: що із неї можна іще винести. І в цьому трагедія сільської хати...” – це дослідження українського публіциста В. Кривого [6].

За висловами О. Корнієнка, лідера партії „Слуга народу”, „село в Україні повинно мати такий вигляд, як скажімо в Швейцарії, Данії чи Люксембурзі... Ідеальний асфальт, охайні будиночки, великі супермаркети, транспорт – за розкладом”. Проте українців стає все менше й менше, і це реальний фактор. За офіційними даними – 42 млн осіб, за оцінками експертів – 35 млн осіб. Дані Держстату надають таку цифру: за останні 15 років з мапи України зникли 426 сіл, обезлюдненими стали ще 369 сіл, а 22 тис. сіл налічують менше 1 тис. осіб. Життєвий рівень селян поступово падає, селянство стає

незахищеним і це призвело до того, що трудова міграція заволоділа своєрідною реакцією людей на стан їхнього життя [5].

Висновки. Очевидно те, що вирішити питання стабілізації міграційних витоків, долаючи одночасно проблеми в українській економіці, можна тільки завдяки створенню нових зон захисту людської праці. Так, у січні 2021 р. український уряд схвалив виплати допомоги трудовим мігрантам, які повертаються в рідні українські місця [3]. Ці кошти виділятимуться для ведення власного бізнесу. Пропонується виділити з бюджету 108 млн гривень. Одна з головних умов така, що отримувач має інвестувати у справу і свої кошти не в меншій сумі, ніж видає держава. Це повинно стати для людей стимулюючою підтримкою. Проте виділені з бюджету суми передбачаються всього на 720 осіб і при додатковій умові, що людина повинна була працювати в минулому в Україні 10 років, сплачувати податки, тоді вона не буде повертати цю суму державі. За даними В. Воскобойніка, президента Всеукраїнської асоціації компаній з міжнародного працевлаштування, молодь аж ніяк не зможе скористатися такими послугами, і це мабуть буде точкове рішення, а швидкого повернення мігрантів не очікується. Тому, на наш погляд, потрібні більш продумані шляхи підтримки державних структур [3].

Опорою місцевих економік повинні стати фермери, фермерські господарства, що значно підніме рівень життя сільських людей, а на додачу – оживить сільську економіку введенням ринку землі як основного ресурсу, яким ще на сьогодні володіють селяни, цим самим підвищивши рівень їх оплати до рівня середнього по національному господарству.

Треба погодитися з висновками Олега Бахматюка, власника найбільшого агрохо-

лдингу, в тому, що уже зараз потрібно створювати умови для працевлаштування молоді, щоб через кілька років було кому працювати в Україні [22]. Потрібно створювати відповідні програми, які б протидіяли міграції. А в цьому повинні бути зацікавлені бізнесові структури – вдосконалення економічних стимулів, насамперед, для молоді.

На фоні усіх проблем на ключовий критерій має перетворитися значення освіти, науки, набуття інноваційних навиків, що на сучасному ринку праці забезпечить усталене економічне зростання й добробут українців.

Так, в Україні, за даними досліджень „Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації” [5], серед бажаючих львівських студентів виїхати за кордон з метою отримання місця роботи найбільше по таких спеціальностях: комп’ютерні технології – 83,8%, хімія – 83,3, машинобудування та енергетика – 82,9, суспільні науки – 75,3%. Звідси перспективи інноваційного розвитку держави та трансформаційних змін в економіці стосовно здійснення невідкладних заходів мають бути досить швидкими і пріоритетними. Адже Україні нині вкрай потрібні високорозрядні працівники і спеціалісти для роботи на сучасному обладнанні й такі фахівці зможуть знайти роботу вдома.

Одним із зустрічних кроків є процес децентралізації, коли громади стануть базовими одиницями в новому адміністративному устрої і стовідсотково покривуть територію України [5]. З’явиться фінансова можливість без будь-яких дотацій господарювати, бо для людей громада стане рідною домівкою і таким чином скорочуватиметься розрив між містом і селом у соціально-економічному розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Безоплатна жіноча праця – 12 мільярдів год щодня. Дослідження Oxfam. URL : <https://www.dw.com/uk/>.
2. Віхров Максим. Українське село: вимирання чи еволюція. 17.09.2018 р. URL : <https://m.tyzhden.ua/publication/219622>.
3. Войтюк Тетяна. Думка експерта. «Як зупинити трудову міграцію за кордон». 29.01.2021 р. URL : <https://suspilne.media/100630-ak-zupiniti-trudovu-migraciju-ukrainciv-za-kordon-dumka-eksperta/>.
4. Горова С. До питання трудової міграції в Україні. Трудова міграція: український аспект. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4779:do-pitannya-trudovoji-migratsiji-v-ukrajini&catid=64&Itemid=376.

References

1. Bezoplatna zhinocha pratsia – 12 miliardiv hod shchodnia [Unpaid women's work - 12 billion hours a day]. Doslidzhennia Oxfam. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/> [In Ukrainian].
2. Vikhrov, Maksym (2018). Ukrainiske selo: vymyrannia chy evoliutsiia [Ukrainian village: extinction or evolution]. Retrieved from: <https://m.tyzhden.ua/publication/219622> [In Ukrainian].
3. Voitiuk, Tetiana (2021). Dumka eksperta. «Iak zupynyty trudovu mihratsiiu za kordon» [Expert opinion. "How to stop labor migration abroad"]. Retrieved from: <https://suspilne.media/100630-ak-zupiniti-trudovu-migraciju-ukrainciv-za-kordon-dumka-eksperta/> [In Ukrainian].

5. Корниенко О. Село асфальтированное: как превратить украинское село в европейское. *Украинская правда*. 07.11.2019. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2019/11/7/7231257/>.

6. Кривий В. Д. Животоки: Публіцистика. Чернівці : Місто, 2006. 372 с.

7. Левова частка українських заробітчан і надалі залишається за кордоном. 03.04.2020 р. URL : <https://www.dw.com/uk/chy-povernutsia-zarobitchany-z-yes-v-ukrainu-cherez-koronavirus/a-52996263>.

8. Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації (Опитування студентів НУ «ЛП» та НТУУ «КПІ») / І. Ключковська, О. П'ятковська, Ю. Марусик, В. Гойсан. Львів, 2017. 30 с. URL : <http://miok.lviv.ua/>.

9. Міграція в Україні: факти і цифри. 2016 / упорядник О. Малиновська. *Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні*. URL : https://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.

10. Міграція в умовах трансформації раціональних ринків праці України: механізми регулювання : монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені Н. І. Долішного НАН України» ; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. 263 с. (Серія: Проблеми регіонального розвитку).

11. Населення України. Трудова міграція в Україні. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 233 с.

12. Патица Н., Нартюк О. Стан і шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 42-52.

13. Рощина Н. В., Борданова Л. С. Особливості міграційних процесів у сучасних економічних умовах. *Економіка та держава*. 2017. № 1. С. 32-36. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2017_1_9.

14. Слово і діло. Аналітичний портал. 11.01.2019 р. URL : <https://tv.suspilne.media/news/89560>.

15. Honcharova, S., Buriak, I., & Honcharov, A. (2018). Methodical approach to assessing the level of the households' livelihoods. *Economics of Development*, 17(4), 1-12. doi: 10.21511/ed.17(4).2018.01.

16. Український жіночий конгрес. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%96%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81.

17. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття : наукове видання / наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. 110 с. URL : <http://ird.gov.ua/irdp/p20190801.pdf>.

18. Українське суспільство: міграційний вимір : національна доповідь. Київ : / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2018. 396 с. URL : https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf.

19. Франко Іван. Зібрання творів у 50 томах. Т. 44. Кн. 2. Київ : Наукова думка, 1985. С. 313.

20. Шмигаль Д. Про дискримінацію жінок на ринку праці в Україні. Політика і суспільство. URL : <https://www.dw.com/uk/shmyhal-zaiavyu-pro-dyskryminatsiiu-zhinok-na-rynku-pratsi-v-ukraini/a-55721383>.

21. Якуба К. І. Жінки в трудовому потенціалі села : монографія. Київ : Аграрна наука, 1998. 280 с.

22. Якщо не буде програми про трудову міграцію, то за декілька років в Україні нікому буде працювати. Агрополіт, 28.06.2018 р. URL : <https://agropolit.com/news/8860-yakscho-ne-bude-programi-pro-trudovu-migratsiyu-to-za-dekilka-rokiv-v-ukrayini-nikomu-bude-pratsyuvati>.

4. Horova, S. (2020). Do pytannya trudovoi mihratsii v Ukraini On the issue of labor migration in Ukraine [Trudova mihratsiia: ukrainskyi aspekt]. Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV. Retrieved from: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4779:do-pitannya-trudovoji-migratsiji-v-ukrajini&catid=64&Itemid=376 [In Ukrainian].

5. Korniyenko, O. (2019). Selo asfaltyrovannoe: kak prevraty ukraynskoe selo v evropeiskoe [Asphalted village: how to turn a Ukrainian village into a European one]. *Ukraynskaia pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2019/11/7/7231257/> [In Ukrainian].

6. Kryvyi, V.D. (2006). Zhyvotoky: Publitsystyka [Lifeguards: Journalism]. Chernivtsi : Misto [In Ukrainian].

7. Levova chastka ukrainskykh zarobitchan i nadali zalyshaietsia za kordonom [The lion's share of Ukrainian workers remains abroad]. (2020). Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/chy-povernutsia-zarobitchany-z-yes-v-ukrainu-cherez-koronavirus/a-52996263> [In Ukrainian].

8. Kliuchkovska, I., Piatkovska, O., Marusyk, Yu., Hoisan, V. (2017). Mihratsiini nastroi studentiv v umovakh vizovoi liberalizatsii (Opytuvannia studentiv NU «LP» ta NTUU «KPI») [Migration attitudes of students in the context of visa liberalization (Survey of students of NU "LP" and NTUU "KPI")]. Lviv. Retrieved from: <http://miok.lviv.ua/> [In Ukrainian].

9. Malynovska, O. (2016). Mihratsiia v Ukraini: fakty i tsyfy. 2016 [Migration in Ukraine: facts and figures. 2016]. *Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii (MOM). Predstavnytstvo v Ukraini*. Retrieved from: https://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf [In Ukrainian].

10. Sadova, U.Ya., et al. (2019). Mihratsiia v umovakh transformatsii ratsionalnykh rynkiv pratsi Ukrainy: mekhanizmy rehuliuвання : monohrafiia [Migration in terms of transformation of rational labor markets of Ukraine: mechanisms of regulation: monograph]. DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni N. I. Dolishnoho NAN Ukrainy». Lviv (Serii: Problemy rehionalnoho rozvytku) [In Ukrainian].

11. Naselennia Ukrainy. Trudova mihratsiia v Ukraini [The population of Ukraine. Labor migration in Ukraine]. (2010). Kyiv : Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy [In Ukrainian].

12. Patyka, N. & Nartiuk, O. (2020). Stan i shliakhy zabezpechennia zainiatosti silskoho naselennia v Ukraini [Status and ways to ensure employment of the rural population in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 42-52 [In Ukrainian].

13. Roshchyna, N.V. & Bordanova, L.S. (2017). Osoblyvosti mihratsiinykh protsesiv u suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Features of migration processes in modern economic conditions]. *Ekonomika ta derzhava*, 1, pp. 32-36. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2017_1_9 [In Ukrainian].

14. Slovo i dilo [Word and deed]. (2019). Analitichnyi portal. Retrieved from: <https://tv.suspilne.media/news/89560> [In Ukrainian].

15. Honcharova, S., Buriak, I., & Honcharov, A. (2018). Methodical approach to assessing the level of the households' livelihoods. *Economics of Development*, 17(4), 1-12. doi: 10.21511/ed.17(4).2018.01.

16. Ukrainskyi zhinochy konhres [Ukrainian Women's Congress]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%96%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81 [In Ukrainian].

17. Sadova, U.Ya. (2019). Ukrainska mihratsiia v umovakh hlobalnykh i natsionalnykh vyklykiv KhKhI stolittia : naukovye vydannia [Ukrainian migration in the context of global and national challenges of the XXI century: a scientific publication]. Lviv. Retrieved from: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190801.pdf> [In Ukrainian].

18. Ukrainske suspilstvo: mihratsiinyi vymir : natsionalna dopovid [Ukrainian society: the migration dimension: national report]. (2018). Kyiv : Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. Retrieved from: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf [In Ukrainian].

19. Franko, Ivan. (1985). Zibrannia tvoriv u 50 tomakh. T. 44. Kn. 2. [Collection of works in 50 volumes. T. 44. Kn. 2.]. Kyiv : Naukova dumka [In Ukrainian].
20. Shmyhal, D. Pro dyskryminatsiiu zhinok na rynku pratsi v Ukraini [On discrimination against women in the labor market in Ukraine]. Polityka i suspilstvo. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/shmyhal-zaiavyv-pro-dyskryminatsiiu-zhinok-na-rynku-pratsi-v-ukraini/a-55721383> [In Ukrainian].
21. Yakuba, K.I. (1998). Zhinky v trudovomu potentsiali sela : monohrafiia [Women in the labor potential of the village: a monograph]. Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].
22. Yakshcho ne bude prohramy pro trudovu mihratsiiu, to za dekilka rokiv v Ukraini nikomu bude pratsiuvaty [If there is no program on labor migration, then in a few years no one will work in Ukraine]. (2018). Ahropolit. Retrieved from: <https://agropolit.com/news/8860-yakscho-ne-bude-programi-pro-trudovu-migratsiyu-to-za-dekilka-rokiv-v-ukrayini-nikomu-bude-pratsiuvaty> [In Ukrainian].

Sabluk H. I. Challenges and possible solutions problems of labor migration of the rural population

The purpose of the articles is to analyze the state of affairs and identify ways that indicate a solution to the problem of labor migration of the rural population.

Research methods. The theoretical basis of the study was the assessment of the state and trends of labor migration as a major and important factor in the lives of rural people. Economic and statistical methods are used, which are components of the direction of a number of social problems in the organization of labor migration. Using logical and comparative methods, the ways of solving the migration problem at the current standard of living of the rural population are outlined.

Research results. It was found that migration as a phenomenon of social development is a kind of expression of the needs and experience of the Ukrainian people, which takes place in the field of labor and employment of the rural population. The needs of finding new directions of society development while providing conditions for raising the living standards of rural people are substantiated. The main factors influencing the state of labor migration, which today are extremely necessary for a normal life, and even more so for starting your own business. The main criteria for solving the issue of stabilization of migration sources, while overcoming the problems in the economy of rural development.

Scientific novelty. It is proposed to identify ways to solve the problem of labor migration as a key element, increasing the importance of education, science and acquiring innovative skills to ensure sustainable economic growth of the rural population in the modern labor market.

Practical significance. The main parameters of creating employment conditions for rural people, in particular young people, on the basis of appropriate programs to combat labor migration are proved. Approaches to determining the self-assessment of the living standard of a rural person and his vision for the future are optimized. Refs.: 22.

Keywords: labor migration; own business; migrants; visa-free regime; migration sources; employment; education; rural population.

Sabluk Hanna Ivanivna – senior research fellow of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: ecapk@iae.kiev.ua

Саблук А. И. Вызовы и возможные пути решения проблем трудовой миграции сельского населения

Цель статьи – проанализировать состояние и определить пути, которые указывают на решение проблемы трудовой миграции сельского населения.

Методика исследования. Теоретическим базисом исследования служила оценка состояния и тенденций трудовой миграции как основного и весомого фактора жизни сельских людей. Применены экономично-статистические методы, которые выступают составляющими по направлению ряда социальных проблем в организации трудовой миграции. С помощью логического и сравнительного методов обозначены пути решения миграционной проблемы на современном уровне жизни сельского населения.

Результаты исследования. Выяснено, что миграция как феномен социального развития является своеобразным выразителем потребностей и опыта украинского народа, что прослеживается в сфере труда и занятости сельского населения. Обоснованы потребности поиска новых направлений развития общества с одновременным обеспечением условий повышения жизненного уровня сельских людей. Указаны основные факторы влияния на состояние трудовой миграции, которые на сегодня крайне необходимы для нормальной жизни, а тем более для начала собственного бизнеса. Определены основные критерии решения вопроса стабилизации миграционных истоков, одновременно преодолевая проблемы в экономике сельского развития.

Элементы научной новизны. Предложено в части определения путей решения проблемы трудовой миграции, как ключевой элемент, повышение значимости образования, науки и приобретения инновационных навыков для обеспечения на современном рынке труда устойчивого экономического роста сельского населения.

Практическая значимость. Доказаны основные параметры создания условий трудоустройства сельских людей, в частности молодежи, на основе соответствующих программ в противодействие трудовой миграции. Оптимизированы подходы к определению самооценки жизненного уровня сельского человека и его видение на перспективу. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: трудовая миграция; собственный бизнес; мигранты; безвизовый режим; миграционные истоки; трудоустройство; образование; сельское население.

Саблук Анна Ивановна – старший научный сотрудник отдела социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: esapk@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 26.02.2021 р.

Фахове рецензування: 09.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Саблук Г. І. Виклики та можливі шляхи розв'язання проблем трудової міграції сільського населення. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 111 – 118. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103110>

Sabluk, H.I. (2021). Vyklyky ta mozhlyvi shliakhy rozv'iazannia problem trudovoi mihratsii sil'skoho naselennia [Challenges and possible solutions problems of labor migration of the rural population]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 111 – 118 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103110>

* * *

Новини АПК

У 2020 році Україна помітно знизила обсяги експорту агропродукції до ЄС – Микола Пугачов

Загалом 2020 року поставки вітчизняної сільгосппродукції до Європейського Союзу становили 6,7 млрд дол. США, зменшившись проти показника попереднього року на 10,7 %, поінформував заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Микола Пугачов.

Причиною цього, пояснив він, стали як обмеження, пов'язані з пандемією коронавірусу COVID-19, так і деякі інші обставини, зокрема пташиний грип, через який Євросоюз вводив заборону на поставки української курятини. В результаті, минулого року відбулось скорочення кількісних і вартісних обсягів продажів всіх основних експортних позицій, за винятком соняшникової олії.

Товарна структура вітчизняних поставок до Європейського Союзу значною мірою повторює загальну. Понад 80 % у ній припадає на експорт зернових та олійних культур, жирів та олій, залишків переробної промисловості.

Цікаво, зауважив науковець, що Європейський Союз виступає головним ринком для збуту цілої низки агропродовольчих продуктів з України: риба і рибопродукти – 26 млн дол. США (62 % вартості закордонних продажів); яєчні продукти – 12 млн дол. США (64 %); мед – 115 млн дол. США (83 %); плоди і ягоди – 184 млн дол. США (77 %); ріпак – 949 млн дол. США (94 %); матеріали рослинного походження – 45 млн дол. США (96 %); соєва олія – 133 млн дол. США (59 %); макаронні вироби – 41 млн дол. США (76 %); консервовані томати – 41 млн дол. США (75 %); соки – 50 млн дол. США (68 %); екстракти та концентрати з чаю і кави – 17 млн дол. США (53 %); дріжджі – 19 млн дол. США (76 %).

Минулого року Україні вдалося повністю вичерпати квоти на безмитні поставки до країн Євросоюзу меду, яблучного і виноградного соків, цукру, ячмінної крупи і борошна, консервованих томатів, обробленого крохмалю, кукурудзи, м'яса птиці, яєць, обробленої продукції з зернових та крохмалю.

На відміну від 2019 року квоти на експорт пшениці і вершкового масла закрити не вдалося.

Протягом січня 2021 року українські компанії вже в повному обсязі використали квоти на мед та яблучний і виноградний соки, підсумував Микола Пугачов.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»